

*Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
Творче об'єднання «Нова парадигма»*

НОВА

ПАРАДИГМА

- *Філософія*
- *Соціологія*

ВИПУСК 132

Київ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова
2017

УДК 06

ББК 95

Н 72

Фахове видання з філософських та соціологічних наук. Затверджено наказом Міністерства освіти науки і освіти України (протокол № 693 від 10 травня 2017 р.)

Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 8429 від 11 лютого 2004 р.

Друкується за рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 9 листопада 2017 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

В. П. Бех	доктор філософських наук, професор (головний редактор);
Ю. В. Бех	доктор філософських наук, професор (відповідальний секретар);
І. В. Григоренко	кандидат філологічних наук, доцент (секретар-координатор, літературний редактор);
<u>Філософія</u>	
В. П. Андрущенко	доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України;
В. М. Вашкевич	доктор філософських наук, професор;
В. Г. Воронкова	доктор філософських наук, професор;
Р. О. Додонов	доктор філософських наук, професор;
А. І. Зеленков	доктор філософських наук, професор (Республіка Білорусь, м. Мінськ);
М. Квіск	доктор філософських наук, професор (Польща, м. Познань);
М. А. Лепський	доктор філософських наук, професор;
Н. І. Мозгова	доктор філософських наук, професор;
В. І. Муляр	доктор філософських наук, професор;
І. В. Степаненко	доктор філософських наук, професор.
<u>Соціологія</u>	
В. Б. Свух	доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України;
О. М. Дікова-Фаворська	доктор соціологічних наук, професор;
М. І. Михальченко	доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України;
Моріц Гунцінгер	доктор філософії, професор (Федеративна Республіка Німеччина, м. Франкфурт-на-Майні);
Н. Б. Отрешко	доктор соціологічних наук, професор;
Ю. В. Романенко	доктор соціологічних наук, професор;
А. О. Ручка	доктор філософських наук, професор.

Н 72

Нова парадигма: [журнал наукових праць] / голов. ред. В. П. Бех.;

Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; творче об'єднання «Нова парадигма». – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. – Вип. 132. – 203 с.

Концепція журналу базується на багатоплановому науковому філософському та соціологічному висвітленні актуальних проблем інформаційної цивілізації, що формується. Основні рубрики охоплюють галузі гуманітарних наук, зокрема соціальної філософії, філософії історії, філософської антропології, філософії культури, філософії науки, філософії освіти, релігієзнавства, теоретичної соціології, емпіричної соціології, прикладної соціології, галузевої соціології, етносоціології, соціології праці, соціології управління, соціології права, соціальних комунікацій, конфліктології, соціальної психології, соціальних та публічних відносин (PR), прогнозування, культурології.

Видання розраховане на вчених гуманітарного напрямку, аспірантів та докторантів, студентів і здобувачів.

УДК 06

ББК 95

© Редакційна колегія, 2017

© Автори статей, 2017

© Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2017

ФІЛОСОФІЯ

Бех Ю.

СМИСЛОГЕНЕЗ ЯК СИСТЕМОУТВОРЮВАЛЬНИЙ ЧИННИК МОРФОЛОГІЇ МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА

Нова архітектоніка планетарного світу з'являється у ході опанування світовою спільнотою смислогенезу. Тобто опанування енергоінформаційного потоку Семантичного Всесвіту, коли спочатку пересічна особистість суб'єктивує його у процеси навчання і самоосвіти, а потім, шляхом входження у комунікаційну взаємодію з іншими учасниками культурно-історичного процесу, створює комунікаційні канали і наповнює їх смислами. Тим самим влаштовує планетарний локалізований колообіг смислів. Так виникає мережева структура, що знаходиться в основі суспільства і від якої походить його назва – мережеве суспільство.

Ключові слова: смислогенез, смисл, особистість, ціннісно-смилова сфера, мережеве суспільство, комунікація, структура, динаміка, механізм.

Актуальність дослідження. Наступ інформаційної доби кардинально змінює морфологію ціннісно-смилових полів планетарної спільноти як на рівні пересічної особистості, так і суспільства в цілому. Джерелом оновлення є геологічний потік смислогенезу, що пронизує увесь простір Всесвіту і насичує глобальним знанням планетарну спільноту. У структурі людини він змінює ціннісно-смилове ядро особистості, а щодо суспільства осередковує (рос. «ячеистую») структуру світу трансформує у мережеву. Тож головним інструментом планетарної еволюції у системі світової культури є смисл, оскільки саме він задає вектори перетворення форми життєустрою планетарної спільноти і піднімає її до космічної форми життя. Виявляється, що на етапі інформаційної доби відбуваються зворотні процеси стосовно процесів стародавнього світу, оскільки у ті часи людину опустили з небес на землю, а нині еволюція піднімає її у Космос.

Проблемна ситуація дослідження полягає у виявленні морфогенетичних залежностей між смисловою сферою особистості, яка є, як відомо, відкритою та динамічною структурою і видозмінами структури сучасного суспільства, що викликає необхідність її моніторингу та прогнозування майбутніх перетворень.

Аналіз останніх досліджень. Смыслогенез вже ставав предметом досліджень філософів і науковців. Найґрунтовнішою роботою щодо дослідження смислу, його структури, умов та факторів формування, вважаємо працю психолога Д. Леонтьєва «Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности» (1999) [11], в якій чітко аналізуються усі механізми щодо побудови та перетворення смислів. Одночасно у ній доведено, що смислова сфера розгортається у двох площинах (або рівнях) – рівень особистості (мікро) та рівень суспільства (макро), що відкриває перед дослідниками можливість інтерпретувати їх взаємодію між собою.

Дослідження смислової сфери особистості та погляди дослідників на смыслогенез достатньо повно розглянуто у працях: «Теоретико-методологічні підходи до вивчення смислової сфери особистості» [6], «Смыслогенез як механізм енергоінформаційного формування особистості у дискурсі традицій громадянського суспільства» (2007) [3], Сучасні концепції ціннісно-смысловой сфери особистості (2010) [14], «Механізм смыслогенеза личности в онтогенезе: морфогенетический и онтологический контекст» (2011) [8] «Особистість у дискурсі саморозгортання інформаційної цивілізації» (2012) [16], в яких розглядається роль духовної сфери особистості та її значення для саморозгортання інформаційної цивілізації.

Розгортання смыслогенезу на рівні суспільства розглянуто у монографіях Н. Крохмаль «Історичні форми саморегуляції соціального процесу» (2004) [10], в якій продемонстровано етапи розгортання смыслогенезу у історичному контексті трансформації форм саморегуляції соціального процесу; монографії «На порозі сингулярності: планетарна спільнота у вирі Всесвіту» (2015) [2], в якій проаналізовано роль смыслогенезу у процесі саморозгортання планетарного світу.

Вважаємо важливим, зазначити, що можливість осмислити мережеве суспільство дають роботи Р. Коллінза, Е. Гідденса, М. Манна, М. Гранноветера, в яких розглядається проблематика становлення моделі «мережевої спільноти», а узагальнений вигляд моделі запропонований М. Кастельсом [7]. Серед вітчизняних досліджень вважаємо монографію Н. Луценко «Лімінальна експансія мережевого простору» (2015) [12] доречною у визначеній тематиці.

Мета дослідження – проаналізувати вплив смислогенезу особистості на становлення структури мережевого суспільства.

Виклад основного матеріалу. Смислогенез як явище все ж обмежено присутнє у сфері сучасних філософських досліджень. Ним, як правило, займаються психологи, і то в аспекті ціннісно-смыслових детермінант поведінки людини. Це очевидне недооцінювання соціальними філософами геологічного чинника буття планетарного світу, у першу чергу світової спільноти. Опанування його змістом є головним шляхом підйому людини щаблями цивілізації. Це переконливо показано нами у праці «На порозі сингулярності: планетарна спільнота у вирі Всесвіту» (2015).

Представниками наукової школи В.Беха [17] доведено, що духовна сфера особистості є двигуном планетарного соціального світу, продукуючи соціальність [6]. Соціальний світ принципово не міг би з'явитися, якби він не був породженим особистістю людини. Тому вивчення наповненості цієї духовної сфери, її змісту, факторів та умов формування є важливим аспектом розуміння образу майбутнього, форми та структури суспільства.

Важливо звернути увагу саме на властивості особистості людини як споживача Семантичного поля планети і оригінального продуцента смислів для Всесвіту. Визначаючи смислову продуктивність людини, необхідно розібратися з тим, що містить у собі її ціннісно-смыслова сфера як підсистема життєзабезпечення і саморегуляції, яка є основою духовного простору особистості. До неї входить: а) ціннісні орієнтації як підстави, за якими особистість «вибудовує» об'єкти, суб'єкти, події за ступенем їх значущості; б) особистісні смисли як індивідуалізоване відображення справжнього ставлення особистості до тих об'єктів, заради яких розгортається її діяльність, усвідомлюване як «значення – для – мене»; в) спрямованість особистості як система стійких спонукань; г) репертуар референтних груп як соціальна група, яка служить для особистості своєрідним стандартом, системою відліку для себе та інших, джерелом формування соціальних норм і ціннісних орієнтацій.

Одним з важливих внутрішніх механізмів духовної сфери особистості, що забезпечує її розвиток, є власний смислогенез як процес індивідуального багатоступеневого перетворення змісту енергоінформаційного планетарного поля. Картину внутрішнього процесу нам при відкривають дослідження Д. Леонтьєва.

Смислогенез у структурі особистості, за Д. Леонтьєвим [12], передбачає такі механізми: смислоутворення – поширення смислових систем на нові об'єкти і породження нових похідних смислових

структур; смислоусвідомлення – відтворення контекстів і смислових зв'язків, що дозволяють вирішити завдання на смисл об'єкту, явища і дії; смислопобудова – змістовна перебудова життєвих стосунків і смислових структур, в яких вони заломлюються. Таким чином, у структурі біологічного організму людини присутній повний набір інструментів як для споживання смислів, так і смисловиробництва з метою поповнення підвалин Космосу новими енергоінформаційними продуктами.

Мислення людини є тим тригером, що запускає смислогенез, завдяки якому особистість залишиться центральним суб'єктом мережевого суспільства. Завдяки саме йому а) відбувається розбудова власної смислової сфери, б) формується система функціональних органів і запускаються внутрішньоособистісні механізми, в) створюється світогляд, як інтегративний продукт, що породжує функціонал світорозуміння і низка інших функціональних можливостей, тим самим формуючи інтелектуальну культуру особистості нової доби. Тож смислогенез є внутрішнім механізмом розвитку особистості, що піднімає її до порогу сингулярності.

Суспільство утворюється завдяки об'єктивації індивідуальних полів планетарної спільноти, оскільки пересічна особистість є тією клітиною, що живить увесь планетарний пласт розумної живої речовини. Люди, вступаючи спочатку у організаційну, а потім – у соціальну взаємодію, підтримують один одного і продукують морфу суспільства. Тому суспільство, за визначенням класиків філософської думки – це субстанція, що з'являється «між» взаємодіючими суб'єктами.

І той факт, що суспільство як продукт або підсумок соціальної взаємодії перебуває «між» його агентами, зафіксований різними галузями наукового і ненаукового знання. При цьому Г. Зіммель тонко підмітив, що такого роду твердження спирається, по суті, на подвійний смисл слова «між». С. Франк писав, що «ми можемо, вживаючи його в буквальному просторовому смислі, розуміти під ним те, що справді знаходиться в проміжку між двома просторово розрізненими реальностями; і ми можемо разом з тим означити цим словом взаємний зв'язок двох явищ, який не припускає ніякої третьої реальності «між ними» [21, 67].

Цю сферу, що вважається існуванням людини як Людини і яка понятійно ще не осягнута, М. Бубер теж називає сферою «між». Саме цю сферу він вважає первісною категорією людської дійсності. Ця дійсність локалізована не у внутрішньому житті самотньої людини і не конкретному світі загалом, який охоплює особистість. Вона фактично

виявляється «між» ними. Згідно з М. Бубером, «між» не є допоміжною конструкцією – навпаки, це місце і носій міжлюдської подієвості, тобто соціальної морфи: воно не привертало до себе особливої уваги, тому що на відміну від індивідуальної душі і навколишнього світу не виявляє просту континуальність; навпроти, в міру людських зустрічей, в залежності від обставин, воно ще раз конститується, внаслідок чого, природно, все, що належне між, дослідники пов'язували з континуальними елементами, людською душею і світом [1, 94].

Повернемось до суспільства і з'ясуємо, як воно набуває з'являється мережевого характеру. За Г. Зіммеlem, суспільство «існує там, де у взаємодію вступає безліч індивідів» [18, 37]. Найменше або найпростіше суспільство, на його думку, могло б складатися з двох людей [18, 38]. При цьому нагадаємо, що «будь-яка взаємодія людей здійснюється як обмін їхніх індивідуальних діяльностей» [15, 118]. Тут, як писав К. Маркс: «Діяльність і користування її плодами, як за своїм змістом, так і за засобом існування, носять суспільний характер: суспільна діяльність і суспільне користування» [22, 118].

Якщо це так, то соціальна взаємодія людей між собою відбувається не тільки завдяки обміну продуктивною діяльністю (послугами) або її продуктами (товарами), що є лише зовнішньою стороною їх взаємодії, але й супроводжується обміном смисловими програмами або енергоінформаційними полями, що є її внутрішньою стороною.

Особливу системоутворювальну роль при цьому відіграють комунікаційні канали, що виконують організаційний острів суспільства. За часи аграрної цивілізації він мав фрагментарний характер і суттєво не впливав на стан суспільства. У всякому разі не визначав характер суспільства. Процес значно посилюється за часи техногенної цивілізації, оскільки з'явилися банки даних і перші мережі використання накопиченого інформаційного матеріалу. На етапі інформаційної цивілізації за умов масового підключення до смислообміну величезної кількості населення планети завдяки новітнім інформаційним технологіям, мережевий характер проявив себе на повний голос. Суспільство стало називатися мережевим.

Згідно словників, «мережеве суспільство» це суспільство, яке ґрунтується на горизонтальних соціальних зв'язках і головну роль в якому відіграють не ієрархічні моделі, а соціальні мережі. Значну роль в формуванні такого суспільства відіграють сучасні комунікації, особливо мережевого типу на зразок інтернету [13]. Автором терміну є, як загально визнано, іспанський соціолог Мануель Кастельс, який спеціалізується в галузі теорії інформаційного суспільства [7].

Сьогодні мережею охоплена уся планета і надалі цей процес буде тільки посилюватись. На обрії може статися така картина, що суспільство закатостеніє у такому стані, якщо не скине з себе мережевий панцир. Властивості суспільного середовища, що походять з доби інтелектуальної цивілізації і розглянуті у дослідженні О. Сташкевич «Генеалогія інтелектуальної цивілізації» (2015) [20], пом'якшують цю картину за рахунок оволодіння Планетарною спільнотою якісно нових безсловесних технологій спілкування. Мережа має розтанути і створити специфічне інтелектуально насичене середовище для подальшого буття планетарної спільноти як безпосередніх учасників ноосфери.

Зовнішнім механізмом розвитку особистості у контексті мережевого суспільства і відтворення самого мережевого суспільства є освіта. Включатися людині в освітній процес необхідно не тільки заради того, щоб бути включеним у нову форму виробничого процесу, заснованого на знаннях і інформації, скільки для того, щоб стати дієвим актором у складі мережевого суспільства. Освіта дає змогу стати співтворцем знань та інновацій, навчитися самостійно створювати собі робоче місце та виробничі завдання, це є проявом високого рівня самоорганізації та саморегуляції. У тому числі, саме на це повинна бути спрямована сучасна система освіти.

Нова форма навчання має бути орієнтована на вироблення вміння трансформувати інформацію в знання, а знання в дії. Це передбачає вміння приймати рішення щодо того, що саме потрібно шукати, як шукати, як обробляти і як використовувати знайдене, щоб зуміти виконати завдання, що спонукало до пошуку інформації. Експерти в мережевому суспільстві матимуть характерні обов'язки щодо розпорядження інформацією. Відомості про те, як зв'язати різнорідну інформацію (метайнформацію) стають найціннішими [12].

Як раз останнє свідчить про необхідність системного погляду на світ, його устрій, функціонування та розвиток. На наш погляд це означає, що окремі кластери освіти (он-лайн-платформи, окремі модулі, курси тощо) не в змозі забезпечити формування такого усталеного організаційного світогляду у споживачів освіти. За нашим переконанням, тільки класична освіта з повноцінним циклом може забезпечити високий рівень духовного розвитку (смыслогенезу) особистості, розуміння взаємозв'язку між внутрішнім станом особистості і зовнішнім світом, взаємозв'язку раціонального та ірраціонального, тобто становлення організаційної свідомості, а не лише формування окремих навичок чи то компетенцій, що необхідні для здійснення виробничих функцій традиційної індустріальної праці.

Але на цьому роль смислогенезу у житті людини не завершується, оскільки він ще присутній у процесах саморегуляції планетарного життя. Як доведено у дослідженні Н. Крохмаль (2004) [10], визрівання системи саморегуляції соціального процесу відбувається на основі інформаційних впливів, точніше – створення форм закріплення та передачі смислу – смислогенезу, який охоплює мікро-, макро- та мегарівні руху універсуму.

Центральну роль у смисловій структурі і в осмисленні відіграє надіндивідуальних соціальний досвід, знання про реальність, спільне для всіх членів даного суспільства. Воно зберігається не в особливому світі значень, а виключно у формах суспільної практики, фіксуються індивідуальним свідомістю членів суспільства.

Перший рівень розвитку суспільства формується із зародженням людства і триває до появи перших держав, коли в основі смислогенезу лежав здоровий глузд, а закріплення та передача смислу відбувалися в усній формі за допомогою усної мови.

Поступово з переходом до періоду створення та розвитку держав, здоровий глузд закріплюється письмово у поєднанні з їх усною формалізацією (мовою), передача смислу відбувається через нормативні акти (юридичні закони, що є нормами права). Поряд з ними у державі остаточно сформувалися та виділилися окремо релігійні, моральні норми та норми моральності. Ідеологічні норми нерозривно пов'язані з нормами права і державним управлінням.

Нарешті, на початку XX ст. історичний розвиток суспільства знову привів до поодиноких, а на початку XXI ст., до глобальних змін у смислогенезі. Форми закріплення та передача смислу переходять на якісно новий рівень: смисл стає частиною так званих «концептуальних систем носіїв мови» (Р. Павільоніс), притаманних окремим суб'єктам пізнання, і є системами інформації, що включають знання і думки про дійсність і можливий стан світу. З XX ст. з'являються нові види матеріальних носіїв – комп'ютерні технології, глобальні комп'ютерні мережі, що охопило та поглибило проникнення інформації у всі сфери життя суспільства.

Швидкий розвиток науково-технічного прогресу (у тому числі через розширення інформаційно-комунікаційних мереж), що почався в середині 40-х рр. XX ст., призвів до переосмислення потреб людини та суспільства, до їх актуалізації в прагненні задовольнити. Це переосмислення відбувається на якісно новому рівні, коли виконання найпростіших функцій перекладено на певні механізми, автоматизовано більшість виробничих процесів, з'явилися системи

електронного державного урядування, нові форми організації праці, методики збереження та обробки інформації.

Таким чином, розвиток суспільства досяг стану, коли матеріальний напрямок відходить на другий план, висуваючи на перший – духовний, де знання, інформація, інновації стали провідними рушіями виробничого процесу. Адже «інформаційні виробники меншою мірою залежать від простої робочої сили» [9]. Освіта стає тим інструментом, яка рухає цей процес і демонструє ступінь його продуктивності.

Підтримаємо думку Н. Крохмаль [10], яка зазначає, що традиції, звичаї та закони, які існують у сучасному суспільстві поглинуться ще більшим процесом. Таким процесом буде формування онтологічної єдності планетарної спільноти – укрупнення організаційних структур (ЄС, Південноамериканський Союз, Євразійський Союз та ін.), аттрактором становлення такої онтологічної єдності називають Світовий ринок [19], задатки якого вже є завдяки ТНК.

У свою чергу, тенденція до становлення організаційної єдності планетарної спільноти полягає у самопородженні органів, наприклад, Світового громадянського суспільства, Світової держави, Світового уряду, Світового банку, МВФ, Світового Суду та інших за рахунок єдиної нормативно-правової системи, загальноцивілізаційної системи цінностей, планетарної моралі і Світового права [19]. Отже, відбувається зміна властивостей структури, що від стану осередковості (утвореної сукупністю окремих національних держав) переходить до стану мережевості.

Засобами регуляції соціальних процесів наразі стають знакові системи (вже сьогодні ступінь креативності визначають не якісною характеристикою, а кількісною – за допомогою тестування та системи не чітких знань), що виражаються через семантику мови. За Н. Луценко [12], кожен мережевий простір, що зустрічається людині у повсякденному житті по своїй суті є семіотичним (мовним, знаковим) простором, що заповнений різноманітними за природою мовами – знаками (мови літератури, мови науки і техніки тощо), завдяки яким відбуваються всі форми комунікації людей в процесі їх життєдіяльності в соціальному просторі і часі. І вже тут, як зазначає Н. Крохмаль, механізмом саморегуляції стає смислотворчість або смисловиробництво [10], що і підтверджують В. Кремень та В. Ткаченко, зазначаючи, що новими виробниками стають творці знання і спеціалісти інформаційних технологій за допомогою освіти [9].

На першому місці у формуванні нового рівня системи саморегуляції знаходиться формування нового типу людини. На нашу

думку – це має бути Планетарна особистість. Таким чином морфологія сучасної особистості інформаційної доби означає підвищення складності та порядку, про свідчить аналіз сходження по рівнях смислогенезу. Вже сьогодні смислова сфера є системою, що самоорганізується, її динаміка підпорядковується синергетичним закономірностям та має імовірнісний характер.

В епоху постмодерну багато процесів суспільного життя набули якісно нових рис, зумовлені деконструкцією основ організації і принципів інтеракції акторів [12]. НТП та виникненням нових засобів комунікації зумовили нові форми цінностей у вигляді потреби громадян в організації діалогу позачасових і позাপросторових меж. Адже сьогодні інформаційні технології трансформують наше уявлення про час і простір, ми фактично не звертаємо на них уваги.

Однією з істотних характеристик сучасної темпоральності виступає відсутність єдиного соціального часу, зникнення солідарності його розуміння. Так само можна говорити про тенденцію до «втрати почуття місця», яка безпосередньо пов'язана із змінами в способах трансляції інформації і в самих інформаційних технологіях.

Так, вільно спілкуючись за допомогою соціальних мереж (Facebook, Telegram, Viber, Whatsapp тощо), які дають принципово нові можливості для організації цього діалогу, опонент (може, навіть, на іншому континенті) ознайомиться з повідомленням та відреагує на нього у зручний для себе час. Діалог може тривати упродовж кількох днів чи тижнів, фактично нон-стоп. За рахунок інформаційно-комунікаційних мереж усувається найменший натяк на дистанцію. Так відбувається повсюдне поширення мережевих відносин, що вплинули на трансформацію суспільного життя.

Щоб стати «творцем» нових смислів/знання та цілеспрямовано впливати на планетарне кільце смислогенезу, необхідно стати структурно цілісною Планетарною особистістю, пройти шлях самоусвідомлення, дати змогу реалізуватись саморозгортанню своїх внутрішніх потенцій, для цього попрацювати над певними функціоналами – світовідчуттям, світоуявленням, світосприйняттям і світобаченням (яке має дістати характеристику організаційності), оформитись інтелектуальній культурі особистості XXI століття, накопичити власний інтелектуальний капітал, заглибитись в інтелектуальну діяльність.

Тобто смислова сфера особистості має бути придатна до здійснення усіх видів процесу смислогенезу, використовуючи його механізми – смислоутворення, смислоусвідомлення, та вершину –

смыслебудівництво, – для здійснення інноваційної діяльності, тієї, що називають джерелом продуктивності праці у мережевому суспільстві.

Таким чином, може бути досягнута інформаційна єдність пересічної особистості і мережевого суспільства (за рахунок загального користування структурної інформації), яка є показником структурної цілісності – сукупністю актуальних особистісних характеристик та образу майбутнього стану планетарного світу у органічній єдності особистості і суспільства. Така цілісність може бути досягнутою внаслідок активізації процесу смислогенезу на основі осмислених та усвідомлених дій.

Щоб детальніше розкрити, як саме може здійснюватися соціальна динаміка в контексті мережевого суспільства, яких характеристик набуватиме особистість у контексті такого мережевого ландшафту, необхідно заглибитись у розуміння мережовості, ознайомитись з характеристикою мережевого простору, наприклад, за допомогою дослідження Луценко Н. Ю. «Лімінальна експансія мережевого простору». Однак це має стати предметом подальших досліджень планетарного світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арон Р. Этапы развития социологической мысли. – М.: Издательская группа «Прогресс» – «Универс», 1993. – 608с.
2. Бех В. П., Бех Ю. В. На порозі сингулярності: планетарна спільнота у вирі Всесвіту. – Київ : Леся, 2014. – 220 с.
3. Бех В. П., Колеснікова І. С. Смислогенез як механізм енергоінформаційного формування особистості у дискурсі традицій громадянського суспільства / Нова парадигма. – 2007. – № 63. – С. 8-18.
4. Бех В.П. Соціальний організм країни. – Запоріжжя, ЗДУ, 1999. – 306 с.
5. Бех Ю.В. Філософський модус загальної теорії управління : монографія. – К. : Вид- во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – 476 с.
6. Виговський С. С. Теоретико-методологічні підходи до вивчення смислової сфери особистості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/journals/2012/NiO_6_2012/2/Vyg.htm
7. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

8. *Колесникова И. Е.* Механизм смыслогенеза личности в онтогенезе: морфогенетический и онтологический контекст: монография. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 205 с.
9. *Кремень В., Ткаченко В.* Ціннісні орієнтири мережевого суспільства // Психологія особистості. – 2013. – № 1 (4). – С. 7-20.
10. *Крохмаль Н.* Историчні форми саморегуляції соціального процесу. – Запоріжжя: «Просвіта», 2004. – 144 с.
11. *Леонтьев Д. О.* Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. – М.: Смысл, 1999. – 487 с.
12. *Луценко Н. Ю.* Лімінальна експансія мережевого простору: Монографія. – К.: «МП Леся», 2015. – 235 с.
13. Мережеве суспільство[Електронний ресурс] // Вікіпедія – вільна енциклопедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%B5%D0%B2%D0%B5_%D1%81%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE.
14. *Москаленко О. В.* Сучасні концепції ціннісно-сислової сфери особистості // Вісник НТУУ – КПІ. Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2010. – Випуск 2. – С. 113-117.
15. *Николов Л.* Структуры человеческой деятельности. – М.: Прогресс, 1984. – 176 с.
16. Особистість у дискурсі саморозгортання інформаційної цивілізації: монографія / кол. авторів ; редкол. : В. П. Бех (голова). – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 786 с.
17. Офіційний сайт професора Володимира Беха. – Режим доступу: <http://www.bvp.npu.edu.ua/ua/naukova-shkola>.
18. Очерки по истории теоретической социологии XX столетия (от М.Вебера к Ю.Хабермасу, от Г.Зиммеля к постмодернизму) / Ю.В.Давыдов, А.Б.Гофман, А.Д.Ковалев и др. – М.: Наука, 1994. – 380с.
19. *Рябека О. Г.* Глобальний соціум на порозі сингулярності // Національний Вісник Донецького Національного Університету. – Серія Б: гуманітарні науки. – 2014. – Випуск 1-2. – С. 496-502.
20. *Сташкевич О. О.* Інтелектуальна цивілізація : монографія. – К.: «МП Леся», 2015. – 180 с.
21. *Франк С. Л.* Духовные основы общества. Введение в социальную философию. – Париж, 1930. – 267с.
22. Экономическо-философские рукописи 1844 года // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – Т. 42. – М.: Политиздат, 1974. – 535с.

***Бех Ю.* Смыслогенез как системообразующий фактор морфологии сетевого общества.**

Новая архитектоника планетарного мира появляется в ходе освоения мировым сообществом смыслогенеза. То есть освоения

енергоінформаційним потоком Семантичної Вселенної, когда сначала личность субъективирует его в ходе процессов обучения и самообразования, а затем путем вхождения в коммуникационное взаимодействие с другими участниками культурно-исторического процесса создает коммуникационные каналы и наполняет их смыслами. Тем самым устраивает планетарный локализованный круговорот смыслов. Так возникает сетевая структура, которая находится в основе общества, и от которой происходит его название – сетевое общество.

Ключевые слова: смыслогенез, смысл, личность, ценностно-смысловая сфера, сетевое общество, коммуникация, структура, динамика, механизм.

Bekh Y. Smyslogenesis as a system-forming factor in the network society morphology.

The new architectonics of the planetary world appears during the mastery of the world community by the psychological sense-the flow of the Semantic Universe. Initially the average person subjectivates it in the process of learning and self-education, and then by communicating with other participants in the cultural-historical process, it creates communication channels and fills them with the meanings and thereby arranges the planetary localized circle of meanings. So there is a network structure that is at the heart of society and from which its name comes from the network society.

Keywords: smyslogenesis, semantics, personality, value-semantic sphere, network society, communication, structure, dynamics, mechanism.

Жень Цзя

**ГЕНЕЗИС ЯВИЩА ПЛАНЕТАРНОЇ ОСОБИСТОСТІ У
КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПІДХОДУ**

У статті розглянуто проблему породження образу людини інформаційної доби, який би мав інтегративний характер і обслуговував освітні та виховні практики Сходу і Заходу; наведено пропозиції дослідників Людини майбутньої доби; обґрунтовується ідея Планетарної особистості як така, що обумовлена «духом епохи» (тобто новими обставинами планетарного життя) та органічно продовжує людський рід, який не зникає, а лише трансформується у нову якість.

Ключові слова: особистість, Планетарна людина, цивілізація, підстава, умови, генезис, Планетарна особистість, образ, ідеал.

Постановка проблеми. Життя доводить, що кожна цивілізація, що мала місце у еволюції планетарного соціального світу вибудовувала свою людину, виходячи зі змісту «духу епохи» для розробки та

обслуговування якісно нових засобів і способу виробництва. Не виключенням тут є й настання інформаційної доби, адже ця доба також потребує формування нової людини.

При цьому вивчаючи генезис нової людини XXI століття потрібно виходити з того, що вона, як будь-яке соціальне явище, детермінується двома чинниками: підставою та умовами. При цьому підстава породжує зміст нової якості особистості людини, яка є відносно самостійним агентом планетарного еволюційного процесу, а зовнішні умови соціального буття квантують його у специфічну форму, що дістала у нас назву Планетарна особистість.

Інакше кажучи, це означатиме, що сама проблема виникає за рахунок руху підстави, а масштаб і специфіка форми проблеми – за рахунок умов, що склались на певний момент і у певному місці. Проблема виглядає напрочуд простою: нове суспільство потребує нової людини.

Аналіз досліджень і публікацій. Нова доба системно охопила увесь планетарний світ, і тому проблема пошуку ідеалу людини XXI століття характерна для філософів і педагогів усього світу. Відомо, що значний вклад у розуміння людини зроблено китайськими філософськими школами. Маються на увазі праці філософів школи Конфуція: Конфуцій (Кун Фу Цзи, 551-479 рр. до н.е.), Мен-цзи (372-289 рр. до н.е.), Сюнь-цзи (III ст. до н.е.), Ван Ян-міна (Ван Шоу-жєня, 1472-1529), Лу Цзю-юань (Лу Сян-шань, 1139-1193); школи моїстів – Мо-цзи; школи легістів – Цзи-Чан (6 ст. до н.е.), Шан-Ян (390-338 рр. до н.е.), Хань Фей-цзи (280-233 рр. до н.е.); школи даосизму – Лао-цзи (6-5 ст. до н.е.), Ян Чжу (кін. 5 – поч. 4 ст. до н.е.), Чжуан Цзи (369-286 рр. до н.е.); представників філософських течій Середньовіччя: Лю Цзунчжоу (1578-1645), Сунь Ятсєна (1866-1925), Янь Юань (Сичжай, 1635-1704), Лян Цичао (1873-1929), Тань Ситун (1865-1898), Янь Фу (1854-1921); Нового часу: Ху Ши (1891-1962), Чжан Лівєнь (нар. у 1935 р.), Мао Цзєдун (1893-1976), Джао Цзунь, Ян Бо (нар. у 1960), Чжоу Жєнгуан та ін.

Особливу увагу важливо звернути на канонізовані трактати Конфуція («Лунь-юй»), Лао-цзи («Дао-де цзін»), книги Його Святїшєства Далай-лами («Путь к жизни, полной смысла», «Дхарма», та ін.). Специфіку спільної культурної взаємодії між країнами Європи і Китаєм, що є важливим для розуміння кроскультурних перетворєнь сучасності, системно розкриті в працях Ши Вєй Жєнь, Фєн Юлана, Ян Кунжу, Ся Юцзиня, Су Гуан-хуна і Ю Бяня, окремі елементи і процеси висвітлені в доробках Ван Минхе, Фань Вєнь-Ланя, Ян Іньяю, Ян Міна та ін.

На європейському небосхилі важливо звернутися до праць класиків філософської думки. Мова йде про безсмертні праці про людину Демокрита, Епікура, Лукреція Кара, Сократа, Протогора, Платона, Аристотеля, Плотіна, Аврелія Августина Блаженного, Ансельма Кантеберійського, Дунса Скотта, Вільяма Оккама, Миколи Кузанського, Френсіса Бекона, Рене Декарта, Томаса Гоббса, Джона Локка, Девіда Юма, Джона Берклі, Бенедикта Спінози, Блеза Паскаля, Шарля Луї де Монтеск'є, Франсуа Вольтера, Жан Жака Руссо, Жульєна Ламетрі, Дені Дідро, Поля Гольбаха, Клода Гельвеція, Людвіга Фюєрбаха, Іммануїла Канта, Георга Гегеля, Вільгельма Шеллінга, Йогана Готліба, Йогана Фіхте, Фрідріха Шеллінга, Артура Шопенгауєра, Огюста Конта, Сьєрена К'єркегора, Фрідріха Ніцше, Анрі Бергсона, Вільгельма Дільтея, Георга Зіммеля, Освальда Шпенглера, Карла Маркса, Фрідріха Енгельса, Джосаї Ройса, Бенедетто Кроче, Жанна Іпполіта, Макса Горкгаймера, Теодора Адорно, Юргена Габермаса, Дьєрда Лукача, Антоніо Грамші, Сергія Соловйова, Петра Флоренського, Миколи Бердяєва, Льва Шестова, Василя Розанова, Семена Франка, Костянтина Цюлковського, Олександра Чижевського, Володимира Вернадського, Тейяра де Шардена, Томаса Куна, Имре Лакатоса, Карла Поппера, Клода Леві-Строса, Жака Лакана, Мішеля Фуко, Жака Дерріди, Жіля Дельоза, Жана Бодрійєра, Жана-Франсуа Ліотара, Ганса Гадамєра, Карла Отто Апеля, Поля Рікьора, Вільгельма Райха, Герберта Маркузе, Ернста Блоха, Луї Альтюссєра, Джєральда Коєна, Зигмунда Фрейдє, Карла-Гюстава Юнга, Еріха Фромма, Мартіна Гайдеггєра, Карла Яспєрса, Жана-Поля Сартра, Альберє Камю, Габрієля Марсєля, Моріса Мерло-Понті, Хосє Ортега-і-Гассєта, Ніколо Аббаньяно, Мартіна Бубєра, Мирослава Поповича, Володимира Шинкарука та ін.

Мєта статті полягєє у обгрунтуванні ідеї людини ХХІ столїття, яка б була валідною у горизонті інформаційної доби як для Сходу, так і Заходу.

Виклад основного матеріалу. Образ людини знаходить своє віддзеркалення, як відомо, у працях дослідників Сходу і Заходу, але з різних світоглядних позицій. Матеріалістична традиція, що притаманна європейському світогляду, тобто культивується на Заході, зумовила формування соціологічної (іншими словами, цивілізаційною) і культурологічної парадигм, ідеалістична традиція, що культивується на Сході, у тому числі поширена в Китаї, асоціюється за сучасними уявленнями з релігійною парадигмою і космоїзмом. Ці протилєжні світоглядні парадигми відрізняються передусім тим, що мають різну

«пізнавальну оптику», виділяють різні сфери життєдіяльності і різну проблематику становлення людини у горизонті інформаційної доби.

Якщо звернутись до наявної літератури, що віддзеркалює діагностування майбутнього образу планетарної людини, то тут пропозицій можна побачити достатньо багато. З одного боку, це праці В. Буданова – «квантово-синергетична антропологія», А. Госвами – «самоусвідомлювальний Всесвіт», А. Мінделла – «квантовий розум», К. Цюлковського – «променисте людство», що отримали подальший розвій у працях Д. Бека – «спірально динаміка», Д. Бома – «холономний підхід», К. Уїлбера – «інтегральний підхід», Б. Величковського – «еволюція свідомості», Д. Деннета – «інтелектуальний розвиток», Ф. Ніцше – «Надлюдина», Д. Рісмана – «Людина одинока», А. Камю – «Людина бунтуюча», К. Маркса – «Людина – представник класу», Г. Ортега-і-Гассет – «Людина маси», Н. Еліаса – «Людина замкнена», Е. Фромма – «Людина споживаюча», Ю. Левади – «Лукава людина». В. Ядова – «Загублена людина», Ж. Тощенко – «Парадоксальна людина» і «Людина – кентавр», В. Шубкіна – «Катастрофічна людина», С. Хорунжого – «Постлюдина», В. Беха – «Планетарна особистість», І. Девтерова – «Інтермен», Н. Маслової, О. Сташкевич – «Ноосферна особистість» та інших дослідників.

При цьому на початку ХХІ століття є очевидними дві взаємовиключні тенденції в оцінках дослідниками майбуття людини *homo sapiens*: одна цих оцінок містить песимістичну перспективу для планетарного людства, а інша, навпаки, через призму сингулярності має оптимістичну перспективу. Суть першої полягає у тому, що планетарне людство рухається у бік занепаду, а інша стверджує, що планетарна спільнота набирає силу і здатна сингулярним стрибком вийти за межі планетарної системи і засилити Близній космос. На цій підставі «ми неминуче повинні перейти до обговорення проблем еволюції внутрішнього світу людини. Знайти способи такої дії на нього, щоб внутрішній світ людини перетворився на його основну цінність. Ось тут і лежить ключ до самої людини – збереження виду *homo sapiens* на планеті» [6, 131].

Тож на початку ХХІ століття усе «драматично, співпало, сконцентрувалося в людині – цій ледве помітній в масштабах Всесвіту антропокосмічній точці» [4, 59]. Це означає, що має бути побудованим новий цивілізаційний ідеал, або образ, суб'єкта культурно-історичного процесу, що породжується під натиском просторової глобалізації, інтенсивної інформатизації і соціальної комунікації планетарної

спільноти, оскільки він веде до породження нової якості життя і життєустрою планетарної людини.

Але ми відносимо себе до оптимістів, а тому маємо обрати і обґрунтувати ідею, яка б, з одного боку, була обумовлена «духом епохи», тобто новими обставинами планетарного життя, а з іншого – органічно продовжувала б людський рід, який не зникає, а лише трансформується у нову якість.

Якщо узагальнити, то на сьогодні зміни «духу епохи» полягають у наступному: по-перше, цивілізаційний підхід системно висвітлює міжцивілізаційний зсув у який потрапила планетарна спільнота, оскільки здійснюється спонтанний стрибок від техногенної до інформаційної цивілізації; по-друге, організаційна матриця планетарного життєустрою перебудовується від «ячеїстого» типу до мережевого порядку і на цій основі відбувається становлення планетарного соціального організму у якому особистість відіграє системоутворювальну і рушійну силу; по-третє, у життєдіяльності людини відбувається вихід на перший план соціальної складової, тобто особистісних властивостей, а на боці суспільства спостерігається випереджальним розвитком духовного виробництва на основі цифрової економіки; по-четверте, випереджальний розвиток інформаційного суспільства обумовлює не тільки і не стільки семантику спілкування людей між собою, значно розширює соціальну комунікацію і соціальну взаємодію людей між собою, а й викликає переструктурування нейронних мереж у мозку людини, значно змінює глибину і механізм мислення молодого покоління; по-п'яте, вихід на перший план розвиток духовної складової планетарної спільноти породжує низку метаморфоз інтелектуального порядку, що потребують філософського осмислення і теоретичного пояснення, наприклад, появу віртуальної особистості і віртуальних, тобто безтілесних структур, кіборгів і клонів людини, електронної особистості, визнання роботів повноправними громадянами реальних країн та багато інших інновацій нової епохи.

Тепер звернемося до підстави для того, щоб знайти образ нової людини, спираючись на стан сучасної планетарної спільноти у ході її еволюційної зміни у цивілізаційному вимірі. Його розкрито, на нашу думку, у праці В. Беха і Ю. Бех «На порозі сингулярності: планетарна спільнота у вирі Всесвіту» [1]. Їх ідея полягає у тому, що еволюцію планетарного світу забезпечує людина, яка здатна опанувати смислогенез. І в міру того, яким матеріалом духовного світу вона здатна оперувати, вона піднімає планетарну спільноту по цивілізаційних щаблях еволюції. Це принциповий висновок, на якому

тримається уся наша концептуальна база. Саме по щаблях смислогенезу світова спільнота піднімається у Всесвіт.

Перехід біосфери в ноосферу, як підкреслював В. Вернадський, «не може бути зупинений людською історією», адже «він підготовлений сотнями тисяч поколінь і не може бути змінений «випадковостями» людської історії».

Аналогічні погляди відстоював і П. Тейяр де Шарден. На його думку, людина в процесі ноогенезу приймає на себе подвійну функцію: реалізує себе, з одного боку, як «мислячий центр перспективи», «центр конструювання Універсуму», з іншого – як «вісь і вершина еволюції», як суб'єкт «спрямованого розвитку»[8, 37, 40]. Саме на цьому базується логіка ноостичного олюднення природи. «Ноосфера, – пише вчений, – прагне стати однією замкнутою системою», в якій «Земля не тільки покривається міриадами крупинок думки, але огортається єдиної мислячої оболонкою, що утворює функціонально одну велику крупинку думки в космічному масштабі» [8, 258].

Тож культурно-історичний розвиток планетарної спільноти проходить декілька етапів, що детермінуються і пояснюються здатністю планетарної людини засвоювати ланцюг перетворень змісту Семантичного Всесвіту по лінії «архетипи – емпіричне знання – наукове знання – інформація – смисли – чистий космічний розум». Цей ланцюг обумовлює, на нашу думку мейнстрим саморозгортання планетарного людства.

«Маючи такі переходи, ми повинні розглянути їх як алгоритм саморозгортання організаційної єдності смислогенезу, суб'єктивованого і об'єктивованого соціального світу, оскільки предметом істинного соціального знання і критерієм його справжньої науковості є загальні процеси і явища, що повторюються. Звідси – обов'язкова риса класичних концептуальних побудов – виокремлення необхідної стадіальності або етапності загального історичного розвитку планетарної спільноти. Основа виокремлення таких стадій і етапів – відтворення еволюційної матриці, що повторюється, в умовах, що розрізняються» [1, 54].

Вихід людської особистості за власні межі та межі планетарного розвитку завдяки смислогенезу для нас є принциповими, оскільки завдяки саме йому ми розкриваємо саморозгортання людини за алгоритмом: пралюдина – індивід – особистість людини – Планетарне людство як особистість – Ноосферна особистість – Променисте людство (К. Ціолковський)» [7].

Далі вони подають етапність у саморозгортанні планетарної спільноти (див. таблицю 1).

Таблиця 1

Етапи саморозгортання планетарної спільноти (за В. Бехом і Ю. Бех)

	Перший етап	Другий етап	Третій етап	Четвертий етап	П'ятий етап	Шостий етап
Смислогенез	Архетипи	Емпіричне знання	Наукове знання	Інформація	Смисли	Космічний розум
Вид людини	Пралюдина	Біологічна людина	Особистість людини	Планетарна особистість	Ноосферна особистість	Промислене людство
Вид цивілізації	Працивілізація	Аграрна	Технічна	Інформаційна	Інтелектуальна	Космічна

Для нас розглядати у якості нової людини ХХІ століття ідею Планетарної особистості, що подана у цій таблиці, є надто привабливою і практичною з декількох міркувань, а саме: по-перше, її поява у ланцюгу перетворень людського роду виглядає логічним; по-друге, її породження викликано змінами у суспільстві з породженням відповідно іншого його типу; по-третє, її взаємодія з новим типом суспільства породжує новий тип цивілізації; по-четверте, зсув у структурі особистості людини на цьому етапі на соціальну складову виглядає, на нашу думку, цілком логічним; по-п'яте, стадія до неї і стадія після неї цілком реальні і не викликають у нас ніякого непорозуміння.

А. Гальчинський домальовує загальну картину саморозгортання homo sapiens і веде мову про антропологічну парадигму глобалізації [3]. Він пише: «Грунтуючись на теорії Маркса, ми розмежуємо таким чином дві лінії глобалізаційного процесу. Виділяємо, з одного боку, глобалізацію, основою якої виступають суто економічні детермінанти – поглиблення міжнародного поділу праці, інтернаціоналізація світових ринків капіталу, товарів і робочої сили, і з іншого – глобалізацію людини, формування на відповідній основі «планетарної форми духовного багатства людської особистості», «багатства глобального спілкування». «Справжнє духовне багатство індивіда, – читаємо в «Немецкой идеологии», – цілком залежить від багатства його дійсних (глобальних – А. Г.) відносин»; «при цьому звільнення кожного окремого індивіда здійсниться в тій же самій мірі, в якій

історія повністю перетвориться у всесвітню історію». Звідси перший історичний акт глобалізації – конституювання природи індивіда, багатства його особистості; «всесвітньо-історичне існування індивідів означає таке їх існування, яке безпосередньо пов'язано зі всесвітньою історією» [5, 36]. Остання фраза украй важлива, оскільки вона підтверджує нашу позицію об'єктивності вибору виду суб'єкта культурно-історичного процесу як ідеалу інформаційної доби.

У цих теоретичних положеннях К. Маркса і Ф. Енгельса «визначено сутність антропологічної глобалізації. Її логіка повинна бути для нас зрозумілою: багатство людської особистості, індивідуальність кожного з нас формуються соціальним середовищем наших спілкувань, простором комунікацій, параметрами інтелектуального обміну. Відповідно, логічним фундаментом глобалізованої особистості є планетарне людство в його сучасному визначенні – людство як планетарне суспільство.

Методологічно в цій позиції розмежовуються поняття «людство як сумативна цілісність» і «людство в своїй системній цілісності». Антропологічна глобалізація – це рух від першого визначення до другого, від сумативної до системно-цілісної спільності людства. Основою планетарного суспільства, на фундаменті якого формується планетарна особистість, є людська спільність у своїй системній цілісності» [3, 314].

Утвердження людства в його цілісності, за В. Вернадським, означає переломний момент у розвитку планети, початок нової епохи людства, його історії. Тільки досягнувши відповідного стану, людство в своєму цілісному вимірі стає реальним суб'єктом затвердження ноосфери як «мислячого пласта біосфери». «Створення ноосфери з біосфери, – пише В. Вернадський, – ... вимагає прояви людства як єдиного цілого. Це його неминуча передумова. Це нова стадія в історії Планети, яка не можна порівняти з минулим» [2, 261-262].

Планетарне суспільство формує механізми органічного поєднання індивідуального і цілісного в структурі особистості. У людини немає майбутнього за межами цієї цілісності – асоціації «власного еґо з тим, що являє собою ціле» (Тейяр де Шарден). Таким цілим є гармонізована спільність людства. Звідси планетарне суспільство виступає як інструмент метасінтезу, планетаризації людини, формування на глобальному рівні «конвергентної особистості» і відповідної легалізації загальнолюдського «Ми». Перш за все ці перетворення утворюють основну вісь антропологічної глобалізації суспільства [3, 315].

Планетарному людству притаманний зворотний зв'язок, на основі якого воно проявляє адаптивні властивості до зміни «духу епох». Саме в цьому сенсі Тейяр де Шарден розглядав людство в його цілісності як саморефлексивний феномен. Йдеться, зазначав французький мислитель, про «колективний потік рефлексії», «рефлексивності, що охоплює все людство», про людство як живий організм зі «своюю нервовою системою, своїми сприймаючими центрами, своєю пам'яттю» [8, 185, 259].

Тут йдеться про визначення поняття «людство в своїй системній цілісності», тобто «як живого організму, якому притаманні: а) функція загального сприйняття (впізнання) внутрішніх і зовнішніх впливів; б) можливість колективного реагування на відповідні дії; в) можливість самонавчання; г) схильність до солідарної відповідальності і до колективного самозахисту» [3, 317].

У кінцевому підсумку людська історія на основі вище наведеного нами ланцюга саморозгортання планетарного розуму виглядає як поетапна еволюція ноогонічного процесу – незворотною самоідентифікації глобального інтелекту, основою якого є формування планетарного (цивілізаційного) Розуму, «Божественного Розуму Планети», за словами С. Булгакова. Людство у своїй системній цілісності є носієм цього Розуму.

Отже, важливо усвідомлювати і те, що людство в своїй цілісності – це продукт природного самовдосконалення людської особистості, її соціалізації, переходу свідомості людини на якісно новий щабель еволюції – на рівень глобалізації його інтелекту [3, 318]. При цьому спостерігається кардинальний зсув у співвідношенні тіла і духу в бік останнього. Фактично, розум починає виходити за межі тілесної капсули і починає опановувати віртуальні структури і самостійне буття за межами живої людини. Фантастика, яку треба усвідомити. Це означає, що ми маємо справу з логічно пов'язаною низкою саморозгортання геологічної сили – Космічного Розуму, який видозмінює навіть носіїв планетарного розуму, що складається з наступних ланок: елементарний розум індивіда – розум біологічної людини – соціальний розум особистості – Планетарний колективний розум, посилений штучним інтелектом – безтілесний розум (ноосфера) – чистий розум (Абсолют, Абсолютна ідея, Абсолютний Дух, чистий Розум).

Висновки, що впливають з вищенаведеного матеріалу, полягають, на нашу думку, у наступному:

– ідея Планетарної особистості як ідеалу людини XXI століття, викликана до життя підйомом «духу епохи» на якісно новий рівень,

оскільки кожен «дух епохи» створював собі певний тип особистості, яка забезпечувала його самореалізацію і її подальше саморозгортання;

– сучасна філософська і наукова думка очевидно запізнюється з вивченням ідеї Планетарної особистості і змінами у її життєустрої з переходом ідеї у стан ідеалу людини ХХІ століття.

– помічена динаміка зміни ідеалу людини залежно від «духу епохи», наприклад: у Античності – фізично досконалої людини і громадянина, у Середньовіччі – до правителя, керівника держави, у техногенній цивілізації – вправний працівник, а на сьогодні це універсальна креативна особистість, громадянин світу;

– визрівання планетарного соціального організму, що обумовлено процесами глобалізації і інформатизації призводить до онтологічної, інформаційної і організаційної, мовної єдності, з'являється і утримується, стабілізується завдяки породженню якісно нового суб'єкта культурно-історичного процесу – Планетарної особистості;

– інформаційний характер майбутнього суспільства активізує соціальну складову особистості людини, вона виходить на перший план та стає співрозмірною організації складовій життєустрою планетарної спільноти;

– планетарна особистість, вимушено відповідаючи на вимоги становлення планетарного соціального цілого, має забезпечити одночасно становлення фундаментальної науки, Глобальної освіти, Планетарного виховання, геокультури, Світового ринку, Світового суспільства знань, Світової держави, Світового громадянського суспільства як засобів власної реновації, тобто породження, творення і відтворення власного буття.

Таким чином, ми теоретично довели, що на етапі інформаційної цивілізації провідною стає Планетарна особистість, що породжується атрибутивною потребою морфології планетарного соціального організму і тому виходить у феноменальний світ з ноуменального у формі ідеї, що має стати ідеалом і пройти увесь шлях, що притаманний їй згідно природи явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бех В. П., Бех Ю. В.* На порозі сингулярності: планетарна спільнота у вирі Всесвіту: монографія. – К.: «МП Леся», 2014. – 220 с.
2. *Вернадский В. И.* Биосфера и ноосфера / Предисловие Р. К. Баландина. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 576 с.
3. *Гальчинський А. С.* Маркс и современный мир. Гуманистическая доминанта. – К.: Лыбидь, 2015. – 328 с. – 314.

4. *Коган Л.А.* Закон сохранения Бытия // Вопросы философии, 2001. – № 4. – С. 59-69.
5. *Маркс К.* Немецкая идеология // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1955. – Т. 3. – С. 7-544.
6. *Маслова Н. В.* Научно-теоретические основы познания и методология ноосферного образования // Три ключа. Педагогический вестник. Выпуск третий. – М.: Издательский дом Ш. Амонашвили, 1999. – С. 131-141.
7. *Сташкевич О. О.* Генеалогія інтелектуальної цивілізації : монографія / за науковою ред. Ю.В. Бех. – К. : «МП Леся», 2016. – 180 с.
8. *Тейяр де Шарден П.* Феномен человека / предисл. Роже Гароди; пер. с фр. Н. А. Садовского. – М. : Прогресс, 1965. – 296 с.

Жень Цзя. Генезис явления планетарной личности в контексте цивилизационного подхода.

В статье рассматривается проблема порождения образа Человека информационной эпохи, который должен был бы иметь интегративный характер и удовлетворял бы образовательные и воспитательные практики Востока и Запада. Приводятся многочисленные предложения исследователей Человека будущего времени и обосновывается идея Планетарной личности как такой, которая обусловлена «духом эпохи», то есть новыми обстоятельствами планетарной жизни, а также органически продолжает родословную человечества, поскольку род человеческий не исчезает, а только трансформируется в новое качество.

Ключевые слова: личность, Планетарный человек, цивилизация, основание, условия, генезис, Планетарная личность, образ, идеал.

Zhen Jia. The genesis of the planetary personality in the context of the civilization approach.

The article deals with the problem of generating a person's image of the information age, which would have an integrative character and served educational and bringing-up practices of the East and West; the numerical proposals of human researchers of the future are presented and the idea of the Planetary personality is justified as the result of the «spirit of the epoch», that is, the new circumstances of the planetary life, and on the other - organically continues the genealogy of the human race, since the human race does not disappear, but only transforms into a new quality.

Key words: personality, Planetary individual, civilization, basis, conditions, genesis, Planetary personality, image, ideal.

Гальченко М.

МИСЛЕННЯ ЯК РЕСУРС ТВОРЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

У статті аналізується проблема мислення як способу визначення соціокультурної епохи та інтелектуальної діяльності людини. Автор доводить, що поняття «мислення» виникає разом з пізнанням реальності, в результаті чого людина починає усвідомлювати себе, своє «Я», свої можливості. Зосереджена увага на характеристиці способів організації мисленнєвої діяльності.

Ключові слова: мислення, розум, рефлексія, епоха, ірраціональний, пізнання, суб'єкт, об'єкт.

Постановка проблеми. У період розвитку класичної філософії виникло глибоке переконання про внутрішній глибокий зв'язок соціально-історичного процесу зі структурою логіки. Але логіка сама формувалася історично, її поняття, категорії є не лише продукти кожної епохи, але й способи їх зв'язку з нею. Логіка – це не позачасова реальність, а цілісна структура мислення людини, яка змінюється, удосконалюючись від однієї історичної епохи до іншої. Причому в процесі цієї зміни мислення впливає як на епоху, так і на процес життєдіяльності людини. Однак потрібно враховувати зворотній вплив епохи на структуру і процес мислення. Епоха «міститься» всередині кожної системи мислення, кожної видатної особистості, енергією якої здійснюється соціально-історичний процес. В такій ситуації постає проблема вияснити сутність самого феномену мислення в його соціально-філософському контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема мислення є центральною для філософії, оскільки вона сама постає наукою про мислення. Кожний з видатних представників філософської думки – Платон, Арістотель, Декарт, Кант, Гегель, Гуссерль і ряд інших – приділяли спеціальні дослідження мисленню та його ролі в пізнанні реальності та внутрішнього світу людини.

У сучасний період велику увагу вивченню мислення в його різних аспектах приділяли М. Коул, С. Крібнер, М. Мамардашвілі, С. Неретіна, З. Оруджев, В. Розін, П. Щедровицький. У вітчизняній філософії проблема мислення знайшла висвітлення в розвідках В. П. Андрущенка, М. Булатова, В. Кременя, С. Кримського, С. Пролеєва, В. Савельєва та інших.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Дослідження мислення представниками класичної і сучасної філософії показали його зв'язок з логікою, з різними напрямками пізнавальної діяльності – раціоналізмом, емпіризмом, феноменологією, екзистенціалізмом тощо. Значна увага приділялася специфічним формам мислення: філософському, естетичному, педагогічному, релігійному і т. д. Разом з тим недостатньо висвітлена сутність мислення в співвідношенні раціонального та ірраціонального аспектів творчості.

Мета статті полягає в аналізі змісту мислення як способу пізнання і реалізації поставлених соціальною практикою завдань в сфері творчої діяльності, як визначальної для науки, освіти, технологічного конструювання, котрі складають основу динаміки сучасного цивілізаційного поступу.

Вклад основного матеріалу. Сучасний світ характеризується динамікою трансформацій, результати яких випереджають реальність: те, що ми запланували вчора в якості інноваційного проекту, сьогодні постає таким, що потребує модернізації і удосконалення. Трансформаційні процеси торкаються не лише сфери технологій у виробництві, але й проблеми організації діяльності мислення. Вона повинна бути пов'язана, насамперед, із трансформаціями соціокультурного характеру, які, власне, і складають епоху. Нагадаємо, що грецьке слово «епоха» означає відрізок часу, який відрізняється особливим змістом, зберігає традиційний зміст, але до нього вже не зводиться [7, 225].

В числі найважливіших трансформацій, пов'язаних з мисленням, можна назвати, насамперед, кризу онтологічного монізму і дуалізму в любих її конкретних версіях, і спроби зберегти принципи методологічного монізму в умовах співпраці з плюральними (множинними і гібридними) онтологіями. До їх переліку доцільно віднести «всі соціокультурні, антропологічні, психолого-культурні, техноприродні, діяльнісно-технологічні та інші уявлення» [10, 36]. Вказані процеси підготовлені попереднім етапом розвитку сучасної інформаційно-технологічної епохи. Її особливістю є, зокрема, розуміння пізнавальної діяльності (у тому числі наукової) як діяльності, сьогодні в значній мірі підкопорованій практичному перетворенню, зміні не тільки навколишнього світу, але і самої людини. Тим самим з'являється необхідність для переосмислення процесів співвідношення філософії, науки і технологій, які склалися раніше. Якщо традиційно переосмислення розуміється як суто технологічне застосування і використання кимось раніше виробленого наукового знання, то тепер виявляється, що сама діяльність по

отриманню такого знання «вбудовується» в процесі «створення і вдосконалення тих або інших технологій» [1, 21]. У першу чергу, мова йде про технології, або практики мислення і теоретичної діяльності. Таке становище свідчить про те, що класична парадигма мислення, властива для класичної епохи (епоха «Модерну»), поступається місцем новій, сучасній моделі.

У період домінування класичного стилю мислення, заснованого на суб'єкт-об'єктному гносеологізмі, вихідною точкою розвитку знання вважалися фундаментальні наукові дослідження. Тим самим стверджувався об'єктивізм, або пріоритет «загального» в пізнавально-інтелектуальних технологіях, в їх шляху до істини. Однак подальший розвиток продемонстрував, що в результаті трансформацій в субстраті змін зростають рівні свободи і з'являються елементи індивідуалізму. У такому розумінні «індивідуалізація виявляється достатньо загальним феноменом змін і може бути пов'язана з їх специфікою і зростанням енергетичного потенціалу функціонування» [4, 22]. Зокрема, потенціалу енергій мислення, його креативних можливостей.

Аналіз трансформаційних процесів переходу від «об'єктивізму» («об'єктності») до індивідуалізму («суб'єктності») показує, що необхідно враховувати також втрату свого значення тих традиційних форм інституціоналізації мислення, які сформувалися в епоху Просвітництва. Хоча модерне суспільство (модерна західноєвропейська цивілізація) постало в своїй основі головним чином як освітній, просвітницький проект. «Поняття Просвітництва в його власному, модерному сенсі, – вказують С. Пролеєв і В. Шамрай, – позначає на специфіку освітньої моделі чи навіть розуму як такого в конституюванні соціальної реальності. Воно визначає ситуацію, коли саме суспільство стає наслідком освітньої по суті практики – діяльності з перетворення свідомості людей» [8, 157]. Отже, і їх мислення, яке є атрибутом свідомості і пізнання. Завдяки чому і створюється знаннєвий (освітній) проект радикального перетворення свідомості та мислення.

Ця позиція означає формування мислення як методу і способу розумного (інтелектуального) освоєння природної і соціальної дійсності. В своїй сутності розум (інтелект) і складає основу конституювання всіх сфер та сегментів суспільного та індивідуального життя. Як інституція, що відтворює, використовує, формує мислення в його здатності до творчої діяльності, і постають розум, освіта, знання і наука в своїй генезі. Пошук нових форм інституалізації мислення, безумовно, вимагає зміни їх теоретичної, методологічної і технологічної платформи.

З позицій такого підходу необхідно означити регулятивні категорії європейського мислення. В першу чергу нею є категорія «простору», яка прийшла на зміну античній і середньовічній категорії «місця». Оскільки будь-яке мислення претендує на те, щоб бути мисленням про «існування», то виявлення і фіксація простору («рамок») мислення може розглядатися як ключовий момент кожної мисленнєвої діяльності, і особливо – процесів об'єктивації. Іншими словами, метою і завданням діяльності мислення є побудова конструкції, котра дозволила б встановити подію, що дійсно відбувається в реальності. Отже, якщо «акт мислення веде нас від уявних об'єктів до наявної дійсності, він є побудовою, створенням чогось, щоб мислити, або створенням тексту свідомості» [5, 410], – вказує М. Мамардашвілі. Цей «текст» і є простором мисленнєвої діяльності.

Значимо, що усвідомлення просторового характеру тієї чи іншої мисленнєвої діяльності, отже, необхідності виявлення і фіксації просторових меж як процедури, котра передує аналізу об'єктів і предметів думки, характеризує перехід від докласичної до класичної, тобто модерної філософії. Це означає також розширення простору пізнавальної діяльності людини. У своєму широкому варіанті вона стає можливою лише через вторинні рівні рефлексивної діяльності. Тобто як рефлексія над самою здатністю людського освоєння світу і його типами. У такому плані пізнавальна діяльність включає в себе і розуміння, й інтерпретацію, і освітньо-знаннєві характеристики кожного людського світовідношення. А також форми мислення і його пізнавальні результати, як у вигляді знання, так і у вигляді думки, передбачення, віри. У такому контексті реалізується як методологічний аспект гносеології, що відповідає запитам епохи пріоритету розуму, так і ціннісний (аксіологічний) аспект теорії пізнання й інноваційно-мисленнєвого освоєння світу.

Генеза мислення показує, що при здійсненні організованої інтелектуальної діяльності мислення – у вузькому значенні – як заміщення об'єктів і операцій з об'єктами знаками і маніпулювання цими знаковими формами, переплітається з розумінням, усвідомленням і рефлексією. У рамках кожного типу мисленнєвої діяльності, а також при здійсненні будь-якого складного інтелектуального процесу (проблематизації, онтологізації, проектування, моделювання тощо) ця структура має особливий, специфічний характер. З нашої точки зору, ця специфіка обумовлена рефлексією, яка накладає на вказаний процес свої особливі риси. Значимість рефлексії полягає, зокрема, в тому, що вона допомагає переосмислювати, переглядати, переоцінювати усталені принципи і

положення тієї чи іншої інтелектуальної, мисленнєвої традиції. В контексті філософії пізнання це означає реалізацію потреби в збагаченні понятійного апарату в зв'язку з розширенням, зокрема, уявлень про раціональність і включенням в когнітивні тексти поряд з трансцендентальним суб'єктом також емпіричного суб'єкта пізнання і мислення [4, 179].

Перенесення уваги суб'єктів мисленнєвої діяльності до конкретного, реального життя як феномену соціальності і культури обумовлено, по-перше, необхідністю осягнення досвіду сприйняття реальності і виявлення безпосереднього, дорефлексивного знання, що стало передумовою розподілу на суб'єкт і об'єкт; по-друге, усвідомленням недостатності, неповноти абстракції «чистої» свідомості – логічної конструкції, яка в кінцевому рахунку позбавляє людину як суб'єкта пізнання тих зв'язків, які поєднують її з реальним світом, конкретним життям. Введення поняття «життя» означає визнання значимості емпіричного суб'єкта як наділеного життям (вітальністю) індивіда. Осмислення одиночно-всезагальне в такому випадку постає як «живе буття реальності», яка володіє темпоральністю, просторовою взаємопов'язаністю і цілісністю. Мисленнєва рефлексія феномену «життя» передбачає розширення сфери раціонального, введення нових його типів і, відповідно, понять і засобів концептуалізації, а також принципів переходу ірраціонального в раціональне, породження нових форм ірраціонального, що здійснюється постійно в будь-якому пізнанні і повинно бути визнано закономірною процедурою в досягненні істинного знання. Розширення «сфери раціонального» означає зростання ірраціональної стихії в ситуаціях розриву між належним і суцям в сучасному світі, і разом з тим ствердження «співзвучності» людини і буття, можливість підведення їх взаємодії під загальні предикати інтелектуальної розмірності. Таке розуміння раціональності «виключає логіко-технологічну редукацію інтелекту до здатності мислити не страждаючи, котра дійсно руйнується в сучасній цивілізації. Реабілітація раціональності в наш час – це не проблема інструменталізації людських сутнісних сил, але питання про трансформації світу в історичному бутті людини та її культури, про перетворення історії в «джеркало» людських можливостей» [4, 113].

Зазначимо, що осмислення феномену «життя» в контексті сфери раціональності породжує своєрідну «філософію життя», в якій можна виокремити ряд основних принципів і тенденцій, через які мислення як процес демонструє свої когнітивні можливості, і одночасно формує певну нову європейську традицію інтелектуальної діяльності і

мислення. Зокрема, для «іраціональної волі» світ є насамперед її виявленням, а пізнання – одна із функцій людського воління (хотіння). Особливість цієї функції полягає в тому, що завдяки їй (волі) світ постає перед людським мисленням у вигляді уявлень як апіорної системи логічних структур. Логіка є головним чином лише зовнішнім виразом проявів людської волі, яка за своєю природою іраціональна (а зовсім не раціональна). Воля – сутність буття, уявлення – зовнішня форма проявів волі.

У цілому, розвиваючи уявлення про життя як «життєвий порив», представники іраціоналізму прагнули побачити можливості нової системи мислення для усвідомлення нової онтології реальності. Її освоєння можна було б здійснити не стільки засобами спеціальних наук, скільки філософією та виробленою нею культурою мислення. Тепер це нова філософія і нове мислення, яке охоплює більш широкий і багатий досвід, що включає в себе внутрішній духовний досвід людини, вимагає нових уявлень, нового бачення і розуміння світу.

В іраціональній традиції філософське мислення – це «рефлексія життя на самого себе», а емоційні переживання, безпосереднє відчуття життя, життєвий досвід, життєве відношення означають «внутрішнє сприйняття нашої душі, безпосереднє враження виникаючих в свідомості фактів і станів того, що є найбільш достеменним для нас... Ця самодостеменність внутрішнього досвіду – єдино надійний і недоторканий фундамент» [2, 329]. Саме на нього як істинне, котре не підлягає сумніву, і безсумнівне повинно спиратися мислення. Адже пізнання зовнішнього світу завжди може бути неоднозначним, дискусійним, а судження про те, що лежить в основі явищ, як правило носять ймовірний, гіпотетичний характер.

Важливим фактом для розуміння проблеми є те, що способи осмислення і розуміння життя розрізняються в залежності від типу і форм його проявів. До першого відносяться форми мислення, зокрема поняття і судження, які звільнені від переживань, а розуміння спрямовано тільки на зміст мислення і не говорить про глибинну основу і повноту «душевного життя». Другий тип прояву життя – вчинок, в якому потрібно відрізнити стан душевного життя, що знаходить вираз у звільненні від життєвих зв'язків, в яких укорінений цей стан. Існує також прояв життя як вираз переживання. В даному контексті насамперед уточняється співвідношення категорій «суб'єкта», «об'єкта» і «життя»: абстрактний суб'єкт повинен бути замінений «живим»; життя є суб'єкт, але разом з тим воно є цілісність і, щоб описати «життя-суб'єкт» і процес пізнання, необхідно

звернутися до «мисленнево-свідомого цілого». Стає зрозумілим, що мова йде про «життя-суб'єкт» і «життя-об'єкт» одночасно.

Тут на першому плані постає «не духовне відтворення, як це має місце в пізнавальному процесі, а духовне виробництво, яке функціонує як більш інтегральне (порівняно з відображувальною діяльністю), спрямоване на олюднення об'єктів мислення» [4, 73], – зазначає С. Кримський. Відповідно в духовно-практичному освоєнні світу долається гносеологічна опозиція суб'єкта і об'єкта.

Вищезазначені міркування стосовно «життя» як вітальної енергії для нас важливі в якості показника зміни акцентів філософського мислення. У свою чергу воно концептуалізує всі мисленнєві стратегії, характерні для сучасної епохи, для її найважливіших сфер – соціальної, культурної, духовної тощо. Разом з тим не потрібно забувати, що «мислення є «досвід буття». У світі мислення людина змінюється і перероджується» [5, 342], оскільки вирішує проблеми свого життя. Кожне життя являє собою певну точку зору на світ, а індивід (людина, народ, епоха) постає в процесі осмислення як «орган» осягнення істини, що одержує тим самим життєвий вимір.

У цілому очевидно, що за терміном «життя», під яким потрібно розуміти «епоху», у контексті філософського мислення постає не стільки категорія або логічне поняття, скільки концепт, який містить певний феномен, що має глибокий соціокультурний, гуманітарний зміст. Як би не змінювались культурний контекст і теоретичні передумови осмислення і розробки цього поняття, саме воно, при всій багатозначності і невизначеності, дає можливість ввести у філософію уявлення про історичну людину. Ця людина існує серед інших людей в єдності з оточуючим світом, дозволяє подолати абсолютизацію суб'єктно-об'єктного підходу, суттєво доповнити його «практичним розумом», вийти до нових форм мисленнєвої діяльності. З введенням в культуру філософського мислення раціонально осмисленої категорії «епоха», тісно пов'язаної з емпіричним (життєво-конкретним) суб'єктом, відбувається розширення мисленнєвої діяльності, що включає сферу раціонального, введення його нових типів і понять, засобів концептуалізації, а також принципів переходу ірраціонального в раціональне, що постійно здійснюється у всіх сферах наукового пізнання. Воно повинно бути також визнано в якості законної процедури в розвитку філософського знання і культури мисленнєвої діяльності конкретної особистості.

Сформовані відносини в рефлексіях філософського мислення між пізнанням, розумінням і рефлексією породжують нові способи і методи мисленнєвої діяльності. У результаті в процесах розвитку

мислєдїяльностї в коєволюції історично усталєних (здєбїльшого – спрощєних або рєдукованих) систем мислєннєвої дїяльностї виникають стїйкї взаємозв'язки інтєлєктуальних процесїв [10, 38]. Вони виконують фіксованї набори функцій в рїзних практиках і системах (філософських) мислєннєвої дїяльностї.

Висновки. Розуміння, рефлексїя, як і будь-якї інші інтєлєктуальнї процеси співіснують і розгортаються всєрєдїні простору мислєннєвої дїяльностї. Мислєння (в широкєму смислї слова) задає принципи і способи самоорганізації творчої дїяльностї, показує їх мїсце, призначєння і роль у вказанєму просторї. Самї по собї, окремє від мислєння, котрє виступає в данєму контекстї як спєсїб і форма мислєннєвої організації, вказанї процеси не можуть бути реалїзованї. Рефлексїя в такєму випадку існує як пам'ять, як розуміння, як сприйняття. Мислєннєва організація перєтворює вказанї функції в інтєлєктуальнї процеси в точнєму смислї цього слова. Незважаючи на складнїсть їх раціонально-логічного осягнєння, вони необхїднї для становлєння і подальшого розширєння культури мислєння у всїх сфєрах пїзнання і дїяльностї.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вєдмєдєв М. М.* Культурнї ресурси продуктивнєго мислєння. – Суми: Унївєрситєтська книга, 2011. – 216 с.
2. *Дильтєй В.* Введєніє в науки о духє // Зарубєжнєя єстетика и теория литературы XIX-XX вв. Трактаты, статьи, эссе. – М.: Искусство, 1987. – С. 108-135.
3. *Іванова Н. В.* Фєноменология мислєння: гнозис, креатив, особистість. – Луцьк: ПВД «Твєрдиня», 2015. – 364 с.
4. *Крымский С. Б.* Философия как путь человечности и надежды. – К.: Курс, 2000. – 308 с.
5. *Мамардашвили М. К.* Философские чтения. – СПб.: Азбука-классика, 2002. – 832 с.
6. *Микєшина Л. А.* Философия познания. Проблемы эпистемологии гуманитарного знания. – М.: «Канон+» РОО «Реабилитация», 2009. – 560 с.
7. *Оруджєв З. М.* Способ мышления эпохи. Философия прошлого. – М.: Едиториал УРСС, 2009. – 400 с.
8. *Пролєєв С.* Освітнїй проєкт модерну та сучасний унївєрситет / С. Пролєєв, В. Шамрай // Фїлософія і методологія розвитку вищої освіти України в контекстї євроінтеграційних процесїв. – К.: Педагогічна думка, 2011. – С. 154-178.
9. *Розин В. М.* Мышление: сущность и развитие. – М.: ЛЕНАНД, 2015. – 368 с.

10. Щедровицкий П. Г. Изменения мышления на рубеже XXI столетия: социокультурные вызовы // Вопросы философии. – 2007. – № 1. – С. 36-54.

Гальченко М. Мышление как ресурс создания социокультурной реальности.

В статье анализируется проблема мышления как способа определения социокультурной эпохи и интеллектуальной деятельности человека. Автор показывает, что понятие «мышление» возникает вместе с познанием реальности, в результате чего человек начинает осознавать себя, свое «Я», свои возможности. Акцентируется внимание на характеристике способов организации мыслительной деятельности.

Ключевые слова: мышление, разум, рефлексия, эпоха, иррациональный, познание, субъект, объект.

Halchenko M. Thinking is a socio-cultural reality creation resource.

The article analyzes the problem of thinking as a way of determining the socio-cultural age and intellectual activity of a human being. The author argues that the concept of «thinking» arises together with the cognition of reality, as a result of which human beings start to realize who they are, their ego, their abilities. The attention is focused on the characterization of ways of organizing thinking activity.

Keywords: thinking, reason, reflection, era, irrational, cognition, subject, object.

Михайліченко М.

**АВТОНОМІЯ УНІВЕРСИТЕТІВ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА
ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В ОСВІТІ УКРАЇНИ**

У статті аналізуються умови децентралізації державної влади у сфері національної професійної освіти; визначається, що забезпечення автономії університетів є ключовим моментом забезпечення здатності суб'єктів освітянської діяльності до самостійного управління навчально-виховним процесом в умовах делегування ВНЗ частки державної влади; висвітлюються види автономії на яку мають розраховувати керівники ВНЗ; звертається увага на специфіку змісту і засобів реалізації організаційної, фінансової, кадрової і академічної автономії; відтворюється модель автономного університету.

Ключові слова: держава, університет, освіта, влада, децентралізація, управління, автономія, види автономії, права, обов'язки, стандарти, засоби, особистість, модель.

Постановка проблеми. Відоме положення з «Magna Charta Universitatum» (1988 р.) про те, що «університет є самостійною установою всередині суспільства із різною організацією, що є наслідком розходжень у географічній і історичній спадщині» в умовах української дійсності слід доповнити тезою про різницю у моделі управління освітою і політики держави до університетів.

Рушійною силою для розвитку вищої освіти та забезпечення її високої якості стало прийняття у 2014 році Закону України «Про вищу освіту», оскільки він є основоположним документом щодо модернізації вітчизняного освітнього простору в контексті входження до європейського і світового освітнього простору, в т.ч. реформування структури, функцій органів державного управління вищою освітою та її якістю, механізмів державного управління. Результатом має стати посилення соціального партнерства, та управлінської впливової організаційної взаємодії на принципах паритетності між вищими навчальними закладами і громадськістю.

З огляду на це Г. Нів цілком слушно зауважив, що «підґрунтям ритуальних розміркувань «за» і «проти» інституційної автономії є питання життєвого значення для суспільства загалом. Якими мають бути оптимальні умови передачі знань? Наскільки глибоким і масштабним має бути контроль суспільства за діяльністю інститутів вищої освіти? Над якими сферами має здійснюватись цей контроль і нагляд з боку суспільства на фоні зустрічних вимог «академії» бути господарями у своєму домі? Ці фундаментальні питання не втратили своєї актуальності з часу виникнення університетів понад 800 років тому» [10, 264].

Як зазначають вчені драгоманівського університету, «діапазон поглядів (на проблему автономії університетів – М. М.) надзвичайно широкий – від глорифікації університетських свобод до повного їх заперечення» [1, 169]. Хоча наукових статей з цього питання вкрай обмаль, особливо в українському сегменті. Тепер, коли українська держава робить ухил на децентралізацію державної влади дане питання набирає особливої гостроти.

Мета статті – обґрунтувати університетську автономію як необхідну умову децентралізації державної влади в освіті в Україні.

Вклад основного матеріалу дослідження. Є сенс погодитись з висновком В. Бакірова про те, що проблема вирішення цього завдання в Україні «нині виходить за рамки суто професійної дискусії і стає предметом широкого і зацікавленого громадського обговорення, оскільки стосується величезної кількості людей, які надають і

здобувають вищу освіту, стосується функціонування суспільства загалом, його якості, перспектив з розвитку тощо» [2, 30-31].

Отже, сучасне організаційне буття університету має базуватись на автономії, яка має тривалі історичні традиції як у країнах Західної Європи, так і в Україні. На це націлює нас не тільки Закон України «Про вищу освіту», але й загальна тенденція децентралізації державної влади в Україні. У зв'язку з цим принциповим питанням постає уточнення владних властивостей автономного ВНЗ, як з боку морфології, так і з боку функціональних можливостей цієї організаційної структури.

В. Копилов, наприклад, зазначає: «Концептуально ми виходимо з того, що, з одного боку, університетська автономія є не що інше, як своєрідна модель організації влади в межах ВНЗ, усередині ВНЗ. Це приблизно те, що М. Фуко називає «мікрорівнем» влади. З іншого боку, університетська автономія є надзвичайно місткий і важливий показник взаємовідносин університету і держави як інституту супервлади. Оскільки це ніби зовнішня характеристика діяльності і сприйняття університету, що виходить на рівень соціуму в цілому, то, на наш погляд, цю сторону аналогічно можна назвати макрорівнем влади. Таким чином, нам представляється, що університетська автономія – це надзвичайно важлива характеристика як університету і системи освіти в цілому, так і держави і суспільства в цілому. Причому ця характеристика має як структурну екзегетику (показує, як організований університет як система), так і динамічну (показує міру цивілізаційного розвитку, розвиненості і університету і держави, і суспільства). У феномені університетської автономії як у фокусі досить адекватно відбивається і міра, і якість досконалості громадянського суспільства» [6, 14].

Університетська автономія означає наступне.

Держава зобов'язана не втручатися в автономію університетів і запобігати втручанню інших сил суспільства. Правильне використання академічної свободи і відповідальність, що покладена на заклади освіти, потребують високого ступеня автономності університетів.

Університетська автономія повинна здійснюватися демократичними засобами, які включають активну участь усіх членів академічних спільнот. Усі члени академічних спільнот повинні мати право і змогу без будь-якої дискримінації брати участь у проведенні академічних і адміністративних справ. Усі органи управління університетів повинні обиратися в результаті вільних виборів і включати членів різних секторів академічної спільноти.

Фундаментальна властивість університетської автономії – спроможність університетів адаптуватися та проявляти гнучкість, необхідну для реагування на зміни, що відбуваються в суспільстві. Університетська автономія залежить від надання університетам необхідної свободи дій та можливостей для визначення ними свого місця у світі.

Університетська автономія передбачає права університету на: визначення структури та змісту освіти, форм і методів навчальної та дослідницької роботи, а не тільки змісту освіти; нероздільні викладання і дослідницьку роботу для того, щоб навчання в них відповідало потребам, що змінюються, запитам суспільства і досягненням у науковому знанні; визначення планів прийому студентів, аспірантів, докторантів із достатнім державним фінансуванням, що відповідає міжнародним практикам, та відповідно до угод із підприємствами, установами, організаціями, громадянами, а не тільки з урахуванням державного замовлення; встановлення і присвоєння вчених звань університетом; самостійне прийняття рішень щодо внутрішнього управління та фінансування; визначення місії, власної стратегії у сфері науково-дослідної роботи; інші повноваження, що пов'язані з діяльністю університету, а не тільки ті, що делегують вищому навчальному закладу відповідно до його статусу державні органи управління освітою.

Ніякі стандарти, типові навчальні плани та програми не повинні обмежувати свободу визначення структури та змісту освіти, форм і методів навчальної роботи викладачів університету. Законодавчо повинно бути гарантовано право університету самостійно визначати структуру та зміст освіти, форми та методи навчальної і дослідницької роботи. Освітні стандарти можуть визначати лише рівні кваліфікації, але не зміст навчання, та носити рекомендаційний характер.

Університетська автономія передбачає контроль як над основними засобами (майно, нерухомість), так і в області кадрової політики, готовність і повну підзвітність та відповідальність – перед внутрішньою академічною спільнотою та перед суспільством у цілому.

Університети закликають уряд визнати принципи університетської автономії, що підкріплює їх різноманітні місії, в тому числі: академічної автономії (навчальні плани, програми та наукові дослідження); фінансової автономії (виділення бюджету єдиною сумою); організаційної автономії (організаційна структура університетів); автономії у сфері кадрової політики (найм, заробітна плата та просування по службі) [5, 57-58].

Автономія традиційно розглядається в контексті чотирьох типів:

- організаційна автономія (стосується організаційної структури університетів, внутрішньої стратегії, процедури виборів, обсягу повноважень і звільнення ректорів, проректорів та органів управління; адміністрування, включення зовнішніх учасників в управлінські структури та ін.);

- фінансова автономія (пов'язана з порядком тип бюджетного фінансування, проміжними фінансовими органами, фінансовою звітністю, рівнем незалежності у використанні фінансових ресурсів (призначення плати за навчання й оплати праці, права власності на фізичні активи, обмеження фінансових операцій, формування резервів й використання надлишкових коштів, кредитні й депозитні операції), правом розпоряджатися майном, самостійно утворювати організації та юридичні особи);

- кадрова автономія (передбачає питання поповнення штату, відношення до статусу державних службовців, просування персоналу, кадрові рішення, заробітна плата, кар'єрний розвиток працівників);

- академічна автономія (охоплює спеціалізацію вузу, кваліфікаційні рівні освіти, кількість студентів та навчальних дисциплін, критерії набору, квоти та гарантії якості, право запроваджувати нові навчальні плани, програми та наукові дослідження, контроль якості освіти) [11].

За оцінками європейських експертів (Європейська асоціація університетів), Україна має такі показники автономії (дерегуляції) [9]: організаційна – 44 % (26 місце), потрібно більше свободи включати зовнішніх членів в управлінські структури, у виборі керівника, у визначенні структури університетів, має бути законний механізм утворення власних юридичних осіб. Фінансова автономія – на рівні 46 %, 21 місце.

Система державного бюджетування та фінансового контролю занадто централізована та забюрократизована. Тотальний контроль з боку Міністерства та інших державних установ (Державне казначейство, КРУ, Податкова інспекція та ін.) позбавляє університети елементарного права розпоряджатися бюджетними і власними коштами, можливості довготермінового та стратегічного планування і розвитку матеріальної бази.

У кадровій автономії система вищої освіти України має непогані показники – 73 %, 13 місце; але серед проблем фахівці називають такі: обмеження кількості штатних одиниць, брак регулювання найму іноземних викладачів, регулювання рівня заробітної плати, відсутність статусу державного службовця для викладачів.

Академічну автономію вищі навчальні заклади України мають на 51% (23 місце), випередивши Нідерланди, Угорщину, Туреччину, Литву, Грецію та Францію. Головними проблемами є система державного замовлення, що не відповідає потребам сучасної ринкової економіки та об'єктивної дійсності; а також питання акредитації та ліцензування вищих навчальних закладів – це виключна прерогатива держави, Міністерства та інструмент централізації управління вищою освітою в Україні.

У той же час у європейських країнах акредитація належить до компетенції незалежних агенцій, а поняття державного замовлення взагалі відсутнє або регулюється іншими механізмами. Крім того, експерти серед системних проблем відзначають непрозорість системи управління та її зв'язку з реальною практикою і відсутність діалогу між державою та системою вищої освіти [4, 51].

Отже, модель автономного університету поєднує у собі практичну незалежність від держави, або ж незначний вплив держави на навчальний заклад, широку автономію структурних підрозділів, розгалужену інфраструктуру завдяки різноманітній кооперації університетських підсистем різного типу та рівня. Має власний статут та використовує власні ресурси, а також має наглядовий орган та ін.

Звертаючись до суто управління університетом і його організаційного буття, то слід зазначити, що у сучасних реаліях існує велика низка організаційних форм управління сучасним університетом у тому числі і автономія вишу, що пов'язано з реструктуризацією організаційних структур університетів у контексті нового Закону України «Про вищу освіту» (2014) і розширенням у них автономії.

У більшості університетів реструктуризація проходить через розширення, або зменшення структурних підрозділів, розширенням і збільшенням їх повноважень, наданням чисельних прав і можливостей підрозділам, переведенням їх у статус юридичних осіб з виокремленням власних рахунків, надання права ними розпоряджатися тощо.

При цьому як показує досвід такі перетворення не завжди сприяють оптимізації організаційної структури управління університетом, виникають збої та виявляються недоліки у цих процесах, наприклад, неадекватність управління такими підрозділами, зловживання службовим становищем керівників таких підрозділів, погіршення або взагалі розрив комунікативних зв'язків між підрозділами університету та адміністрацією, або ж всередині структурного підрозділу, за умови об'єднання у ньому не зовсім суміжних структур (наприклад, кафедри) тощо.

Окремо необхідно виділити у цих процесах економічний фактор, який виражається у самостійній фінансовій неспроможності деяких структурних підрозділів. З одного боку, деякі структурні підрозділи, наприклад, факультети, інститути, кафедри можуть мати за рахунок великої кількості «контрактників» або грантів, наукових досліджень тощо додаткові фінанси, якими вони у разі децентралізації управління університетом можуть розпоряджатися на власний розсуд, оскільки їх залишається лівова частина цих прибутків. З іншого боку, є структурні підрозділи, які не можуть або ж не хочуть навіть спробувати самостійно заробити гроші, розраховуючи на те, що адміністрація навчального закладу сама буде їх забезпечувати, тобто стають «дотаційними».

Причинами цього вони називають невелику кількість контрактників, які приходять до них навчатися, невеликі або ж взагалі мізерні шанси отримання грантів, бюджетних тем у наукових дослідженнях тощо. Відповідно більш прибуткові структурні підрозділи не хочуть віддавати свої зароблені кошти на утримання дотаційних відділів, факультетів, інститутів, що ще робить більш напруженими відносини всередині університету між структурними підрозділами і адміністрацією вишу.

Все це знижує ефективність управління такою структурою, знижуючи відповідно і рівень надання освітніх послуг. Причини нижчої ефективності полягають в тому, що зовнішнє середовище є досить динамічним і рівень конкуренції у наданні освітніх послуг зростає, а у більшості ВНЗ, де проходили процеси децентралізації, сформувався ще один, новий, а інколи і два – управлінські рівні, що зумовлює зниження рівня гнучкості та мобільності системи менеджменту ВНЗ загалом.

Виходом із ситуації може стати децентралізація організаційної структури у поєднанні з наданням структурним підрозділам більшої автономії, але з урахуванням широкого кола умов для кожного конкретного вишу, що дасть можливість сформувати оптимальну структуру управління університетом і забезпечить йому конкурентні переваги на ринку освітніх послуг.

Автономія структурних підрозділів, зокрема інститутів, факультетів, кафедр є істотним організаційно-управлінським, фінансово-економічним, навчально-методичним науковим резервом і потенціалом для зростання всього університету.

І якщо ВНЗ хоче існувати і тим більше хоче бути конкурентоздатним на ринку освітніх послуг, то він має чітко розуміти і робити відповідні кроки у бік оптимізації своєї організаційної

структури управління, виходячи з потреб і вимог ринку, а не бажань і потреб окремих особистостей. «Тобто, враховуючи практику діяльності економічних суб'єктів у ринковій економіці, слід всередині ВНЗ запровадити принципи вільного та конкурентного ринку капіталу, що передбачає інвестування ресурсів у найперспективніші дослідницькі проекти і навчальні спеціальності, відмовившись від правила перерозподілу ресурсів “багатих” на користь та підтримку “бідних”» [3, 19].

Однак у цьому процесі існує певна небезпека, пов'язана з тим, що керівники підрозділів будуть намагатися реалізувати короткотривалі плани, програми, проекти, зосереджувати на них увагу, нехтуючи довготерміновими проектами та програмами, аби заробити гроші тут і зараз. Така небезпека існує не тільки у вітчизняних університетах, але і на Заході, де превалюють децентралізовані структури управління – інститути (факультети) та кафедри, і які частіше намагаються реалізувати власні ідеї, аніж думати та діяти в інтересах усього ВНЗ [8, 19]. Внаслідок цього актуальнішими у США є рейтингові оцінки окремих інститутів, кафедр, спеціальностей, ніж рейтинги ВНЗ чи коледжів [8, 21].

Поряд з цим існує небезпека не просто розширення автономії структурного підрозділу, а і взагалі його відокремлення від навчального закладу і створення на його основі нового вишу, або ж взагалі розпад університету. Так відбулось у Національному університеті «Львівська політехніка» у 2008 р., коли її структурний підрозділ – Інститут сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного відокремився у незалежний ВНЗ – Академію сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного [8, 21].

Необхідно зазначити, що для формування оптимальної організаційної структури управління університетом на основі автономії його структурних підрозділів необхідно створити відповідний механізм, який би базувався на певних умовах:

- оптимізація роботи наглядової ради ВНЗ;
- формування і впровадження чітких правил і норм щодо координації контролю у межах автономних структурних підрозділів з боку адміністрації університету і яких мають дотримуватися всі структурні підрозділи;
- чітке розуміння усіма структурними підрозділами і керівництвом університету норми, що автономія підрозділу орієнтована на позитивний результат у формі конкурентних переваг і самоокупності, а не на задоволення потреб і амбіцій певних представників наукової спільноти чи керівників підрозділів з

відповідним механізмом усунення таких керівників від своїх посад у межах законодавства і навіть розформування підрозділу за необхідності;

- укладання угод з керівниками структурних підрозділів має бути індивідуалізовано з метою чіткого оформлення цілей та завдань, що ставляться перед керівником підрозділу і контролю за їх виконанням, а також умовами звільнення керівника у ситуації порушення цих умов;

- фінансова автономія структурного підрозділу має ґрунтуватися на чітко розрахованому бюджеті і витраті коштів у межах цього бюджету, без їх перевищення з урахуванням необхідних статей як прибутку, так і видатків, а також урахуванням наповненості цього бюджету різними підрозділами, що входять у автономну структуру і їх потребами;

- активного залучення до роботи бізнесових структур з метою покращення якості надання освітніх послуг і підготовки фахівців, конкурентних на ринку праці;

- залучення до управління автономним структурним підрозділом громадськості, зокрема студентського самоврядування, студентських громадських організацій, профспілок студентів та викладачів, громадських організацій науково-педагогічного спрямування, роботодавців, батьків та інших суб'єктів громадськості, що мають право і можуть забезпечити оптимальне управління структурним підрозділом, здійснювати моніторинг якості підготовки фахівців та надання освітніх послуг тощо;

- пошук і виконання грантів, наукових проєктів, програм, що популяризує наукову складову не тільки у межах університету, а і на міжнародній арені, підвищуючи науковий імідж університету, але з урахування того, що кошти, які отримує підрозділ по гранту залишаються у виконавців гранту, а не переходять у фонд університету і вже потім суттєво обмеженою сумою видаються і ще й контролюються з боку університету на виконання гранту, проєкту, програми; оптимізація співпраці структурних підрозділів з міжнародними фондами, зарубіжними ВНЗ з метою академічної мобільності студентів та викладачів тощо.

Розширенню автономію університетів в Україні сприяє формування нового сегменту у вищій професійній освіті – дослідницьких університетів, яких налічується сьогодні чотирнадцять. Сьогодні вони ще перебувають у пошуку своїх оптимальних організаційних структур управління, які б поєднували у собі як риси сучасного ефективного ринкового менеджменту, так і можливості традиційних структур, враховуючи інноваційний розвиток і наукові

дослідження. Саме останні мають генерувати фундаментальні та прикладні знання як для економіки країни, так і для потреб інших сфер суспільства. Такі університети, ґрунтуючись на створенні наукових парків та розвитку наукових досліджень мають формувати відповідні організаційні структури.

За необхідності фінансування дослідницьких університетів у адекватних потребах сучасного науково-технологічного прогресу, світовий досвід показує, що прямі, навіть значні матеріальні стимули не дають бажаного поточного і, особливо, довгострокового ефекту. Потребується створення відповідного середовища, тобто умов, правил та нормативів творчої наукової діяльності. Вони мають виконуватись всіма управлінськими ланками і працівниками у контексті спільної організаційної культури. При цьому мають враховуватися загальносвітові напрями і пріоритети розвитку університетів у руслі глобалізаційних тенденцій [7].

Висновки. Узагальнюючи, необхідно зазначити, що у різноманітні форм організаційного буття університетської освіти переважає автономія, на яку орієнтовані сьогодні і українські вищі навчальні заклади. Автономія для університетів – це міра самоврядування, яка необхідна для ефективного управління навчальним закладом в цілому, менеджменту всередині окремих структурних підрозділів, для ефективного ухвалення рішень щодо освітньої діяльності, наукової роботи, є прийнятною на рівні державних органів влади, особливо у фінансуванні ВНЗ, і в той же час поважає академічну свободу і права людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. Конституціоналізація освітнього простору Європи: аксіологічний вимір / В.П.Андрущенко, Т.В. Андрущенко, В.Л. Савельєв. – К. : «МП Леся», 2014. – 440 с.
2. Бакіров В. Незалежність від держави // Університетська автономія: її друзі та вороги. Пер. з пол. англ. – К. : Таксон, 2008. – С. 30-31.
3. Гаврилюк В. Я. Децентралізація менеджменту вищих навчальних закладів як спосіб підвищення ефективності їх функціонування // Lviv Polytechnic National University Institutional Repository <http://ena.lp.edu.ua>. – С. 16-23.
4. Дегтярьова І. О. Академічна автономія та децентралізація управління вищою освітою // Публічне управління XXI століття: від соціального діалогу до суспільного консенсусу : зб. тез до XIV Міжнар. наук. конгресу. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2014. – 332 с.

5. *Кальниш Ю. Г.* Перспективи розвитку університетської освіти в Україні: Ольвійська Хартія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/Osvita/7.pdf>.
6. *Копылов В. А.* Университеты и власть: ретроспективная рефлексия отечественного опыта формирования университетской автономии // Гуманітарний часопис. – 2011. – № 3. – С. 12-22.
7. *Лук'яненко О. Д.* Глобальний контекст реалізації потенціалу дослідницьких університетів // sworld – 1-12 october 2013. – scientific research and their practical application.modern state and ways of development 2013 – <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/oct-2013>.
8. *Coupe T.* Economic forces at work in Academia // Магістреріум. – 2004. – №14 (Економічні студії). – С. 17–21.
9. *Estermann T.* The State of University Autonomy and Funding in Ukraine – An external analysis / Thomas Estermann // ATHENA Workshop Ukraine, Kiev 6 November 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.eua.be/Libraries/ATHENA/6_Thomas_Estermann_ATHENA_CW_UA_TE_pres_II_Ukrainian_situation.sflb.ashx
10. *Neave J.* Education. Academic freedom and university autonomy: an abiding concern // Higher Education Policy. – Vol. 9. – No. 4. – 1996. – P. 264.
11. *Nokkala Terhi.* A snapshot of University autonomy in Europe. An EUA survey. 5th EUA Convention of European Higher Education Institutions. Prague 18-21 March 2009. – 25 p.

Михайличенко Н. Автономия университетов как необходимое условие децентрализации государственной власти в образовании Украины.

В статье анализируются условия децентрализации государственной власти в сфере национального профессионального образования; определяется, что обеспечение автономии университетов является ключевым моментом обеспечения способности субъектов образовательной деятельности к самостоятельному управлению учебно-воспитательным процессом в условиях делегирования ВУЗам части государственной власти; освещаются виды автономии на которую должны рассчитывать руководители ВУЗов; обращается внимание на специфику содержания и средств реализации организационной, финансовой, кадровой и академической автономии; воссоздается модель автономного университета.

Ключевые слова: государство, университет, образование, власть, децентрализация, управление, автономия, виды автономии, права, обязанности, стандарты, средства, личность, модель.

Mykhailichenko M. Autonomy of universities as a necessary condition for the decentralization of state authority in the education of Ukraine.

The article analyzes the conditions of decentralization of state power in the field of national vocational education; it is determined that the provision of university autonomy is a key factor in ensuring the ability of educational entities to independently manage the educational process in the conditions of the delegation of the higher education institutions to the share of state power; types of autonomy to which university heads should count; Attention is drawn to the specifics of the content and means of implementing organizational, financial, personnel and academic autonomy; the model of the autonomous university is reproduced.

It is noted that the diversity of forms of organizational existence of university education prevails in autonomy, which today is targeted at Ukrainian higher education institutions. Autonomy for universities is a measure of self-governance that is necessary for the effective management of an educational institution as a whole, management within individual structural units, for effective decision-making on educational activities, scientific work, is acceptable at the level of state authorities, especially in the financing of universities, and in at the same time respects academic freedom and human rights.

When raising the question of the need to finance universities, especially research, in volumes adequate to the needs of modern scientific and technological progress, attention is drawn to the world experience, which shows that direct, even significant material incentives do not give the desired current and, especially, long-term effect. It is necessary to create the appropriate environment, that is, the conditions, rules and standards of creative scientific activity. They have to be executed by all management and employees in the context of a common organizational culture. It should take into account the world trends and priorities of the development of universities in the context of globalization trends.

Keywords: state, university, education, power, decentralization, management, autonomy, types of autonomy, rights, duties, standards, means, personality, model.

Yatsyna Y., Kudinov I.

CORRUPTION IN THE HIGHER EDUCATIONAL SYSTEM OF UKRAINE

The article is devoted to the essence of corruption in Ukrainian higher educational system. The research is based on analysis of sociological surveys at higher educational entities in Ukraine as a key indicator of corrupt activities in

universities. The main result states the he corruption problem in Ukrainian higher educational system can not be solved only in a legislative way. It is advisable, along with legalization of the fight against corruption, to develop disapproval of this phenomenon in minds, to appeal to honour and conscience during the educational process. The paper was partially supported by Slovak academic information agency (SAIA).

Keywords: education, corruption, higher education, student, teacher.

Introduction. The biggest and most urgent problem in Ukraine is corruption which leads to distortion of state authorities' relations as well as political establishment. Corruption causes a constant crisis in civil society development, whereupon it determines stagnation and regression of the economic, political, social and cultural development of Ukraine's political system. According to the Transparency International's 2017 corruption index, Ukraine has 30 points out of 100 possible (where 100 is the lowest level of corruption, 0 – the highest) [19].

Corrupt practices spread throughout Ukrainians lives: from birth to death. Among numerous manifestations of the phenomenon, corruption in the sphere of education can be singled out, first of all in the sphere of the higher one. Almost 318.7 thousand students graduated from Ukrainian universities in 2016 [3]. However, quantitative indicators have no correlation with qualitative ones. The level of tuition is still quite low as the current and extremely urgent problem is the one concerning fictitious higher education and academic plagiarism. Diploma of higher education is not a confirmation of real competences for a significant number of graduates in Ukraine and, accordingly, is not a guarantee of competitiveness on the international labour market. That is why the study of corruption practices in the field of higher education in Ukraine is of particular relevance in the context of ever-increasing Euro-integration processes.

Methodological and theoretical framework of the research is based on projects and researches, which are devoted to systemic and sociological analysis of complex problems [8; 10; 12; 13], corruption grounds [20; 19; 14; 15; 16; 17; 18], and features of its implementation in higher education system [1; 2; 6; 7; 11].

Thus, the **main purpose** of the research is analysis of sociological surveys (time period 2007-2017) at higher educational institutions as a key indicator of corrupt activities in Ukrainian higher educational system that can be used for roots of corruptions in higher education system investigation in Ukraine.

Main body. It is necessary to determine the main concepts that will be used in our study for further analysis of the problem.

We understand corruption as a managerial resources misuse, committed by an incumbent, for the purpose of his or some other group's benefit, both in material or intangible forms [15]. Misuse is both a violation of formal legal regulations, including standards of office behaviour and business ethics, and informal social ethics and morality standards [17]. Analysis of the corruption origins and content shows that it has deep cultural roots and can appear at various levels of social interaction. Economic and political corruption are the most destructive forms of corruption due to possibility to influence on the social organism completely [20; 14; 18].

Corruption will be understood in general as one's abuse of authority for the sake of gaining personal benefits [18]. The concept of «corruption» is too broad and abstract, so it is advisable to clarify what corruption in higher educational establishments actually is. Therefore, we understand corruption in the universities as the abuse of authority of the educational process participants in order to obtain material or immaterial benefits.

The higher education, according to the self-titled Law of Ukraine, is a set of systematized knowledge, practical skills, ways of thinking, professional, ideological and civic qualities, moral and ethical values, other competences acquired in a higher educational establishment (scientific institution) in the relevant field of knowledge of a certain qualification levels of higher education, which are more complex than the complete secondary education level. According to the Law, a higher educational establishment is a separate type of institution that is a legal entity of private or public law which acts in accordance with a license issued for conducting educational activities at certain levels of higher education, provides scientific, technical, innovative and / or methodological activity, ensures organization of educational process and higher or postgraduate education obtaining taking into account one's vocations, interests and abilities [4].

Reformation of education in Ukraine provides universities with a broad autonomy. This can be a boost to restart the whole system at a particular institution and may lead to some opaque practices used by its management and staff.

For example, students support the idea that corruption takes place in the university primarily due to graduation of unskilled specialists. The conducted research (2007) [1] shows that 41.9% of Ukrainian students associate corruption with the training of unskilled experts.

A study of Kyiv International Institute of Sociology concerning the Ukrainians attitude towards education in 2016 showed that 35 % of respondents would choose universities abroad, 25 % of which would do so because of the higher quality of education as compared to Ukraine [9].

In our opinion, the complexity of the corruption phenomenon study, in general, and corruption in the education system, in particular, is due to the specifics of corruption practices themselves. Firstly, the corrupt action is always hidden. Secondly, corruption is associated with immoral acts, with the fact that it is not approved in society. Therefore, it is very difficult to obtain truly objective data on the level of corruption, the frequency of cases of such actions and their specific participants. The respondents' sincerity remains in doubt.

This state of affairs generates an enabling environment for the emergence of corruption practices. However, the question is whom to consider the direct subject of a corrupt act: the person who gives the bribe, the person who accepts it, the one who knows about the fact of such act, but prefers to keep silent, or all together. In the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" dated 14.10.2014 [5] mentioned doers are not separated, the focus is only on the one who receives a bribe, a gift or some kind of service. The fact is also mentioned, however insufficiently, in the Criminal Code of Ukraine. That is actually not a fairly objective viewpoint concerning the problem, such a statement affects understanding of the nature of corruption phenomenon by the citizens of Ukraine. It forms Ukrainians' corresponding civic position. The one who knows about a corrupt act but does not personally participate in it, does not consider himself an accomplice, therefore, he is not afraid of the responsibility. For example, an interview conducted among student youth in Zakarpattia, Ivano-Frankivsk, Chernivtsi and Ternopil regions in 2007 has shown that 53.22 % believe that corruption act is committed by the one who defies the Law, 22.77 % believe that an illegal act is committed by the one who offers a bribe and only 3.71 % think that mediation in bribery is also a crime [1].

How to explain the spread of corruption practices in the system of higher education in Ukraine? The fact is that a person who has graduated from school and is going to enter a university should have a set of certain basic competences for the chosen specialty. However, as we can see from the results of the independent assessment centres and university entrants' statistics the level of training of the majority of secondary education graduates in Ukraine is constantly decreasing. This, on the one hand, is the evidence of extremely weak secondary education system, and increasing brain drain from the EU on the other. As a result, former students entering the university occur in a situation when it is impossible to carry out the basic requirements of university curricula, which is further aggravated by the fact that most students do not possess the simplest information seeking skills as well as ones of academic writing. It is not necessary even to speak about knowledge of foreign languages on a sufficient academic level.

The results of a sociological survey conducted among students and staff in Donetsk and Simferopol in 2012-2013 by means of focus groups, individual interviews and questionnaires was quite interesting as its subject was the problem of transparency of higher education [2]. Thus, the author came to the conclusion that one of the reasons for the spread of corruption in universities is «the struggle between universities for each student», «preservation of the contingent of students», which leads to the connivance of the academic integrity principles, both by students and by teaching staff. Everyone knows everything, but nobody does anything. Under such conditions, the subjects of the educational process have an increasing feeling of impunity for their actions; 67.4 % of the interviewed students agreed with that. All this forms a favourable environment for corruption. A student who is not used to work on himself, tries not to gain professional competences, but only to facilitate his life by providing certain service or gift to the teacher for the desired mark.

The other side of the coin is the constant harassment of Ukrainian system of higher education. Teachers overwork and do not receive any financial compensation. This creates a certain stagnation in the Ukrainian scientific environment. Teachers are not interested in their job; professors are forced to survive instead of conducting heuristic researches.

The causes of corruption in the educational sphere, in the high school in particular, are the low level of training and the lack of financial motivation of a teacher to perform his work qualitatively. A study conducted among Ukrainian students with the «Ilk Kucheriv Democratic Initiatives» foundation in 2011 shows the following results: 47.1 % of the respondents believe that students' laziness causes corruption, 43.7 % emphasize the depreciation of higher education itself and 32.1 % think that corruption is caused by inadequate teachers' salaries [11].

Corruption deforms the education system, promotes its depreciation and neglecting by both students and teachers. It forms a particular point of view, cultivates a sense of impunity and easy problem solving. The fact that corrupt actions need to be fought is confirmed by almost 56% of students. At the same time there are 32.3 % of those who feel desperate about education and do not expect anything better. However, we see the following correlation: 7.7 % are ready to state the fact of corruption in public, 9.5 % agree to do so anonymously and 37.9% will not state it at all [11]. Thus, students recognize corruption as a problem, but almost 40 % are not ready to talk about it publicly. Despite the fact that this problem really exists, students expect someone else to solve it.

This kind of attitude to corruption is not specific to the field of education, however, it emphasizes a bad trend. Even the provisions of the

Criminal Code of Ukraine on the abolition of charges for the one who tells about a corrupt act does not stimulate society to expose the facts of such actions. Appeal to the morals of participants in the educational process can be the only solution. For example, there started a Project on the Promotion of Academic Integrity [6]. The main purpose of it is to prevent academic plagiarism, cheating and corruption in general. Perhaps such a thing as a Code of honour for a student and a teacher will be a kind of limitation of a dishonest work in educational process.

To conclude, it should be mentioned that the entire educational system requires a reboot, children should be more prepared entering a university after school. Teachers must carry out their work having appropriate financial and moral encouragement. The fact that there is a corruption in the sphere of higher education and we should deal with it is recognized by 56 % of Ukrainian students. 47 % consider themselves to be the cause of corruption, that is, they said that students' laziness leads to corruption. 26 % said that they personally participated in corrupt actions. However, only 7 % of Ukrainian students would state the fact of corruption in public.

Conclusion. In the end we can nearly state the main causes of corrupt practices in higher education system in Ukraine. The first one deals with economic and social conditions of Ukraine, where low level of welfare leads people to get profits from corruption, using all kinds of capitals – from financial to social. The second one has a direct relation to low level of real social capital, that is to live according to the rule «that's not my business». Thirdly, the passed independence years have created a new kind of people in Ukraine, who believe in power of fake ID – that simple colour paper can make life easier than before. In a such way higher education for the most part of the Ukrainian modern youth means only time spent in classes, as it is usually in any computer game. And finally, economic, social and everyday activity created an Anti-Integrity philosophy of life where any rule can be avoided by money, power, contacts.

Thus, we can see a paradoxical correlation when students complain about the problem, realize it, but are not ready to solve it or even help to expose it. That's what we call the psychology of adaptation. Moreover, it is worth pointing out that this problem cannot be solved only in a legislative way. It is advisable, along with legalization of the fight against corruption, to develop disapproval of this phenomenon in minds, to appeal to honour and conscience during the educational process.

R E F E R E N C E S

1. Аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження щодо ставлення до корупції студентів вищих навчальних закладів в Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Тернопільській областях. Вересень-жовтень 2007. Режим доступу: https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/nazk_files/doslidzhennya/25.pdf.
2. Бікла О. В. Прозорість вищої освіти в контексті її сприйняття основними учасниками освітнього процесу // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління. – 2014. – Т. 15, Вип. 281. – Р. 356-369.
3. Вищі навчальні заклади. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html.
4. Закон України «Про вищу освіту». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
5. Закон України «Про запобігання корупції». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
6. Кодекси честі у боротьбі за академічну доброчесність – думка професорів Центру академічної доброчесності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.saiup.org.ua/resursy/pryntsyrova-borotba-za-akademichnu-dobrochesnist-dumka-profesoriv-tsentru-akademichnoyi-dobrochesnosti/>.
7. Корупція в Україні. Загальнонаціональне дослідження стану корупції у сфері вищої освіти. Базове дослідження 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/nazk_files/doslidzhennya/29.pdf.
8. Кудінов І. О. Стратегія життя особистості як фактор розвитку суспільства: Монографія. – Запоріжжя: КСК-Альянс, 2015. – 180 с.
9. Марценюк Тамара. Освіта за кордоном: де і чому хочуть навчатися українці? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legalspace.org/ua/biblioteka/doslidzhennya/item/10123-osvita-za-kordonom-de-i-chomu-khochut-navchatysia-ukraintsi>.
10. Миротворення в умовах гібридної війни в Україні / за заг. ред. М.А. Лепського. – Запоріжжя: КСК-Альянс, 2017. – 179 с.
11. Сидорчук Олексій. Корупція у вишах: думки і погляди студентів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dif.org.ua/uploads/pdf/1435401343_3596.pdf.
12. Стратегічне прогнозування політичних ситуацій та процесів: монографія / за заг. ред. М.А. Лепського. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – 428 р.
13. Яцина Ю. О. Кластерне моделювання в політичному аналізі / Ю.О. Яцина, І.О. Кудінов // Молодий вчений. – 2015. – № 7. – Р. 130-135.

14. Klitgaard R. Controlling Corruption. – Berkeley: University of California Press. 1988.
15. Rose-Ackerman S. Korupcja i rzady (Corruption and governments), Wydawnictwo Sic! Fundacja im. Stefana Batorego (Publishing Sic! and the Foundation. Stefan Batory), Warsaw 2001.
16. Sicakova-Beblava E. Using government manifestos to analyze the political salience and shape of anti-corruption policies in the Czech Republic and Slovakia / E. Sicakova-Beblava, B. Miroslav // Policy Studies. – 2016. – Volume 37. – Issue 4. – <http://dx.doi.org/10.1080/01442872.2016.1146247>.
17. Corruption and Anti-Corruption Measures in Central and Eastern Europe Ed. By Staroňová K. and Sičaková-Beblavá E. – Bratislava: NISPAcee Press, 2009. – 256 p.
18. What is corruption. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.transparency.org/what-is-corruption>.
19. Corruption Perception Index. 21 February 2018. Available from Internet: https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016.
20. Civil Law Convention on Corruption, prepared in Strasburg 4 Nov. – 1999. – JoL 16 Nov 2004.

Яцина Ю., Кудінов І. Корупція в системі вищої освіти України.

Стаття присвячена дослідженню феномену корупції у системі вищої освіти України. Дослідження базується на аналізі соціологічних опитувань у вищих навчальних закладах України як одного з ключових показників корупційної діяльності в університетах. Як показало дослідження, корупційна проблема в українській вищій освіті не може бути вирішена лише законодавчим шляхом. Доцільно, разом із системною антикорупційною діяльністю, впроваджувати дії щодо формування відповідного мислення та сприйняття корупції у масовій свідомості. Дослідження проведене за підтримки Словацького академічного інформаційного агентства (SAlA).

Ключові слова: освіта, корупція, вища освіта, студент, викладач.

Яцина Ю., Кудінов І. Корупція в системі вищого образования України.

Статья посвящена исследованию феномена коррупции в системе высшего образования Украины. Исследование базируется на анализе результатов социологических исследований в высших учебных заведениях Украины как одного из ключевых показателей коррупционной деятельности в университетах. Как показало исследование, коррупция в системе высшего образования Украины не может быть решена только законодательным путем. Целесообразно, вместе с системной антикоррупционной деятельностью, осуществлять действия по формированию антикоррупционного мышления и восприятия коррупции в массовом сознании украинцев. Исследование проведено при поддержке Словацкого

академического информационного агентства (SALA).

Ключевые слова: образование, коррупция, высшее образование, студент, преподаватель.

Петриченко Н.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ ПЛЮРИЛІНГВІЗМУ В СИСТЕМУ ОСВІТИ

У статті розглядається та аналізується плюрилінгвізм як основний напрям мовної політики Європейського союзу, який спрямований на підтримку мовного різноманіття, гарантування збереження усіх мов та забезпечує сприяння і заохочення вивчення мов і здійснення культурного обміну у системах шкільної, університетської освіти й у суспільстві в цілому.

Ключові слова: плюрилінгвізм, мовна політика Європейського Союзу, плюрилінгвальна освіта, мультилінгвізм.

Постановка проблеми. Згідно з «Енциклопедією мов Європи», яка містить перелік як «живих» сучасних європейських мов, змішаних мов Європи, значимих діалектів, мов емігрантів (несередньоевропейських народів), так і вимерлі або стародавні мови (відомі переважно з записів або топонімічних доказів), сьогодні в Європі налічується 275 мов, і більша половина з них це мови колишнього СРСР [1].

Незважаючи, на перший погляд, на велику кількість мов, Європа є лінгвістично найбіднішим континентом, якщо взяти для порівняння Північну, Центральну і Південну Америку, на території якої розмовляють приблизно 1000 корінними мовами, а це 15 % від всіх розмовних мов, Африку – 30 %, Азію – трохи більше 30 %, регіон Тихого океану – 20 %, то європейські мови складають лише 3 %. [2]. Хоча якщо поглянути на десятку мов, якими найбільше розмовляють в світі, а це мандаринська китайська, іспанська, англійська, бенгальська, хінді, португальська, російська, японська, німецька, китайська У, то п'ять з них саме європейські мови, а іспанська, англійська і португальська є поширеними мовами і в інших частинах світу.

Беручи до уваги таку мовну розмаїтість, важко повірити в той факт, що мови сьогодні зникають швидше, ніж будь-коли в історії людства. Підґрунтям цьому стали глобалізаційні, політичні, суспільні та локальні трансформації. «Оптимістично» налаштовані лінгвісти оцінюють, що половина сучасних мов може зникнути (або їх не будуть

вивчати, а це неминуче веде до зникнення мови), в той час як «песимістичні але реалістично» налаштовані дослідники стверджують, що до 2100 року залишиться лише 10% від існуючих сьогодні мов [3, 4-10].

Саме тому мовна політика сучасної Європи спрямована на підтримку мовного різноманіття, гарантування збереження всіх мов як місцевого, так і новоприбулого населення (включаючи іммігрантів та біженців) [4]. Таким чином мовна розмаїтість є ключовою властивістю європейської ідентичності, і тому Рада Європи активно сприяє мовній освіті та поширенню мультилінгвізму та плюрилінгвізму. Враховуючи інтеграцію освіти України в Європейський та світовий простір, актуально постає дослідження європейського досвіду імплементації плюрилінгвізму в освітні пріоритети, як обов'язкової компетентнісної складової системи підготовки молодого людини до життя в глобалізованому світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем і здобутків європейської мовної галузі та аспектів розвитку плюрилінгвальної освіти в Європі присвятили свої роботи Дж. Беко (J. Beacco), М. Байрам (M. Byram), У. Вайнрайх (U. Weinreich), С. Ель-Юк (S. El Euch), К. Гнутсман (C. Gnutzmann), Д. Кост (D. Cost), Д. Мур (D. Moor), Ж. Зарат (G. Zarat), М. Флемінг (M. Fleming), Е. Хауген (E. Haugen) та інші. Теоретичні і практичні аспекти багатомовності активно вивчають і досліджують російські фахівці З. Нікітенко, О. Смірнова, І. Ломакіна, М. Баришников. Серед українських науковців є помітними праці Н. Ананьєвої, Н. Замкової, Н. Мальованої, О. Першукової, О. Яковлевої.

Разом з тим, незважаючи на значні напрацювання зарубіжних і вітчизняних вчених у галузі мовної освіти, недостатньо розробленою залишається проблематика впровадження плюрилінгвізму і його функціонування у подальшому розвитку національної системи освіти, що і зумовило мету цього дослідження.

Метою статті є здійснення компаративного аналізу досвіду європейських країн у запровадженні плюрилінгвізму на всіх рівнях системи освіти та визначення передумов формування плюрилінгвізму в європейському просторі освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основними агенціями з мовної освіти Європейського Союзу є Підрозділ з політики багатомовності (Unit for Multilingualism Policy), підпорядкований Генеральному директорату з освіти і культури Європейської комісії і Відділ мовної політики (Language Policy Division), підпорядкований Директорату освіти Ради Європи (PE). Діяльність Відділу мовної

освіти, що працює у м. Страсбург, пов'язана з популяризацією та втіленням ідеї мовної освіти на європейському, національному та місцевому рівнях, його робота зосереджується на трьох основних аспектах, а саме: «Допомога країнам-членам ЄС в оцінюванні, розробці інструментів для аналізу мовної політики і встановленні стандартів; експертна допомога щодо прав мовної освіти і обов'язків мовних меншин (у тому числі іммігрантських спільнот) з метою сприяння інтеграції і стабільності» [5]. Результатом роботи цих двох агенцій є важливі рішення, хартії і конвенції, розроблені відповідними органами. У межах Євросоюзу за мовну політику відповідають окремі держави-члени. Інституції ЄС відіграють підтримувальну роль у цій сфері, що ґрунтується на «принципі субсидіарності». Їхня роль полягає у сприянні співробітництву між державами-членами та в забезпеченні європейського виміру в державних мовних політиках. Упродовж багатьох років питання багатомовності залишається в центрі уваги діяльності трьох органів-складових частин ЄС: Рада Європейського Союзу, Європейська Комісія та Європейський парламент.

Варто підкреслити, що РЄ розрізняє поняття мультилінгвізму та плюрилінгвізму. Зокрема, мультилінгвізм (багатомовність) стосується розмаїтості мов, представлених у тому чи іншому географічному регіоні, тоді як плюрилінгвізм – переліку мов, якими користується певна особа, серед них і такі, що часто визначають як «рідна мова», або «перша мова», та будь-які інші мови або їхні різновиди [6, 15]. У документі «Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти» (Common European Framework of Reference for Language) використовується термін «плюрилінгвізм», який ми взяли для нашого дослідження як основоположний. За визначенням Рекомендацій, плюрилінгвізм – це здатність використовувати мови задля цілей спілкування і участі в міжкультурній взаємодії, де особа, з точки зору представника певного соціуму, має різнорівневі уміння з декількох мов та досвід декількох культур. Це є не накладення чи співставлення окремих компетентностей, але радше існування складної, комплексної компетентності як системи складових (компетентностей), якої може набувати користувач [7, 4].

Отже, Європа є мультилінгвальним або багатомовним суспільством, оскільки на її території існує багато мов, а в межах європейської спільноти існують як плюрилінгвальні громадяни, які володіють низкою мов, так і монолінгвальні громадяни, які володіють лише однією мовою. У межах Євросоюзу є як одномовні країни (Франція, Великобританія, Іспанія, Австрія), так і країни з більш ніж однією державною чи офіційною мовою (Фінляндія, Ірландія, Бельгія,

Швейцарія), мовну ситуацію в яких визначає дво- і багатомовність, є держави, в яких інші, крім основної, мови мають спеціальний чи особливий статус або ж вживаються без юридичного оформлення такого статусу. За спостереженнями соціолінгвістів (Н. Мечковська та ін.) [8, 164], кількість дво- та багатомовних ситуацій з кожним роком зростає. Не в останню чергу це спричинено тим, що в багатомовному суспільстві громадяни перебувають у кращому становищі й можуть легше скористатися перевагами освітніх, професійних та економічних можливостей, створених в об'єднаній Європі.

Якщо поглянути на дво- та багатомовні європейські країни ЄС, то такого офіційного статусу вони набули в ході свого унікального історичного, політичного, соціального розвитку. Сьогодні до таких країн відносяться Бельгія, Ірландія, Люксембург, Фінляндія, Швейцарія. У переважній більшості європейських держав основоположні принципи мовної політики визначаються в їхніх конституціях, насамперед, шляхом визначення офіційної (державної) мови або мов.

Враховуючи таке мовне розмаїття, ЄС наполегливо працює на законодавчому полі для розв'язання проблеми розвитку функціонування різних мов в багатонаціональній та мультилінгвальній спільноті. Підґрунтям для розвитку та впровадження політики мультилінгвізму та плюрилінгвізму слугували низка заходів та як результат затвердження резолюцій, конвенцій, рекомендацій та інших офіційних документів щодо мовної політики. Як зазначалось раніше, одним із ключових документів, що підтримує мовну розмаїтість у Європі, є Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (European Charter for Regional or Minority Languages). Хартія є конвенцією, яка, з одного боку, розроблена з метою захисту і сприяння розвитку регіональних мов або мов меншин як аспекту культурної спадщини Європи, що перебуває під загрозою, а з другого боку, спрямована на створення умов для користування регіональними мовами або мовами меншин в особистому і суспільному житті. Передусім Хартія визначає основні цілі та принципи, які держави зобов'язуються застосовувати щодо всіх існуючих на їхніх державних територіях регіональних мов або мов меншин. По-друге, Хартія містить низку конкретних заходів, розроблених для сприяння використанню конкретних регіональних мов або мов меншин у суспільному житті, заохочення спілкування ними. Вона охоплює мови, що традиційно використовуються у межах державної території, але не охоплює ті мови, що пов'язані з останніми міграційними рухами чи є діалектами офіційних мов. Вона має забезпечити, наскільки це реально

можливо, використання регіональних мов або мов меншин в освіті, ЗМІ та покликана сприяти заохоченню до їх використання в законодавчому й адміністративному контекстах, економічному та соціальному житті, у культурній діяльності й програмах обміну між країнами [4].

Ключові події, які сприяли впровадженню та розвитку мультилінгвізму та плюрилінгвізму:

- 1957: перша міжурядова конференція щодо європейської співпраці в викладанні мов;

- 1963: запуск першого основного проекту в викладанні мов «Сучасні мови»;

- 1972: публікація першого визначення «Порогового рівня (Threshold level)»;

- 1989: нові держави-члени починають приєднуватись до міжурядових проектів;

- 1994: заснований «Європейський центр сучасних мов», основна мета якого функціонувати як «форуму, завдяки якому відповідальні особи за освітню політику могли б зустрічатись та обмінюватись досвідом з фахівцями, в галузі викладання іноземних мов, а також експертами з мови» [9];

- 2001: проведення року Європейських мов; впровадження «Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти» та «Європейського мовного портфоліо»; проголошення Європейського дня мов як щорічного заходу;

- 2003: ЄС взяв на себе зобов'язання провести 45 нових акцій для заохочення державних, регіональних та місцевих органів влади працювати в напрямі «суттєвої поступової зміни у сприянні вивченню мов та мовній розмаїтості».

- 2005: було прийняте перше в історії ЄК Комюніке щодо багатомовності «Нова рамочна стратегія багатомовності» (A New Framework Strategy for Multilingualism); запропоновано план дій «Сприяння вивченню мов та мовній розмаїтості (Promoting Language Learning and Linguistic Diversity)»; а також було закликано мобілізувати необхідні ресурси для вивчення іноземної мови в ранньому віці й удосконалити процес викладання предметів іноземною мовою. У Плані дій з розвитку багатомовності виокремлено права громадян країн-членів ЄС, а саме:

- громадянин повинен мати можливість спілкуватися іноземними мовами належним чином для того, щоб зреалізувати свій потенціал і використати сучасні інноваційні можливості, які пропонує ЄС;

- громадянин повинен мати доступ до відповідної мовної підготовки або інших засобів забезпечення спілкування так, щоб у повсякденному житті, професійній та сфері комунікації у країнах-членах ЄС не існувало невинуватених мовних бар'єрів;

- громадянин має бути забезпечений відповідними засобами зв'язку, що дасть йому змогу отримати доступ до багатомовного навколишнього середовища [10];

- 2008: було підготовлене «Комюніке Багатомовність: перевага для Європи і спільне зобов'язання (Multilingualism: an asset for Europe and a shared commitment)», яке визначило мовну політику як перехресну тему, що впливає на всі інші політичні питання ЄС. У цьому документі схарактеризовано дві основні цілі політики багатомовності: а) підвищення обізнаності громадян країн-членів ЄС щодо питання мовної розмаїтості в ЄС та усунення перешкод, бар'єрів у міжкультурному діалозі; б) можливість навчання, спілкування двома іноземними мовами, окрім рідної, для громадян країн-членів ЄС [11];

- 2011: було запропоновано «Стратегічну рамку європейського співробітництва в галузі освіти та навчання 2020 (Strategic Framework for European Cooperation in Education and Training 2020)», в якій було визначено пріоритет мовної освіти, де спілкування іноземною мовою є однією із восьми ключових компетентностей, необхідних для покращення якості та ефективності освіти й навчання. До переліку ключових навичок також увійшли спілкування рідною мовою, медіація, або посередництво, і міжкультурне розуміння [12]. Також цього року під егідою Ради Європи в Страсбурзі відбувся семінар під назвою «Об'єднання курикулуму для багатомовної та міжкультурної освіти» (Curriculum convergences for plurilingual and intercultural education), на якому було оприлюднено ініціативу європейських фахівців щодо створення спільного освітнього контексту – синхронізація мовного курикулуму. Цей процес полягає в об'єднанні всіх мовних предметів та предметів, при вивченні яких застосовують нерідну мову як засіб навчання, в одну освітню галузь, яка створює можливості для прийняття єдиної за структурою і змістом навчальної програми. У контексті семінару були вивчені можливості інтегрованого підходу, який передбачає: а) інтеграцію в навчання (мова + предметний зміст або мова + мови); б) інтеграцію мовних предметів на рівні узгодженості курикулуму [13, 7];

- 2012: Британська міжнародна організація Британська Рада (British Council) ініціювала проект «Багатомовна Європа» (Language Rich Europe). Його фінансування здійснюється Європейською Комісією в контексті програми «Навчання впродовж життя». Сутність

проекту «Багатомовна Європа» полягає у: а) обміні досвідом, інформацією з метою забезпечення міжкультурного діалогу за допомогою мовної освіти в країнах-членах ЄС; б) спонуканні, активізації європейської обізнаності на освітньому, соціальному та політичному рівнях; в) вільному доступі до низки документів, рекомендацій, результатів дослідження з питань мовного розмаїття в країнах-членах ЄС [6].

Нормативну базу, крім вищезазначених документів, складають наступні: Європейська культурна конвенція (1954 р.), Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (1992 р.), Рекомендації № R (82)18 (1992 р.) та № R (98) 6 (1998 р.) про сучасні мови, Резолюція про сприяння вивченню іноземних мов та мовній розмаїтості (2001 р.), Резолюція про європейські регіональні мови і мови, що рідко використовуються (2003 р.), Рекомендація 1598 про захист мови жестів серед держав-учасниць РЄ (2003 р.), Рекомендація 1740 про місце рідної мови у шкільній освіті (2006 р.), Європейське портфоліо для вчителя мови (2007 р.), Заключний звіт експертної групи з багатомовності (2007 р.), Від мовної розмаїтості до плюрилінгвальної освіти: Порадник з розроблення мовної освітньої політики у Європі (2007 р.), Зелена книга: Міграція і мобільність: Виклики і можливості для освітніх систем ЄС (2008 р.), Резолюція про європейську стратегію багатомовності (2008 р.), звіт Мови і бізнес: багатомовні компанії є більш ефективними (2008 р.), Рекомендація CM/Res 7 про використання Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання, а також про підтримку плюрилінгвізму (2008 р.), Порадник з розроблення і впровадження програм плюрилінгвальної і міжкультурної освіти (2010 р.), Висновки про мовні навички задля підвищення мобільності (2011 р.), Рекомендації з плюралістичних підходів до мов і культур (2012 р.) та інші. Згідно всіх цих офіційних документів можливо виокремити основні напрями та цілі політики багатомовності ЄС:

- забезпечення доступу всіх громадян до законодавства, процедур та інформації ЄС їхньою рідною мовою;

- наголошення на важливій ролі мов та мультилінгвізму в сучасній європейській економіці, а також пошук подальших шляхів для розвитку цієї тенденції в майбутньому;

- заохочення всіх громадян до вивчення та спілкування більше ніж однією мовою задля покращення взаєморозуміння та процесу спілкування;

- підвищення обізнаності щодо цінності й можливості мовної розмаїтості в ЄС та сприяння усуненню бар'єрів у міжкультурному діалозі;

- надання всім громадянам реальної можливості навчитися спілкуванню двома мовами на додаток до їхньої рідної мови.

Проаналізувавши вищенаведені документи, ми дійшли висновку, що мультилінгвізм, плюрилінгвізм та плюрилінгвальна освіта в Європі має потужну підтримку вже протягом тривалого часу та на всіх рівнях суспільного життя. Підсумовуючи зазначене вище, освітня мова політика в країнах-членах ЄС полягає у: а) організації та проведенні заходів, спрямованих на підвищення якості мовної освіти; б) збільшенні кількості мов, що вивчаються; в) розробці загальних рівнів володіння сучасними мовами; в) захисті культурного та мовного розмаїття. На нашу думку, при впровадженні плюрилінгвальної освіти в систему освіти України, варто спиратися на результати довготривалих традицій і значної роботи в галузі мовної політики в сорока семи державах-членах РЄ, зокрема, у питанні використання політичних інструментів і дій на розвиток мовного розмаїття та багатомовності і міжкультурної освіти.

Актуально також постає обмін знаннями і досвідом, що ґрунтуються на спільних цінностях, обмін позитивним доробком у справі сприяння міжкультурному діалогові та соціальній інтеграції, розвиток європейської співпраці задля розвитку мовної політики і практики, а також підвищення обізнаності щодо європейських цінностей та керівних принципів. Якщо ми поглянемо на систему освіти, сьогодні відбувається посилення уваги до багатомовності/плюрилінгвізму на всіх рівнях навчання.

Дошкільна освіта: проаналізувавши численні документи ЄС і РЄ, можливо помітити, що наголошується важливість раннього навчання мови: «Діти, починаючи з раннього віку, повинні вивчати, принаймні, дві іноземні мови» [10]; упровадження іноземних мов на цьому етапі пропонується, проте зазвичай навчання частково або повністю фінансується батьками. Найчастіше пропонується такі мови як англійська, французька та німецька. Найбільша розмаїтість мов, що пропонується для вивчення, в Австрії, Угорщині, Італії та Румунії. Що стосується мов іммігрантів у системі дошкільної освіти, таке навчання поки ще не є поширеним, труднощі пов'язані з недостатньою кількістю кваліфікованих викладачів та наявністю навчальних матеріалів. Лише Данія, Іспанія і Швейцарія пропонують підтримку в навчанні мовами іммігрантів для збереження та розвитку мов і культур

походження. Зазвичай, це навчання фінансується регіональними або місцевими фондами, які пов'язані з країною походження.

Початкова освіта: відповідно до норм ЄС і РЄ, усі школярі Європи мають вивчати дві мови на додаток до державної мови (мов) країни їхнього проживання. Окрім того, підкреслюється важливість формування засобами мовних програм позитивного ставлення до інших культур. Іноземні мови вивчаються з першого класу у 12 країнах, із середнього класу початкової школи у 7 країнах і з останнього класу у 3-х країнах. Найчастіше викладаються англійська, французька та німецька. У багатьох випадках одна із цих мов є обов'язковим предметом для вивчення усіма учнями. Іншими мовами, що пропонуються або як обов'язкові, або як факультативні іноземні мови є італійська, російська та іспанська. Більшість країн послідовно використовують Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти, хоча за основу національних стандартів у більшості країн взято власні принципи та підходи. Навчання регіональними або мовами меншин пропонується у 22 країнах/регіонах, в більшості випадків воно відкрите для всіх бажаючих, лише в Болгарії та Греції цільовою аудиторією є лише носії зазначених мов. Лише Австрія, Данія, Франція, Іспанія та Швейцарія (кантон Цюрих) впроваджують навчання мовою іммігрантів в початковій освіті. Зазвичай навчання відбувається протягом шкільних годин, в інших випадках воно проводиться в позаурочний час.

Середня освіта. Документи ЄС та РЄ щодо багатомовності і плюрилінгвізму наголошують на необхідності для учнів, спираючись на знання мови, отримані в початковій школі, при переході до середньої освіти розширювати свій мовний репертуар і своє вміння спілкуватися іноземними мовами з орієнтацією на майбутнє працевлаштування та отримання подальшої професійної або вищої освіти. Відповідно до Рекомендації РЄ №98(6) метою вивчення мов у середній школі має бути «підвищення рівня комунікативних навичок, якого учні мають досягти з тим, щоб користуватися вивчуваною мовою для ефективного спілкування з іншими в іноземному житті, для побудови соціальних і особистих взаємовідносин, а також для того, щоб навчатися розуміти й поважати культуру та звичаї інших народів». Хоча усі країни пропонують вивчення іноземних мов як на середньому, так і на старших ступенях навчання, досі існують значні розбіжності в кількості обов'язкових іноземних мов, не дивлячись на впровадження Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти. Сьогодні мають дві обов'язкові іноземні мови як на середньому, так і на старшому рівні лише Австрія, Естонія, Франція, Польща,

Португалія та Румунія. Варто згадати, що встановлений рівень для володіння першою іноземною мовою – B2, а другою – B1. До вивчення найчастіше пропонуються: англійська, німецька, французька, досить популярними є також іспанська та італійська.

Навчання регіональними або мовами меншин здійснюється у 19 країнах, до них не належать Данія, Англія, Естонія, Греція та Польща. Якщо поглянути на мови іммігрантів, то країнами, що пропонують викладання мов іммігрантів в середній школі є Австрія, Данія, Франція, Швейцарія, Англія, Нідерланди, Шотландія та Естонія. Деякі мови іммігрантів, а саме арабська, хорватська, польська, турецька, російська пропонуються як факультативні іноземні мови, а у Франції і Нідерландах навіть складають іспити у середній школі.

Великого поширення на цьому етапі набуває актуальне на нашу думку навчання шкільних дисциплін за допомогою іноземних мов (content and language integrated learning (CLIL), яке передбачає залучення учнів до вивчення таких предметів як природознавчі дисципліни і географія, засобами іноземних мов, що вважається сьогодні одним із ефективних і дієвих способів формування комунікативної компетентності.

Варто наголосити, що у системі середньої освіти окремих держав-членів ЄС учителям-мовникам надається структурна підтримка мобільності – вчителі мають змогу провести семестр за кордоном, що є складовою їхньої додипломної і післядипломної підготовки, така мобільність наполегливо заохочується програмою «Навчання протягом життя (Lifelong Learning Programme)».

Професійно-технічна освіта. Відповідно до Рамочної стратегії ЄС 2020 (EU 2020 strategy) професійно-технічна освіта (ПТО) є важливим компонентом сучасної системи освіти. У документі ЄК 2010 «Новий імпульс для європейської співпраці в галузі професійної технічної освіти задля підтримки Рамочної стратегії ЄК (2010 EC Communication, A new impetus for European cooperation in Vocational Education and Training to support the Europe 2020 strategy)» наголошується на посиленні уваги до вивчення мов, особливо професійно-орієнтованого навчання мов, адже саме таке навчання забезпечує можливість студентської мобільності, участі у міжнародних проектах та готує майбутніх фахівців до професії та професійної мобільності. Як і в попередніх ланках освіти, англійська, французька, німецька та іспанська мови займають провідне місце серед іноземних.

Вища освіта. Аналіз основних документів ЄС та РЄ показав, що велика увага приділяється мовній різноманітності й формуванню плюрлінгвальних навичок на всіх етапах освіти, але особливої

актуальності це питання набуває саме на рівні вищої освіти, адже він є останнім кроком перед початком трудової діяльності. Враховуючи глобалізаційні виклики та вимоги майбутніх роботодавців, студенти мають поряд із набуттям ключових академічних знань і формуванням відповідних навичок розвивати мовні, бажано плюрилінгвальні навички, необхідні для їх майбутньої професійної діяльності. Деякі університети в Європі вже вимагають певного рівня володіння мовами як необхідну вимогу до вступу не лише за філологічними чи лінгвістичними спеціальностями, а й на всі навчальні курси. Документи ЄС також підкреслюють важливість диверсифікації мовної освіти в системі вищої освіти шляхом розширення, впровадження, підвищення якості й цілеспрямованості викладання мов в системі вищої освіти з урахуванням контексту навчання протягом усього життя.

Майже усі європейські університети пропонують державну мову як основну мову навчання, адже в більшості випадків вона є основною мовою студентів і офіційною державною мовою, більшість закладів здійснюють початковий процес також іноземними мовами, регіональними або мовами меншин. Завдяки глобалізації та враховуючи міжнародну мобільність студентів і викладачів, бажання залучити до себе як найбільше іноземних студентів та студентів із числа іммігрантів, зробили англійську другою мовою викладання в багатьох ЗВО, тому і більшість початкових матеріалів та підручників пропонуються англійською. Майже всі університети презентують свої вебсторінки різними мовами, що свідчить про те, що всі вони докладають особливих зусиль для залучення до себе іноземних талановитих студентів і як результат – додаткове фінансування. Згідно численних Рекомендацій ЄС та РЄ, дуже багато університетів надають змогу вивчати іноземні мови студентам-нефілологам, варто наголосити, що майже половина з них пропонує студентам вибір із більше ніж чотирьох мов.

Висновки. Актуалізація плюрилінгвізму в європейському просторі освіти зумовлена основними взаємопов'язаними процесами, що відбуваються в сучасному суспільстві: глобалізацією, прискоренням темпів розвитку суспільства, розширенням масштабів міжкультурної взаємодії і співробітництва, динамічним розвитком економіки та структурними змінами у сфері зайнятості. З точки зору європейської мовної політики плюрилінгвізм є потужним фактором життя в умовах глобалізації та зростаючої міграції населення і є одним з визначальних чинників для міжкультурного взаєморозуміння, вдалого працевлаштування для конкретних людей та конкурентоспроможності

для всієї Європи. Важливість плюрилінгвальної освіти підтверджується і позицією Євросоюзу, який стимулює вивчення іноземних мов поміж жителів різних країн ну тільки в цілях забезпечення взаєморозуміння, але й для розвитку толерантного відношення, мовного і культурного різноманіття.

Аналіз системи освіти загалом демонструє, що сьогодні майже всі країни-члени ЄС запроваджують більш широкий спектр мов у систему освіти, починаючи з раннього віку і включаючи освіту для дорослих, наголошуючи на вирішальному значенні плюрилінгвальних навичок у збільшенні можливості щодо працевлаштування, вони також є необхідною умовою для подальшої мобільності. У більш широкому контексті потенціал плюрилінгвальних навичок полягає у їхній спроможності стимулювати та полегшувати впровадження в життя права громадян ЄС вільне пересування та проживання на території країн-членів. Таким чином мовна політика ЄС спрямована на захист мовної розмаїтості та поширення знань про мови з огляду на культурну ідентичність та соціальну інтеграцію. Виходячи з вищезазначеного, варто наголосити, що плюрилінгвізм та плюрилінгвальна освіта стають все більш важливими не лише в європейському контексті, але й у усьому світі.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в філософському осмисленні потенціалу плюрилінгвізму як фактору модернізації сучасної освіти та як одного із імперативів у контексті викликів глобалізованого суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Price G. Encyclopedia of the languages of Europe. – London : Blackwell, 2000. – 499 p.
2. Ethnologue [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ethnologue.com/>
3. Krauss M. The world's languages in crisis. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://sustainableunh.unh.edu/sites/sustainableunh.unh.edu/files/images/Krauss\(1992\).pdf](https://sustainableunh.unh.edu/sites/sustainableunh.unh.edu/files/images/Krauss(1992).pdf)
4. European Charter for Regional or Minority Languages [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/text-of-the-charter>.
5. Language Policy Division. «Language Policy Division» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/>.
6. Багатомовна Європа: тенденції у політиці і практиці мультилінгвізму в Європі. – К. : Ленвіт, 2012. – 168с.

7. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
8. Мечковская Н. Б. Общее языкознание: Структурная и социальная типология языков: Учебное пособие для студентов филологических и лингвистических специальностей. – 2-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2001. – 312 с.
9. European Centre for Modern Languages. «ECML Structure». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.ecml.at/aboutus/aboutus.asp?t=structure>
10. Barcelona-Ziel. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ec.europa.eu/education/languages/pdf/com/2008_0566_cs.pdf
11. European Commission. Multilingualism : An Asset for Europe and A Shared Commitment. – Brussels : European Communities. – 2008. – 35 p.
12. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment (CEFR) . – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages/>
13. Curriculum convergences for plurilingual and intercultural education / Report by F.Goullier at the Seminar 29-30 November 2011. – Council of Europe, Language Policy Unit DG II. – 21 p.

Петриченко Н. Европейский опыт внедрения плюрилингвизма в систему образования.

В статье рассматривается и анализируется плюрилингвизм как основное направление языковой политики Европейского союза, которое направлено на поддержку языкового разнообразия, гарантирования сохранения всех языков и обеспечивает содействие и поощрение изучения языков и осуществление культурного обмена в системах школьного, университетского образования и в обществе в целом.

Ключевые слова: плюрилингвизм, языковая политика Европейского союза, плюрилингвальное образование, мультилингвизм.

Petrichenko N. European experience of plurilingualism implementation in the education system.

The article explores and analyzes plurilingualism as the main direction of the language policy of the European Union, which aims to support linguistic diversity, ensure the preservation of all languages, and promote and encourage the study of languages and the realization of cultural exchange in the systems of school, university education and in society as a whole.

Key words: plurilingualism, language policy of the European Union, plurilingual education, multilingualism.

ПЕДАГОГІЧНА ТВОРЧІСТЬ ЯК ОСНОВА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ОСВІТИ

За своєю сутністю педагогічна творчість є демократичною. Тому в сучасному суспільстві вона є основою демократичних процесів в системі освіти. Саме педагогічна творчість сприяє наповненню освітнього процесу нестандартними підходами до навчання і виховання, організації і управління освітою. А конкуренція і демократизм в освіті забезпечують її прогрес та поступальний розвиток з огляду на суспільні потреби й інтереси. Демократизм педагогічної творчості проявляється у різних формах і видах педагогічної діяльності, стимулюючи саморозвиток педагога та активізуючи його інноваційне мислення. Це проявляється насамперед у створенні нових методик викладання, прогресивних підходах до розкриття потенціалу тих, хто навчається, у вмінні педагога комбінувати науково-методичні напрацювання, знаходити нестандартні педагогічні рішення. Педагогічна творчість розвиває у викладача здатність до самовдосконалення й самоосвіти як стилю життя. А демократичне підґрунтя цього процесу створює належні умови для творчої самореалізації педагога, його науково-методичного пошуку щодо оволодіння новими технологіями розвитку інтелектуальних та духовних здібностей учнів.

Ключові поняття: людина, культура, освіта, творчість, демократизація освіти, педагогічна творчість, творча самореалізація педагога.

Постановка проблеми. Як зазначав В. Сухомлинський, педагогічна творчість – це бачення людиною власного внутрішнього світу, передусім свого розуму, особистого напруження інтелектуальних сил, осібно розуміння й творення краси в наслідках своєї праці, власних зусиль [1, 481].

У науковій літературі окрім поняття «педагогічна творчість» використовується поняття «навчальна творча діяльність», яке, на нашу думку, є вужчим за своїм змістом. Зокрема, В. Андреев дає наступне визначення навчальної творчої діяльності: це один із видів навчальної діяльності, спрямованої на вирішення навчально-творчих завдань, здійснюваної переважно в умовах застосування педагогічних засобів непрямого або перспективного управління, орієнтованих на максимальне використання самоврядування особистості, результатом якої є оволодіння суб'єктивною новизною, значущістю і прогресивністю для розвитку особистості й особливо її творчих здібностей [2, 51]. Отож ми не можемо зводити педагогічну творчість

лише до інноваційної навчальної діяльності, але водночас ця складова роботи викладача є однією з основних.

Узагальнюючи науковий доробок низки вчених, Н. Стельмах констатує, що найважливішими характеристиками педагогічної творчості є високий рівень соціальної і моральної свідомості; пошуково-проблемний стиль мислення; розвинені інтелектуально-логічні здібності (уміння аналізувати, обґрунтовувати, пояснювати, виділяти головне тощо); проблемне бачення; творча фантазія, розвинена уява; специфічні особисті якості (сміливість, готовність до ризику, цілеспрямованість, допитливість, самостійність, наполегливість, ентузіазм); специфічні провідні мотиви (необхідність реалізувати власне «я», бажання бути визнаним, творчий інтерес, захопленість творчим процесом, прагнення досягти найбільшої результативності в конкретних умовах праці); комунікативні здібності; здатність до самоуправління; високий рівень загальної культури [3, 350].

Демократизм педагогічної творчості проявляється у різних формах та видах не тільки на рівні задуму, але й на рівні реалізації педагогічної інновації.

Мета статті – обґрунтувати педагогічну творчість як основу демократизації освіти.

На переконання Н. Лупак, педагогічна творчість виявляється у всіх елементах педагогічної діяльності: у цілепокладанні (проектуванні нових цільових і побічних результатів), засобах, методах, умовах тощо. Педагогічна творчість як динамічний процес здійснюється не тільки під час підготовки до уроку / заняття, але й у ході реалізації задуманого, уточненні й конкретизації методів, змісту, цілей навчання, закладених у педагогічному проекті уроку відповідно до вимог навчально-виховних ситуацій реального процесу навчання. Це говорить про те, що у педагогічній діяльності існує два види творчості, що взаємно зумовлюють один одного: теоретичний та практичний. Безумовно, що творчість у теоретичному сенсі припускає і практичні елементи, але домінує в ній інтелектуальна робота. У творчості, яка розгортається у практичному полі, домінують предметно-діяльнісні моменти [4, 38-39].

Педагогічна творчість надає значний поштовх до саморозвитку вчителя, активізує інноваційне мислення викладача. Параметрами творчого інноваційного потенціалу вчителя є здатність генерувати і продукувати нові уявлення та ідеї, а головне проектувати і моделювати їх у практичних формах діяльності. Педагогічна творчість передбачає відкритість вчителя до нового, до альтернативних точок зору,

культурно-естетичну розвиненість, а також інтелектуальне та емоційне багатство тощо. Стратегія інноваційної діяльності вчителя полягає у підвищенні ефективності реалізації вже існуючих в освіті нововведень; у прискоренні процесу розповсюдження інновацій у навчально-виховному процесі; у заміні існуючих традиційних методик на нові інтерактивні технології з метою підвищення якості навчання; у здатності стимулювати попит на інновації; у забезпеченні експертизи інноваційного – виявлення вузьких місць і визначення шляхів їх усунення [5, 107].

Демократизм педагогічної творчості проявляється не тільки у створенні нових методик викладання, прогресивних підходах до розкриття потенціалу об'єктів навчання, але й вмінні вчителя комбінувати існуючі науково-методичні напрацювання, вдало синтезувати класичне й сучасне.

У цьому контексті Є. Громов звертає увагу на те, що творчість передбачає не обов'язкове створення чогось нового за відхідним матеріалом, а може мати форму рекомбінації певних відомих елементів... За його словами, основні фази творчості важко піддаються об'єктивному аналізу, зокрема такі її компоненти, як: а) творче мислення; б) індивідуальний стиль діяльності; в) педагогічна імпровізація; г) умови творчої діяльності [6, 259].

Отже, педагогічна творчість – це складний індивідуалізований процес, який не завжди піддається вербальному опису й має поєднання усвідомлених настанов й знань з інтуїтивними імпульсами та рішеннями конкретного викладача.

Водночас, на думку О. Куцевол, творчості педагога притаманні спільні риси, властиві будь-якому виду творчої діяльності:

- творчий процес неможливий без наявності суб'єкта творчості, яким виступає педагог;

- основою творчості є креативність особистості – творчі здібності, які можна розвивати в процесі професійної діяльності;

- педагоги й учні/студенти як суб'єкти творчої діяльності продукують нові ідеї, думки, образи, предмети;

- об'єктом педагогічної творчості можуть бути атрибути реального світу (учні, студенти) і віртуального світу (образи предметів, явищ, зв'язки й стосунки між ними, ідеї, уявлення тощо);

- творчість педагога – процес цілеспрямований, але його результати не завжди точно прогнозовані, оскільки тут задіяна як свідомо, так і підсвідомо сфери людської психіки, причому значна частина творчого акту залишається неусвідомленою;

– здійсненню творчого акту сприяють зовнішні й внутрішні умови (соціальне середовище, свобода, наявність у суб'єкта діяльності певних особистісних якостей: цілеспрямованості, працелюбності, сміливості, активності, впевненості в собі, наполегливості);

– на перебіг творчого процесу впливає емоційний фактор – почуття суб'єкта до об'єкта творчої діяльності; цей акт здійснюється на фоні емоційного піднесення – творчого натхнення;

– використання евристичних методів і прийомів продуктивного мислення може полегшити пошук ефективного розв'язання творчого завдання [7, 95-96].

Як зазначають фахівці, педагогічна творчість не можлива без такої якості викладача як креативність. Варто зауважити, що у недемократичних суспільствах особистості, що мислять нестандартно як правило сприймаються як загроза існуванню системи, і навпаки демократичні соціальні відносини потребують креативності у різних сферах життєдіяльності як основи для саморозвитку.

Зокрема, О. Антонова запропонувала основні параметри, які характеризують педагогічну креативність [8]. По-перше, це здатність до здійснення творчого підходу в педагогічній діяльності: швидкість мислення (кількість ідей, яка виникає за одиницю часу); здатність швидко і без внутрішніх зусиль переключатися з однієї ідеї на іншу; здатність до генерування ідей, які відрізняються від загальноприйнятих, до парадоксальних, несподіваних рішень (для викладача – пошук нових форм, методів, засобів навчальної та виховної діяльності); відчуття витонченості ідеї; здатність дивуватися; відкритість та інтерес до всього нового; здатність приймати рішення в ситуаціях невизначеності, не лякатися власних висновків і доводити їх до кінця, ризикуючи особистим успіхом та репутацією; здатність до гнучкого образного мислення, яке може проявлятися у конструюванні нової оригінальної наочності; гнучкість словесного мислення, яскрава образна мова, вміння «запалити» учнів своєю розповіддю; вибіркковість до пізнання нового; пошуково-перетворюючий стиль мислення; творча фантазія, розвинене уявлення; проблемне бачення ситуації; здатність «порушувати спокій»; здатність глибоко занурюватися у привабливу діяльність; прагнення до винаходів, творчості; інтерес до загадок, парадоксів, імпровізацій; здатність самостійно приймати рішення; здатність швидко переключати увагу.

По-друге, це здатність постійно розвивати творчий педагогічний досвід, компетентність: бажання підвищувати професійну компетентність, отримувати нові знання, розвивати відповідні вміння, навички педагогічної діяльності; здатність швидко знаходити,

набувати у творчих пошуках нові знання, розширювати свій професійний кругозір; уміння цілеспрямовано вивчати питання або проблеми, пов'язані із педагогічною діяльністю; почуття задоволення від збагачення досвіду педагогічної діяльності і водночас – творчого невдоволення рівнем досягнень як умова подальшого зростання професійної компетентності.

По третє, це здатність формувати та реалізувати творчу стратегію педагогічної діяльності: стійка потреба у систематичному збагаченні досвіду педагогічної діяльності; здатність до самостійного формування глибоких і систематичних знань у процесі вирішення ключових навчальних та виховних проблем; уміння розробляти гнучку стратегію творчої педагогічної діяльності на основі визначення мети й побудови відповідної до неї програми; здатність мобілізувати власний досвід, або швидко набувати додаткової компетентності з метою вирішення важливої та складної педагогічної проблеми; почуття відповідальності при виконанні творчих професійних завдань.

У цілому педагогічна творчість передбачає наявність у вчителя комплексу особистісних креативних якостей, зокрема дивергентність мислення, здатність до аналізу та самоаналізу, гнучкість та широта мислення, розвинена уява та фантазія, надситуативна активність, здатність до імпровізації тощо [9, 276].

Для розвитку педагогічної творчості необхідна демократизація всієї системи освіти, а також впровадження демократичних засад управління у педагогічних колективах різного рівня.

Наприклад, Л. Вознюк аналізуючи та розвиваючи ідеї педагога-практика, прихильника демократичних засад в управлінні школою Є. Березняка, погоджується з його думкою про те, що для розвитку творчого потенціалу вчителя необхідно максимально розширити його права у виборі форм і методів навчання і виховання, звернути увагу на розвиток його особистих здібностей та ініціатив. Успіх у цій справі, як наголошує Є. Березняк, досягається високим авторитетом директора школи, його доброю вірою в учителя, повагою до його особистості. У свою чергу Л. Вознюк підсумовує, що такі погляди вченого-практика заклали підґрунтя гуманістичного підходу до внутрішньошкільного управління, визначили пріоритети сучасної концепції управління школою та вплинули на формування професійних компетентностей сучасних лідерів освіти [10, 35].

Керівник педагогічного колективу повинен сприяти розвитку творчої атмосфери серед викладачів, бути зразком креативного вирішення управлінських та науково-методичних завдань.

Вищевведені умови є підґрунтям для творчої самореалізації викладача, його науково-методичного пошуку у оволодінні новими технологіями розвитку інтелектуальних та духовних здібностей учнів.

На переконання А. Волосенко, творча самореалізація вчителя – це безперервний, цілеспрямований процес максимального розкриття творчих здібностей в процесі професійної самодіяльності, що передбачає формування в особистості вчителя комплексу необхідних якостей, актуалізацію внутрішніх ресурсів, активність та креативність у вирішенні нестандартних завдань. У результаті процесу опредметнення сутнісних сил особистості вчителя створюються об'єкти матеріальної та духовної культури. Мотиваційну основу творчої самореалізації складають внутрішні потреби вчителя. Процес розгортання індивідуальної творчої самореалізації забезпечується комплексом особистісних функцій (самопізнання, самовизначення, самооцінка, самоконтроль, саморегуляція) та низкою засобів (самовиховання, самонавчання) [11, 36].

Водночас творча самореалізація педагога потребує визначення певної мети, оскільки вона спрямована на учнів, їхній розум та душу. З цього приводу класик педагогічної думки К. Ушинський зазначав: «Ввіряючи вихованню чисті і вразливі душі дітей, ми маємо цілковите право спитати вихователя, якої мети добиватиметься в своїй діяльності, оскільки визначення мети виховання є пробним каменем усяких психологічних і педагогічних теорій» [12, 231].

Тому творча свобода педагога повинна базуватися на принципі «не нашкодь», на усвідомленні того, що будь-яка новітня технологія навчання та виховання повинна бути ретельно розроблена, прораховані ризики її застосування. Зокрема, на переконання В. Сухомлинського в основі педагогічної творчості має бути покладена любов до дитини. Відомий педагог у статті «Як любити дітей» висловлює думку про те, що тільки любов вихователя може вплинути на духовний світ дитини, «педагог без любові до дитини – це все одно, що співець без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуття кольору» [13, 292].

Отже, розвиненість педагогічної творчості є одним з показників вкоріненості демократичних процесів в освіті. Вона сприяє пошуку нестандартних педагогічних рішень, виховує здатність викладача до самовдосконалення й самоосвіти як стилю життя, стимулює розробку нових методик, форм, прийомів у професійній діяльності вчителя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу // Вибрані твори : у 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.1. – С. 401-637.
2. Андреев В. Диалектика воспитания творческой личности: Основы педагогики творчества. – Казань: изд-во Казан.ун-та, 1988. – 236 с.
3. Стельмах Н. В. Педагогічна творчість як фактор самореалізації особистості педагога // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2014. – № 3. – С. 346-355.
4. Лупак Н. Педагогічна творчість як наукова (фахова) проблема // Молодь і ринок. – 2014. – № 7. – С. 37-41.
5. Ісаєва Г. М. Педагогічна творчість вчителя як основа формування творчої особистості учня в умовах профільної школи // Педагогічний дискурс. – 2012. – Вип. 11. – С. 105-108.
6. Нісімчук А. С. Педагогіка: підруч. – К.: Атіка, 2007. – 344 с.
7. Куцєвол О. М. Теоретико-методичні основи розвитку креативності майбутніх учителів літератури: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.02. – К., 2007. – 448 с.
8. Антонова О. Є. Педагогічна креативність у структурі педагогічної обдарованості вчителя // Нові технології навчання: наук.-метод. зб.: в 2 ч. / Мін-во освіти і науки України, Ін-т інновац. технологій і змісту освіти. – К.; Вінниця, 2011. – Вип. 69, ч. 2. – С. 11-17.
9. Суцєнко А. В. Розвиток педагогічної творчості майбутніх учителів фізичного виховання в ході педагогічної практики // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: [зб. наук. пр.: редкол. Т.І. Суцєнко (гол.ред.) та ін.]. – Запоріжжя, 2011. – Вип. 19 (72). – С. 275-280.
10. Вознюк Л. Розвиток творчого потенціалу вчителя у системі шкільної освіти // Витоки педагогічної майстерності. – 2012. – Випуск. 10. – С. 34-37.
11. Волосенко А. Зміст та суть поняття творчої самореалізації вчителя // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2012. – Ч. 1. – С. 30-37.
12. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання // Історія української школи і педагогіки. Хрестоматія/ За ред. В.Г. Кременя. – К.: Знання, 2005. – С. 230-246.
13. Сухомлинський В. О. Як любити дітей // Вибрані твори: В 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 5. – С. 292-308.

Силадий И. Педагогическое творчество как основа демократизации образования.

По своей сути педагогическое творчество является демократической. Поэтому в современном обществе она является основой демократических процессов в системе образования. Именно педагогическое творчество способствует наполнению образовательного процесса нестандартными

подходами к обучению и воспитанию, организации и управления образованием. А конкуренция и демократизм в образовании обеспечивают ее прогресс и поступательное развитие учитывая общественные потребности и интересы. Демократизм педагогического творчества проявляется в разных формах и видах педагогической деятельности, стимулируя саморазвитие педагога и активизируя его инновационное мышление. Это проявляется прежде всего в создании новых методик преподавания, прогрессивных подходах к раскрытию потенциала учащихся, в умении педагога комбинировать научно-методические наработки, находить нестандартные педагогические решения. Педагогическое творчество развивает у преподавателя способность к самосовершенствованию и самообразованию как стиля жизни. А демократическое основание этого процесса создает надлежащие условия для творческой самореализации педагога, его научно-методического поиска по овладению новыми технологиями развития интеллектуальных и духовных способностей учащихся.

Ключевые слова: человек, культура, образование, творчество, демократизация образования, педагогическое творчество, творческая самореализация педагога.

Siladiy I. Pedagogical creativity as a basis of democratization of education.

In essence, pedagogical creativity is democratic. Therefore, in modern society it is the basis of democratic processes in the education system. It is pedagogical creativity that favors the filling of the educational process with non-standard approaches to education and upbringing, organization and management of education. And competition and democracy in education ensure its progress and progressive development, taking into account social needs and interests. Democratism of pedagogical creativity is manifested in various forms and types of pedagogical activity, stimulating the self-development of the teacher and activating his innovative thinking. This is manifested primarily in the creation of new teaching methods, progressive approaches to the disclosure of the potential of students, the ability of the teacher to combine scientific and methodological achievements, to find non-standard pedagogical decisions. Pedagogical creativity develops the teacher's ability to self-improvement and self-education as a lifestyle. And the democratic basis of this process creates the proper conditions for the creative self-realization of the teacher, his scientific and methodical search for mastering new technologies for the development of intellectual and spiritual abilities of students.

Keywords: man, culture, education, creativity, democratization of education, pedagogical creativity, creative self-realization of the teacher.

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Предметом дослідження статті було вивчення сучасних трансформацій суспільства під впливом широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій та інформаційної інфраструктури, змін форматів інформації та набуття інформацією ознак товару та стратегічного ресурсу, нових комунікацій, перехід комунікативних та інформаційних процесів на нові формати, обсяги та швидкості отримання, передавання, доступу, опрацювання та зберігання інформації. Все це в певній мірі сприяло появі нових засобів масової комунікації, соціальних мереж та соціальних медіа. Вказані зміни досить суттєво вплинули на повсякденне життя як окремих індивідів/громадян, так і на соціальні групи, владну еліту та суспільство в цілому. Це призвело до змін у суспільних сферах: соціальній, духовній, економічній та політичній. Завдяки значним змінам у світі відбуваються трансформації і у суспільному розвитку. Вказану тенденцію відзначають сучасні філософи і мислителі, які починають розглядати сучасні трансформації суспільства на рівні комунікативної та/або практичної філософії. Актуальність вироблення нової філософської концепції подальшого розвитку суспільства є досить актуальним та затребуваним як на рівні суспільства, так і на рівні владних еліт.

Ключові слова: сучасні трансформації, сучасні технології, інформаційно-комунікаційні технології, комунікації, комунікативні процеси, масові комунікації, суспільство, інформаційне суспільство, індивідуалізоване суспільство, суспільство споживання, відкрите суспільство.

Постановка проблеми. Стрімкі темпи розвитку науково-технічного прогресу та впровадження їх результатів в повсякденне життя, в першу чергу необхідно зауважити зміни форматів інформації та набуття інформацією ознак товару та стратегічного ресурсу, нових комунікацій, перехід комунікативних та інформаційних процесів на нові формати, обсяги та швидкості роботи з інформацією (отримання, передавання, доступ, опрацювання та зберігання), спричинили прискорення процесів змін і трансформацій всього суспільства та його сфер. Крім того, глобалізація та глобалізаційні процеси на базі сучасних комунікацій також сприяли таким змінам. У зв'язку з цим питаннях сучасних трансформацій суспільства виходять на новий рівень і потребують нового додаткового осмислення для вироблення практичних рекомендацій впровадження в дію теоретичних напрацювань у сучасних умовах розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що питаннями розвитку суспільства займалися багато філософів і науковців, серед яких можна вказати таких: Ф. Ніцше, М. Вебер, А. Тойнбі, О. Шпенглер (цивілізаційний підхід до розвитку суспільства) та Марк Блок, Люсьєн Февр, Жак Ле Гофф, Фернан Бродель (представники циклічної ідеї розвитку суспільства), а також З. Бауман, Д. Белл, Ю. Габермас, Е. Гуссерль, А. Шюц, А. Єрмоленко, В. Іноземцев, В. Мельник, А. Сен, Л. Ситниченко, Е. Тоффлер тощо. Враховуючи важливість і практичну цінність їх наукових праць, варто зазначити, що питання сучасних трансформацій суспільства, будучи частиною загальної проблеми філософського осмислення, загального розвитку суспільства, вимагає подальших досліджень, у першу чергу щодо взаємодії та впливу індивідів, соціальних груп та суспільства.

Мета статті. Одним із основних завдань дослідження є вивчення теоретичних підходів до розуміння питання сучасних трансформацій розвитку суспільства у контексті особливостей впливу на цей процес сучасних інформаційно-комунікаційних та комп'ютерних технологій.

Вклад основного матеріалу. Сучасним основним трендом усіх сфер суспільства є стрімкий розвиток, який призводить до змін усього суспільства. Це пов'язано з науково-технічним прогресом у сфері інформаційно-комунікаційних, комп'ютерних технологій та інформаційних процесів. Завдяки цьому інформація отримала статус товару (для всіх споживачів) та стратегічного ресурсу (для держави). Завдяки сучасним комунікаціям відбулися значні зміни у сприйнятті часу та відстані. Так, З. Бауман у своїй праці «Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства» відзначає, що «ситуація змінилася до невпізнання з появою засобів, що дозволили поширити конфлікти, солідарність, битви, дискусії або відправлення правосуддя до меж, які набагато перевищують фізичні можливості людини» коли «простір було «оброблено/сконцентровано/організовано/унормовано» і перш за все звільнено від фізичних обмежень тіла самої людини» [3.]. Л. Мельник у монографії «Соціально-економічні проблеми інформаційного суспільства» зауважує: «... безпрецедентні явища віртуалізації і глобалізації людського буття, колосальне нарощування і інтеграція систем соціальної пам'яті істотно видозмінюють просторово-часові масштаби життя і діяльності людини» тим самим дають «можливість отримувати інформацію з минулого і майбутнього, а крім того, формувати і прораховувати на віртуальному рівні різні сценарії розвитку систем, в тому числі і всієї людської цивілізації», а це «значно збільшує потенціал виробничих систем, відчутно підвищує

ефективність людської діяльності, різко підвищує темпи соціально-економічного розвитку» [14, 12]. У зв'язку з цим питання глобалізації та глобалізаційних процесів вийшло на перше місце щодо впливу на розвиток суспільства. Завдяки цьому відбуваються зміни на рівні комунікацій та комунікативних процесів та на всіх рівнях (людина – суспільство – держава) та площинах.

Л. Ситниченко зазначає, що «комунікація – універсальне надбання людства й універсальна реальність суспільного існування» коли «справжня комунікація існує для всіх без винятку» де «жодна суспільна загальнозначуща справа неможлива поза її колективним – комунікативним, опосередкованим публічним обговоренням – визнанням, тобто поза легітимацією» [13, 7]. Отже, можна з упевненістю стверджувати, що вказане досить суттєво впливає на розвиток як окремих індивідів, так і на соціальні групи, суспільство, владні еліти. Перш ніж розпочинати подальші дослідження, необхідно визначити, що таке суспільство. Так, О. Г. Данильян, В. М. Тараненко пропонують декілька визначень цього поняття, а саме: «суспільство як сукупність суспільних відносин», де «суспільні відносини – це те специфічне, що відрізняє соціальні утворення від інших систем матеріального світу», а отже, «і кожне суспільство є не просто сукупністю людей, а являє собою єдину систему соціальних відносин, цілісний соціальний організм, що розвивається певною мірою незалежно від інших соціальних організмів»; «суспільство як певний етап людської історії (первісне суспільство, індустріальне суспільство, інформаційне суспільство тощо)» та «окреме, конкретне суспільство, що є самостійним суб'єктом історії (українське суспільство, американське суспільство і т.д.)» [9]. Тому подальші дослідження можна здійснювати за вказаними напрямками з огляду на їх комплексний підхід до охоплення всього суспільства.

Сучасні трансформації «суспільства як сукупність суспільних відносин» можна розглядати через призму «життєвого світу» і «свободи для» в рамках нових трансформацій суспільства («відкритого суспільства», «інформаційного суспільства», «суспільства споживання» тощо). Тому теперішні філософи та мислителі, досліджуючи поняття «життєвого світу» через призму феноменології та процесів комунікації, зазначають, що «життєвий світ» відповідає за наше повсякденне життя, включає в себе життєвий досвід, життєві потреби, культуру, освіченість, духовність, ірраціональність та буття суспільства. Одним із перших хто на сучасному рівні досліджував роль «життєвого світу» буття суспільства є Е. Гуссерль, який в своїй праці «Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія»

відзначав таке: «Наука нічого не може сказати нам про наші життєві потреби», тому що «вона в принципі виключає питання, найбільш життєво важливі для людини, кинутої напризволяще в наш злочасний час доленосних перетворень» [5, 3], зауважуючи при цьому, що «світ – це повна сукупність предметів можливого досвіду і досвідченого пізнання, предметів, пізнаваних на підставі життєвого досвіду при правильному теоретичному мисленні» [4, 5].

Його послідовник А. Шюц відзначав, що «...під повсякденним життєвим світом слід розуміти ту царину дійсності, яку неспляча і нормальна доросла людина в настанові здорового глузду сприймає як просто дану», де «повсякденний життєвий світ є регіоном дійсності, в який людина може втручатися і який вона здатна змінювати завдяки тому, що вона діє в ньому через своє тіло», а тому «лише в повсякденному життєвому світі може конституюватися спільний комунікативний світ ближнього довкілля (Umwelt)» отже саме тому «життєвий світ повсякденності є передусім дійсністю людини» [15, 16-17]. Водночас Ю. Габермас зазначає, що «життєвий світ споруджує з гарантій, які ми отримуємо лише з досвіду, мур проти несподіваностей, які знову ж походять з досвіду» коли увесь парадокс полягає «у тому, що в підґрунті життєвого світу знання про світ і знання мови інтегровані одне в одне» [7, 315].

Отже, питання «життєвого світу» досить відчутно впливає на різні трансформації та подальший розвиток суспільства, оскільки воно стосується усіх верств населення та індивідів, тобто всіх соціальних груп і суспільства в цілому. Увага до «життєвого світу» на сучасному рівні розвитку суспільства викликана тим, що відбувається досить потужний вплив на такі аспекти буття людини, як життєвий досвід, життєві потреби, культура, освіченість, духовність з боку нових телекомунікаційних та комунікаційних технологій у рамках так званого інформаційного суспільства. Яскравими прикладами такого стану речей є певний занепад «не трендових напрямів» культури (класичної літератури, поезії музики, живопису тощо), де не можна отримати швидко великого зиску, все більша матеріалізація життєвих потреб (збільшення різноманітності товарів та агресивність і «всепроникність» реклами через нові можливості засобів масових комунікацій, соціальних мереж тощо), втрата певних навиків та відповідно і досвіду (зникнення окремих спеціальностей та професій, які втратили актуальність через нові технології), зростаючий вплив кібернетичної реальності (соціальні мережі, соціальні медіа, Інтернет тощо), що в цілому досить негативно впливає на загальнолюдські

морально-етичні норми, культуру та освіченість (хоча на початку це сприймалося як панацея).

Але все-таки необхідно зауважити, що незважаючи на вказані вище тенденції в рамках постіндустріального та/або інформаційного суспільства, відбувається зміна парадигми відносно освіти, знань та науки. Ось що про це пише В. Іноземцев: «У результаті освіта перетворилася в найважливішу соціальну цінність, сформувалися принципи меритократії, виник новий клас, «клас інтелектуалів», радикально змінилася мотивація діяльності сучасного працівника» [9, 1]. Але не зважаючи на це, глобалізація при всіх позитивних моментах (вироблення певних універсальних морально-етичних норм, культури, досвіду тощо), має і негатив, який у духовній сфері відзначається втратою ідентичності (національної, територіальної, групової) культури, духовних коренів, досвіду, навиків тощо. Ось тут і криється основне завдання для практичної філософії та комунікативних процесів це виробити відповідні умови за якими відбувався б сталий збалансований розвиток суспільства.

Наступним питання нашого дослідження є зміни ставлення суспільства до свободи. Так, Л. Ситниченко зазначає, що «важливим виміром простору нашого соціального і персонального буття є усвідомлення його як простору свободи та розуміння справедливості його обмеження» [11, 40]. Головною проблемою є необхідність втримання межі між свободою та всездозволеністю і вольністю. Із вольністю все простіше, це в першу чергу, стосується дотримання сталих норм, законів, вимог та умов. Що стосується всездозволеності, то вона залежить насамперед від виховання, моральних устоїв, культури та освіченості кожної окремої особистості. А. Сен у своїй роботі «Розвиток як свобода» наголошує на тому, що «соціальне облаштування суспільства досліджується з точки зору його ролі в розширенні і гарантуванні основних індивідуальних свобод, при цьому особа розглядається швидше як активний рушій змін, ніж як пасивний споживач розподілених благ», а саме поняття «соціальне облаштування суспільства» тлумачиться як об'єднання таких інституцій, як «державна, ринок, правова система, політичні партії, засоби масової інформації, громадські об'єднання, громадські дискусії тощо» [12, 18]. Сучасні трансформації на всіх рівнях розвитку суспільства визначаються поступовим відходом від «свободи від» (коли людина знаходилася в жорстких рамках і на перше місце було поставлено державні інтереси) до «свободи для» (коли держава переорієнтувалася на потреби людини, суспільства, а сама людина стала більше вільною). У зв'язку з цим можна відзначити підвищення

особистої (фізичної) свободи громадянина в умовах переорієнтації держави на людину (особистість), що стало умовою появи «свободи для», коли «тільки справді вільна людина здатна добровільно визначати межі своєї свободи та її реалізації (критерій відповідальності)», де «діалектика не заперечує необхідності, а необхідність не сприймається як «занепала свобода», а тому розв'язання дилеми свободи лежить у площині «визначення водночас її безмежності, невичерпності та констатація наявності певних рамок, регуляторів, що її обмежують» [14, 34]. Отже, людина має певну свободу, але тільки у визначених рамках та при наявності відповідних ресурсів для можливості здійснення своїх дій. Так, у своїй праці «Дві концепції свободи» І. Берлін відзначає, що: «Примушувати людину – значить позбавляти її волі, але волі від чого? Майже всі моралісти в історії людства прославляли свободу. Значення цього слова, так само як і деяких інших – щастя і доброти, природи і реальності – настільки багатозначно, що знайдеться небагато тлумачень, які виявляться для нього непридатними» [16, 1].

Отже, можна відзначити, що на думку І. Берліна, «проблема особистої свободи, межі, яку публічній владі, мирській чи церковній, не слід дозволяти переступати, чітко не постала на цьому етапі розвитку...» [17, 36]. У таких умовах, коли змінюються і мотиваційні процеси взаємовідносин між суспільством і державою, у першу чергу в рамках суспільного договору. Тут головне – витримати певну грань між суспільством і владою у питаннях взаємовідносин, де і відбуваються основні трансформації свободи від «свободи від» до «свободи для». За дослідженням В. Іноземцева, подальші трансформації суспільства в рамках постіндустріального цивілізаційного рівня розвитку виявили, що відбувається «формування нової мотиваційної системи», де «мотив примноження особистого матеріального багатства перестає бути головним або, у всякому разі, одним з головних», коли «навіть перспективи швидкого професійного зростання, настільки цінувалися в 80-ті роки, для багатьох втрачають колишню привабливість, якщо заради них потрібно пожертвувати дозвіллям, скоротити час, що приділяється сім'ї, відмовитися від звичних захоплень» [9, 4-5].

Наступним складовим елементом свободи є «економічна свобода» чи «економічне рабство». З одного боку, недоречним є вимагати від людини дотримання духовних ідеалів, високої культури, моральності та освіченості, коли вона знаходиться за межами фізичного існування. Особливо це, на жаль, стосується тих верств населення, які ходять на роботу і не отримують за це відповідної оплати (не плутати з

винагородою). Але, з іншого боку, не можна і припускати іншої оманливої точки зору про ідентичність понять «економічної» за умови, коли одна людина може отримати певні матеріальні блага (законом це не заборонено), а інша не може отримати їх (заборонено законом). Тому, на думку А. Сена, «економічна несвобода здатна породжувати соціальну і політичну несвободу, так само як соціальна і політична несвобода здатна випестувати несвободу економічну» [12, 24], а отже, «цінність свободи: досягнення прогресу оцінюються в першу чергу станом прав людини в суспільстві – наскільки ці права розширилися і зміцніли», а «ефективність свободи: рівень розвитку безпосередньо залежить від вільної діяльності членів суспільства» [12, 21].

Подальші трансформації суспільства можна відзначити як створення «суспільства споживання». Так, в рамках створення культу «матеріальних речей» (як основного мірила успіху та процвітання у суспільстві), яке можна побачити на прикладі країн «золотого мільярда». Тут ситуація дуже непроста. З одного боку, всередині цього «суспільства споживання» проглядається повна ідилія: індивіди мають значну власну свободу, держава практично не втручається і людина має значний рівень свободи, волі, рівності, високий рівень культури, духовності (у розумінні «суспільства споживання»), а головне – між таким суспільством та іншими громадянами створено певний «товстий мур», який повністю відрізає таке суспільство від «невдах», що не змогли пробитись, слабких та всіх інших, хто не потрапив у середину «суспільства споживання». Власне бачення такої «товстої стіни» можна знайти у творі Франсуа Рабле «Гаргантюа», у якому автор пропонує спорудження Телемського абатства, де «Телем – це місце приємного життя; багатство тут складає головну моральну добродішність, щастя – головну заповідь, задоволення – мета життя, смак – головне ремесло, розвага – вище мистецтво, веселощі – єдиний обов'язок», де «усередині ні у кого немає приводу турбуватися, звідки приходять багатство, щастя і розваги; це ціна їх постійної і рясної доступності», і тому через «товсті стіни» «ніхто не бачить «іншу сторону» та «ніхто і не цікавиться її побачити: врешті-решт, це ж інша сторона» [2, 117]. За таку свободу вони розплачуються власною свободою задля безпеки і неруйнування цієї стіни та для того, щоб надалі там залишатися. Аналогічну ситуацію показав З. Бауман у своїй праці «Глобалізація наслідки для людини і суспільства», а саме: «Еліти самі вибрали ізоляцію і платять за неї охоче і щедро. Решта населення «відсікається» насильно і змушена платити високу культурну, психологічну і політичну ціну за свою знову придбану ізоляцію. Ті, хто не здатні зробити відокремлене існування предметом вільного

вибору і оплатити вартість його безпеки, виявляються жертвами сучасного еквівалента «обгородження» періоду пізнього Середньовіччя та раннього Нового часу» [3, 37].

Наступні зміни сучасних трансформацій потрібно розглядати через призму певних етапів «людської історії (первісне суспільство, індустріальне суспільство, інформаційне суспільство тощо)» [6]. На сьогодні дослідження історичного (цивілізаційного) розвитку суспільства здійснюють багато філософів та мислителів. У зв'язку з цим споглядається досить широке коло відповідних концепцій та теорій, які відрізняються переважно «лінійним» та «циклічним», або «цивілізаційним», розвитком суспільства. Так, поширеними на сьогодні є такі поділи розвитку суспільства: традиційне, індустріальне та постіндустріальне. До традиційного суспільства можна віднести: первіснообщинне, рабовласницьке, феодальне суспільство. Щодо індустріального та постіндустріального розвитку суспільства, то В. Іноземцев у своїй праці «Сучасне постіндустріальне суспільство: природа, протиріччя, перспективи» зауважує таке: «Відомо, що індустріальний уклад втілюється у системі масового виробництва товарів», а «прикметою ж постіндустріального суспільства є експансія сфери, що надає індивідуалізовані послуги та інформацію» [8, 26].

Крім того, Д. Белл відзначає, що у постіндустріальному суспільстві «... головним ... стало домінування теоретичного знання, превалювання теорії над емпіризмом і кодифікація знань в абстрактні склепіння символів, які ... можуть бути використані для вивчення найрізноманітніших сфер досвіду» [9, 1]. Інший дослідник Л. Мельник відзначає, що «вчені по-різному називають суспільний лад, в який стрімко втягується людство: постіндустріальне, постеконімічне, інформаційне суспільство, суспільство знань», але «як би не називалася майбутня соціально-економічна формація, практично всі дослідники сходяться в одному: провідну роль в ній буде грати інформація – і як базовий фактор продуктивних сил, і як ключова компонента процесів, що протікають в суспільстві» [14, 9].

На сьогодні практично усі країни включені до глобалізаційних процесів (в тій чи іншій мірі). Однією важливою особливістю є тільки умовний поділ на суб'єктів та об'єктів таких процесів, а звідси і можливість впливати на глобалізацію та глобалізаційні процеси. Тому З. Бауман констатує, що «послідовне і невблаганне звільнення центрів прийняття рішень (а також тих розрахунків, на основі яких ці центри приймають свої рішення) від територіальних обмежень, пов'язаних з прив'язкою до певної місцевості», де «мобільність, набута «тими, хто інвестує», – людьми, що володіють капіталом, грошима, необхідними

для інвестицій, означає для них воістину безпрецедентне у своїй радикальності беззастережне відділення влади від зобов'язань: обов'язків щодо своїх співробітників, але також і щодо молодих і слабких, ще не народжених поколінь, і самовідтворення умов життя для всіх – одним словом, свободу від обов'язку брати участь у повсякденному житті і розвитку спільноти» [1, 19, 21]. Тобто влада переходить до транснаціонального рівня, здійснюється управління без урахування національних органів влади і суспільства, за якими закріплюється досить вузьке коло повноважень та функцій. Але при цьому однією із основних функцій національних владних установ є підтримання правопорядку, щоб народні протести не мали змоги вийти на транснаціональний рівень.

Наступним для розгляду буде «окреме, конкретне суспільство, що є самостійним суб'єктом історії (українське суспільство, американське суспільство і т.д.)» [6]. Одним із основних сучасних трендів було захоплення ідеями інтеграції всіх національних країн та суспільств, при якому кожна країна та кожний народ був тим чи іншим чином інтегрований у міжнародну спільноту, залишаючи при цьому свою ідентичність, культуру, устої тощо. Особливі надії покладалися на розвиток міжнародних телекомунікацій та можливості доступу до телекомунікаційних послуг за допомогою сучасного абонентського обладнання (персональні комп'ютери, ноутбуки, нетбуки, комунікатори, сматфони, айфони тощо) та отримання усього спектру послуг на базі телекомунікацій та інформаційно-комунікаційних технологій. На сьогодні практично кожний житель нашої планети може отримувати, обробляти, зберігати та передавати значні обсяги будь-якої інформації, а також спілкуватися (з усіма континентами та країнами). Такий стан речей позитивно впливає на питання цивілізаційного розвитку суспільства, оскільки більш слабкі, нерозвинені мають можливість «підтягнутися» до лідерів, отримати доступ до різних баз даних, навчитися, обмінятися досвідом, устоями, порядками, світоглядом та життєвим світом з різними народами та країнами. Сидячи за комп'ютером чи телевізором, можна здійснити подорож до віддалених куточків земної кулі. Крім того, можна відвідувати віртуальні музеї, виставки, презентації тощо. Все це у комплексі суттєво впливає на розвиток і трансформацію окремого, конкретного суспільства, що є самостійним суб'єктом історії. Але наступне захоплення так званою глобалізацією фактично нівелювало те позитивне, що було створено під час інтеграційних процесів. Як відзначає З. Бауман, «інформаційні потоки тепер не залежать від носіїв; для перебудови смислів і відносин сьогодні менш, ніж будь-

коли необхідні переміщення і перестановка тіл в фізичному просторі», при цьому «еліти переміщуються в просторі, і переміщуються швидше, ніж будь-коли, але охоплення і щільність сплетеної ними павутини влади не залежить від цих переміщень», а тому «завдяки новознайденій «безтілесності» влади в її головній, фінансовій формі, володарі набувають справжньої екстериторіальності, навіть якщо фізично залишаються «на місці» [3, 32].

Так, за висловом Г. Х. фон Райта, «національна держава розкладається або «відмирає», а «підготовлюючі» це сили мають транснаціональний характер, при цьому «національні держави залишаються єдиним орієнтиром для «підведення балансу» і єдиними джерелами ефективних політичних ініціатив, «транснаціональність» сил розкладання виводить ці сили за рамки сфери свідомого, цілеспрямованої і потенційно розумної дії» [3, 85]. А тому кінцевою метою глобалізації будуть «слабкі держави – це саме те, чого потребує «новий світовий порядок» – занадто часто підозріло нагадує «новий світовий безлад» для підтримання і відтворення свого існування», коли «слабкі квазідержави легко звести до рівня місцевих поліцейських ділянок, які забезпечують мінімальний порядок, необхідний для бізнесу: при цьому можна не побоюватися, що вони зможуть ефективно обмежити свободу глобальних корпорацій» [3, 100]. Отже, «епоха «стиснення простору/часу», безперешкодної передачі інформації і миттєвого зв'язку – це ще й епоха практично повного розриву контакту між освіченими елітами і народом» [3, 144].

Тому залишається нерівномірність розвитку окремих суспільств через їх різні швидкості впровадження змін та різні стартові умови (не всі країни почали перехід одразу від індустріального в постіндустріальний та інформаційних етапи цивілізаційного розвитку). Як зауважує В. Іноземцев, «науково-технічна революція не тільки сприяє зміцненню провідного місця західних країн в світовій економіці, але і радикальним чином знижує роль держав «третього світу», які виступають, як правило, постачальниками сировини або продукції масового індустріального виробництва» [9, 8]. При цьому він зазначає: «Відтік кваліфікованих фахівців з країн «третього світу» навряд чи може бути зупинений. Більш того, припинення цього процесу стало б очевидним кроком назад, оскільки залишаючись на батьківщині, ці люди можуть виявитися не в змозі збагатити не тільки все людство, а й свою власну країну» [9, 12].

Тобто ситуація погіршується і не має простого та швидкого вирішення, оскільки ці країни не в змозі вкладати кошти та інші ресурси (на науку, навчання, освіту) в таких обсягах, як передові

країни. Можна побачити, як певні групи країн практично замикаються в рамках своїх кордонів і майже не взаємодіють з іншими аналогічними групами, особливо нижчого рівня. Завдяки таким процесам нівелюються національні кордони всередині таких груп країн і відбувається певна універсалізація основних сфер суспільства. Яскравим прикладом може слугувати Європейський союз. Так, на початку створення ЄС до його складу входили більш-менш однакові за своїм розвитком та ментальністю країни, і тому процеси інтеграції проходили більш успішно та ефективно, ніж зараз, коли в рамках країн-членів ЄС є щонайменше три групи країн, які мають різні швидкості розвитку. Такий стан речей вносить дисбаланс та диспропорцію. Це стає причиною виникнення конфліктних ситуацій внаслідок інтеграційних процесів. Іншим прикладом можуть бути спроби допомогти певним країнам перескочити через певні цивілізаційні етапи розвитку суспільства (країни Африки, Афганістан та інші).

Отже, незважаючи на всі сучасні трансформації суспільства, які відбуваються на сьогодні, все-таки питання життєвого світу, культури, духовності, людської гідності (через свободу, відповідальність), освіти і освіченості залишаються важливими для подальшого розвитку суспільства. Так, В. Іноземцев відзначає, що «на відміну від теорії постіндустріального суспільства, концепція постекономічного його стану акцентує увагу на тому, що в центрі соціальних перетворень у системі яка формується, буде стояти людина з його світоглядом і світовідчуттям, а не технологічні чинники, на підставі яких виділити новий період суспільного прогресу неможливо» [10, 5]. Людство стоїть перед дилемою: чи далі продовжувати «панування меритократичного принципу, що забезпечив більшість успіхів, досягнутих цивілізацією протягом останнього століття» в тому вигляді, який ми бачимо сьогодні, чи спробувати перевести існуючий прогрес у мирні галузі науки та технології, здійснити «перерозподіл світового валового продукту» із паралельним забезпеченням «реалізації людьми їх невід'ємних прав на розвиток і вдосконалення власної особистості», тим самим не створюючи «безпосередніх перешкод для розвитку будь-якої іншої людини» [9, 12].

Л. Мельник відзначає, що «головна зміна чекає на людину ... в самій людині. Цілком ймовірно, саме в ній самій повинна відбутися ключова подія інформаційної революції, яка мусить поставити крапку на черговому витку еволюції природи. І людина розумна (*homo sapiens*) нарешті стане такою, пройшовши стадії вмілості біологічної людської істоти (*homo habilis*), майстерності її трудової сутності (*homo*

esopomicus), досягнувши гармонії технічної потужності і мудрості в особистісній реальності людини (homo persona, або homo informaticus). Таким чином, у системній тріаді «біо-трудо-соціо» пріоритетні позиції займають людина-соціо, тобто особистісна компонента, що презентує нематеріальний, інформаційний початок, існуючи в матеріальному тілі людини-біо [14, 13].

Висновки. Необхідність подальшого дослідження подальших трансформацій розвитку суспільства викликана тим, що незважаючи на усі сучасні і модні тенденції (які досить широко представлені як на рівні сучасних філософських концепцій, так і на рівні життєвого світу простих людей) розвитку суспільства, надсучасні технології та техніку, вони не отримали загальносвітового та універсального поширення. Так, основними модераторами і користувачами новітніх трансформацій розвитку суспільства залишаються найбільш розвинені країни (із так званого «золотого мільярда»), а усі інші країни (незважаючи на широку глобалізацію усіх сфер суспільства) залишаються і надалі такими собі об'єктами постіндустріального, інформаційного та неекономічного суспільств із проблемами рівня XIX і XX століть (тобто країн «третього світу»). Враховуючи те, що окрім матеріальної складової, яка впливає на розвиток суспільства, все-таки основним є нематеріальна складова. У зв'язку з цим залишається на порядку денному зростання уваги до питань життєвого світу з його досвідом, культурою, устроєм; людської гідності з питаннями свободи, відповідальності, вольності, рівності, а також науки із освіченістю, освітою і знаннями. І все це безпосередньо стосується до головного суб'єкта подальших трансформацій суспільства – людини та соціуму, які повинні за рахунок внутрішнього перетворення побудувати універсальне суспільство, у якому знайшлося б місце для всіх без винятку. Тим самими забезпечити людство від подальшого вимирання, через війни, хвороби, нестачу ресурсів та екологію. Тому запропоновані рекомендації не виглядають як найвне бажання приведення реальної моделі розвитку суспільства до «утопічної» бездоганної моделі існування людства у повній гармоній (зовнішній і внутрішній) з навколишнім світом і суспільством, а є спробою осмислення подальшого буття з огляду на «суспільство як сукупність суспільних відносин»; «суспільство як певний етап людської історії» та «окреме, конкретне суспільство, що є самостійним суб'єктом історії».

Перспективи подальших розвідок. Широке використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та зміни у комунікаційних процесах впливають на розвиток, становлення і

подальші трансформації суспільства. Це може бути орієнтиром для подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бауман З. Индивидуализированное общество. – М.: Логос, 2005. – 390 с.
2. Бауман З. Свобода / Пер. с англ. Г. М. Дашевского, предисл. Ю. А. Левады, – М.: Новое издательство, 2006 – 132 с.
3. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / Пер. с англ. Г. М. Дашевского, – М.: Издательство «Весь Мир», 2004. – 188 с.
4. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elenakosilova.narod.ru/>
5. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология (введение в феноменологическую философию) (по изданию: «Вопросы философии» 1992, №7; Гуссерль Э. Философия как строгая наука. Новочеркасск, «Сагуна», 1994.).
6. Данильян О. Г., Тараненко В. М. Основы філософії / [Электронный ресурс] http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/4%20KURS/4/1/11H3R_11_1.htm.
7. Єрмоленко А. М. Комуникативна практична філософія. Підручник. – К.: Лібра, 1999. – С. 229 – 488.
8. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы [Электронный ресурс]. – Режим ресурсу: <http://lib.misto.kiev.ua/ECONOMY/inozemcew.dhtml>.
9. Иноземцев В. Наука, личность и общество в постиндустриальной действительности [Электронный ресурс]. – Режим ресурсу: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/ECCE/ETHICS/INOZEM.HTM/>
10. Иноземцев В. Д. За десять лет. К концепции постэкономического общества. Москва, «Academia», 1998 – 576 стр.
11. Мультиверсиум. Філософський альманах: 36. наук. праць / Гол. ред. В. В. Лях. – Вип. 73. – К., 2008. – 256 с.
12. Сен А. Развитие как свобода //Пер. с англ. Е. Полецкой; Ред. и послесл. Р.М. Нуреева.М.: Новое издательство, 2004. – 425 с.
13. Ситниченко Л. Першоджерела комуникативної філософії. Навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів – Київ «Либідь», 1996 – 104 с.
14. Социально-экономические проблемы информационного общества: монография / Под ред. Л.Г. Мельника, М.В. Брюханова. – Вып.2. – Сумы : Университетская книга, 2010. – 896 с.

15. Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту. / пер. В. Кебуладзе. К.: Український Центр духовної культури, 2004. – 560 с.
16. Берлін І. Две концепции свободы // Современный либерализм. М., 1998. С. 19–43.
17. Берлін І. Чотири есе про свободу. – К., 1994.

Колесниченко С. Влияние информационных технологий на современные трансформации общества.

Предмет исследования – современные трансформации общества с учетом широкого использования информационно-коммуникационных технологий и информационной инфраструктуры, изменений форматов информации и получения информации как товара и стратегического ресурса, новых коммуникаций, переход коммуникативных и информационных процессов на новые форматы, объемы и скорости получения, передачи, доступа, обработки и хранения информации. Все это в определенной степени способствовало появлению новых средств массовой коммуникации, социальных сетей и социальных медиа. Указанные изменения весьма существенно повлияли на повседневную жизнь как отдельных индивидов/граждан, социальные группы, властную элиту и общество в целом. Это привело к изменениям в общественных сферах: социальной, духовной, экономической и политической. Указанную тенденцию отмечают современные философы и мыслители, которые начинают рассматривать современные трансформации общества на уровне коммуникативной и/или практической философии. Выработка новой философской концепции дальнейшего развития общества является весьма актуальной и востребованной как на уровне общества, так и на уровне властных элит.

Ключевые слова: современные трансформации, современные технологии, информационно-коммуникационные технологии, коммуникации, коммуникативные процессы, массовые коммуникации, общество, информационное общество, индивидуализированное общество, общество потребления, открытое общество.

Kolesnichenko S. Impact of information technology upon current social transformations.

The research subject is modern transformations of the society taking into account the wide use of information and communication technologies and information infrastructure, changes in information formats and obtaining information as a commodity and strategic resource, new communications, the transition of communicative and information processes to new formats, volumes and speeds of receiving, transmitting, accessing, processing and storage of information. All this to a certain extent contributed to the emergence of new media, social networks and social media. These changes have significantly affected everyday life as individuals / citizens, social groups, the power elite and society as a whole. This led to changes in social spheres: social, spiritual, economic and political. This trend is noted by modern philosophers and thinkers who begin to consider modern

transformations of society at the level of communicative and / or practical philosophy. The development of a new philosophical concept of the further development of society is very relevant and in demand both at the level of society and at the level of power elites.

Keywords: current transformations, modern technologies, information and communication technologies, communication equipment, communication processes, mass communication, society, information society, individualized society, consumer society, open society.

Захаренко К.

ГЛОБАЛЬНА ПРИРОДА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Інформація – один з основних ресурсів сучасної цивілізації. Тому інформаційна безпека спрямована на забезпечення прав і свобод людини щодо вільного доступу до інформації, створення і впровадження випробуваних інформаційних технологій та захист права власності всіх учасників інформаційної діяльності. Водночас інформаційна безпека має глобальну природу, а отже, потребує розгляду в системі глобального інформаційного простору. З одного боку, така безпека надає людству, окремим спільнотам та індивідові нові можливості для розвитку, а з другого – створює сучасні виклики та ризики. Їх подолання вимагає від суб'єктів загальноцивілізаційного, національного, державного, громадянського розвитку, а також докладання додаткових зусиль, спрямованих на посилення ефективності інформаційного виміру безпеки. Усе це зумовлює актуальність концептуально-теоретичного розгляду глобальної природи інформаційної безпеки.

Ключові поняття: людина, культура, інформація, інформаційний простір, інформаційна цивілізація, інформаційна безпека.

Постановка проблеми. Наскрізна інформатизація усіх сфер життєдіяльності суспільства і людини вимагає сьогодні особливо уважного ставлення з боку філософів, політологів, науковців до специфіки глобального характеру проблеми інформаційної безпеки. «Кінець ХХ століття вніс значні зміни у сприйняття соціального значення інформації в сучасному суспільстві. Стрімкий розвиток комунікаційних технологій призвів до виникнення низки нових загроз світовому і національному розвитку. Серед них особливе значення набуває інформаційна безпека суспільства, держави, особистості. Це пов'язано з процесом формування інформаційного суспільства, характеристикою якого є всепроникна у всі його сторони

життєдіяльності інформація. Сучасні технології вже не обмежуються рамками однієї країни, а мають загальносвітове значення. В умовах тотальної інформатизації суспільства значну роль відіграють питання інформаційної безпеки» [1, 194]. У зв'язку з цим, досліджуючи філософсько-політологічні аспекти проблеми інформаційної безпеки, важливо проаналізувати дане питання з точки зору глобального характеру функціонування сучасного цивілізаційного простору. Глобалізований світ ставить перед національними спільнотами, державами і людиною нові виклики та загрози, які інтенсифікуються через активізацію глобальних інформаційних обмінів.

Перед сучасною людиною і суспільством постає в цьому аспекті складна дилема: з одного боку, інформатизація та глобальний інформаційний простір дають нам безліч нових можливостей до подальшого розвитку в різних сферах суспільної життєдіяльності, а з іншого – через інтенсивність самих інформаційних потоків та бурхливий розвиток технологій інформаційного обміну постійно виникають нові загрози безпеці людини і суспільства. Як вирішувати цю дилему за умов, коли ми вже не можемо відмовитися від процесів інформатизації та глобалізації? «Початок нового тисячоліття характеризується глобалізацією світових економічних і політичних процесів, невід'ємною складовою яких є інтенсивне використання досягнень сучасних інформаційних технологій. Після вибору Україною шляху до інтеграції в Європу, яка сьогодні активно розбудовує інформаційне суспільство, гостро постала проблема ефективного забезпечення інформаційної безпеки молодій державі.

Бурхливий розвиток інформаційних технологій, призвів до зростання відносної важливості окремих аспектів суспільного життя. Внаслідок інформаційної революції основною цінністю для суспільства взагалі й окремої людини зокрема поступово стають інформаційні ресурси. Організація соціуму почала трансформуватися у напрямку перерозподілу реальної влади від традиційних структур до центрів управління інформаційними потоками, зросла впливовість засобів масової інформації» [2, 224]. Ці фактори зумовлюють актуальність концептуально-теоретичного аналізу глобального характеру проблеми інформаційної безпеки. З одного боку, такий характер дозволяє розробляти пені універсальні форми та механізми захисту конкретного інформаційного простору. З іншого – саме глобальний інформаційний простір, що схильний до надвисокої динаміки розвитку, дуже часто ставить перед національними системами безпеки виклики, на які важко відповідати таким локальним та регіональним суб'єктам, як держави, соціуми, місцеві громади.

Таким чином, актуальність і висока значимість поставленої нами проблематики визначається тим, що сьогодні на всіх рівнях суспільного функціонування необхідно проводити постійний пошук доволі хиткого балансу між тими можливостями, що надає нам глобальна інформаційна цивілізація, і тими ризиками, що з'являються через неможливість контролювати тенденції і процеси інформаційно-соціального та інформаційно-технологічного розвитку. «Становлення інформаційного суспільства має як безсумнівні позитивні, так і певні негативні наслідки. З одного боку, пришвидшилася передача інформації значного обсягу, прискорила її обробка та впровадження. З іншого – серйозне занепокоєння викликає поширення фактів протизаконного збору і використання інформації, несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів, незаконного копіювання інформації в електронних системах, викрадення інформації з бібліотек, архівів, банків та баз даних, порушення технологій обробки інформації, запуску програм-вірусів, знищення та модифікація даних у інформаційних системах, перехоплення інформації в технічних каналах її витоку, маніпулювання суспільною та індивідуальною свідомістю тощо» [3, 3]. Глобальний характер таких загроз ускладнює вироблення механізмів їх нівелювання, адже сьогодні щодня виникають нові технологічні виклики, на які не можна відреагувати за допомогою застарілих методів захисту. Саме тому глобальний характер проблеми інформаційної безпеки постійно актуалізує дослідження різних вимірів даної проблематики. Почати наше дослідження доцільно саме з детального аналізу переваг та ризиків переміщення інформації у глобальному інформаційному середовищі, що формується під впливом інформаційної революції.

Насамперед, необхідно підкреслити абсолютно новий статус, який отримала інформація в рамках нової глобальної цивілізації. Інформаційний простір сьогодні не є виключно технологічним, віртуальним, контрольованим. У рамках сучасної цивілізації він перетворився на простір реальної суспільної життєдіяльності. Ми не використовуємо інформаційний простір, а живемо в ньому, підпорядковуючись абсолютно новим закономірностям розвитку, новим правилам поведінки, новим принципам виробництва і управління. Сьогодні «інформаційні простори за своїми властивостями вже не збігаються з просторами віртуальної реальності. Адже їх не можна вимкнути, вийти з них. Інформаційний простір – це частина соціальної реальності, а отже він визначає параметри соціального простору і соціального часу. Саме у такому розрізі феномен інформаційної реальності є предметом філософського та

політологічного аналізу» [4, 77]. При цьому, такий аналіз також має проводитися з врахуванням нових реалій, виявляючи абсолютно нові за своєю сутністю можливості, ризики і суперечності, що визначають тенденції світового, національного і особистісного розвитку. «Розвиток інформаційного суспільства і, як результат, перетворення в різних сферах суспільних відносин, включаючи і економічні, призвели до появи ряду позитивних і негативних наслідків. До позитивних наслідків відносять такі: пришвидшення передачі інформації значного обсягу, прискорення її обробки та впровадження, своєрідну трансформацію інформації, яка в наш час ототожнюється з простором реальної взаємодії суб'єктів соціальної життєдіяльності» [5, 106]. Водночас наша непристосованість до нових реалій несе в собі безліч ризиків, що призводять до складних суперечностей як в житті окремої людини, так і у життєдіяльності цілих соціальних спільнот, включаючи нації і держави, а також глобальну людську цивілізацію в цілому.

Саме через різноманітність та динамічну змінність тих викликів і суперечностей, що постійно виникають внаслідок розвитку інформаційного суспільства, сьогодні надзвичайно актуалізується концептуально-теоретичний аналіз глобального характеру проблеми інформаційної безпеки. Тільки в такому її вимірі, з нашої точки зору, уможлиблюється реальний пошук дієвих механізмів її забезпечення. «В умовах формування глобального інформаційного середовища, розвитку новітніх інформаційних та телекомунікаційних технологій питання забезпечення інформаційної безпеки набуває надзвичайної актуальності. З одного боку, глобалізація інформаційних відносин сприяє налагодженню широкого міжнародного співробітництва, а з другого – створює сприятливі умови для активізації різних, раніше невідомих видів злочинності та посиленню інформаційного протидорства між країнами. Враховуючи зазначене, міжнародне співтовариство спрямовує зусилля на розробку міжнародно-правових механізмів забезпечення безпеки в інформаційній сфері. Насамперед йдеться про розв'язання проблеми захисту інформаційних ресурсів, а також підвищення надійності та стабільності функціонування електронних засобів зв'язку, передовсім мережі Інтернет» [6, 91]. У зв'язку з цим, при дослідженні проблеми інформаційної безпеки важливо враховувати її міжнародний і глобальний характер. Сьогодні неможливо говорити про можливість формування ефективної системи державної чи національної інформаційної безпеки без партнерства в цій сфері з іншими суб'єктами міжнародних відносин, державами, транснаціональними корпораціями, міжнародними організаціями.

Сьогодні ключові геополітичні гравці глобального світу всіляко намагаються виробити ефективні правила співробітництва і партнерства з метою повноцінного використання переваг та нівелювання ризиків, що створюються завдяки переміщенню інформації у глобальному інформаційному просторі, що формується та розвивається під впливом інформаційної революції. «До нових міжнародних реалій безпеки відносять якісно нове бачення архітектури міжнародної безпеки під впливом подвійного використання інформаційно-комунікаційних технологій, маніпулювання, викривлення інформаційної реальності, деструктивне використання соціальних комунікацій, невизначеність правового поля інформаційної безпеки, інформаційний тероризм. А тому очевидно є необхідність поглибленого дослідження концептуального та регулятивного аспектів міжнародного співробітництва у сфері інформаційної безпеки з погляду сучасної геополітики та її інституційного забезпечення» [7, 3]. Для України особливо актуальною проблемою є те, що в глобальному інформаційному просторі особливо підсилюється роль глобальних гравців, а менш впливові суб'єкти міжнародних відносин просто потрапляють в поле їх інформаційних впливів, перетворюючись на об'єкти. Чи існує можливість запобігання цьому негативному виміру глобального інформаційного простору? Саме це питання є одним з найактуальніших в аспекті нашої національної інформаційної безпеки.

Одним з ключових викликів і ризиків, що постають перед Україною в контексті глобального характеру проблеми інформаційної безпеки, є втрата власної національної ідентичності, державного суверенітету, особливо інформаційного суверенітету, який визнається сьогодні ключовою ознакою державної самостійності та правосуб'єктності. Саме «всебічне вивчення можливостей, потреб і специфіки інформаційного розвитку в сучасному світі та в Україні покликане слугувати збереженню національних культурно-політичних особливостей, сприяти зміцненню діалогу культур, підготовки на рівні національної держави відповіді, адекватної викликам і соціальним небезпекам, які таїть у собі глобалізація» [8, 3]. Отже, одним з ключових вимірів проблематики інформаційної безпеки сьогодні є пошук адекватного балансу між впливами глобального характеру, що ґрунтуються на інтенсифікації переміщення інформації в глобальному інформаційному середовищі, та потребами окремих людей та соціальних спільнот, в тому числі держав і націй, що не є провідними суб'єктами, здатними впливати на глобальні цивілізаційні тенденції та процеси.

Не можна відкидати і переваги, що створюються завдяки більш вільному та швидкому переміщенню інформації у глобальному інформаційному середовищі, що формується під впливом інформаційної революції. Одна з таких переваг полягає в тому, що гарна поінформованість розвиває громадянські якості, що сприяє інтенсифікації розвитку громадянського суспільства в різних країнах і регіонах світу. «Громадяни «цифрового світу» не відчужені ні від інших людей, ні від громадських інститутів. Для них не характерне неучтво стосовно того, як функціонує наша система, чи байдужість до соціальних і політичних питань, із якими зіштовхується суспільство. Навпаки, онлайн-світ охоплює багатьох із найбільш інформованих і політично активних громадян, яких ми мали будь-коли чи хотіли б мати» [9, 25]. В Україні також необхідно повноцінно використати «громадянський» ресурс глобальної інформаційної цивілізації. Такий ресурс може бути дуже корисний при реалізації різноманітних громадянсько-просвітницьких та освітніх проектів. Окрім того, саме розвиток громадянських якостей людей, однією з яких є вміння фільтрувати складні інформаційні потоки, може стати в пригоді при протидії ризикам інформаційних впливів і агресивних дій.

У той же час, на фоні активізації громадянської активності, що відбувається завдяки простішому переміщенню інформації, створюється передумови і для значних негативних ефектів, одним з яких є загроза втрати національно-культурної ідентифікації. Користуючись новітніми інформаційними технологіями, людина отримує безліч можливостей занурюватися в глобальне середовище цінностей і смислів, що повністю втратили національно-культурне коріння. «Фахівці, вивчаючи проблеми сучасних відносин, дійшли висновку, що користувачі Інтернету становлять модернізовану групу, яка за своїми соціокультурними характеристиками значно ближча до представників інших культур у глобальному інформаційному просторі, ніж до українського населення, не охопленого Інтернетом» [10, 38]. Таким чином, важливо в будь-якому аспекті дослідження проблематики інформаційної безпеки звертати увагу на такий подвійний вплив інформаційної революції, коли люди, отримуючи нові корисні можливості, втрачають важливий зв'язок з традиціями, що визначають їх національну, суспільно-групову, особистісно-духовну ідентичність.

Таким чином, в аспекті переваг та ризиків переміщення інформації у глобальному інформаційному середовищі, що формується під впливом інформаційної революції, проблематика інформаційної безпеки має розглядатися в якості концептуального ядра, навколо

якого вибудовується вся система сучасних соціальних, економічних, політичних, національно-безпекових відносин. «Інформаційна безпека вже набуває того структуроутворюючого компонента, на якому будується вся система національної безпеки держави. Адже в інформаційному суспільстві канали, мережі і системи інформації та комунікації стають, так би мовити, і нервовою, і серцево-судинною системою суспільства водночас. Розробка та поширення інформаційних засобів впливу та мирні моменти співіснування відбуваються одночасно у межах інформаційної протидії. Збереження стану рівноваги у стосунках, скоріше за все, і буде визначником інформаційної безпеки» [11, 427]. Таким чином, в умовах глобального характеру сучасних безпекових механізмів неможливо виносити інформаційну безпеку людини, соціуму, держави за межі глобально-цивілізаційних тенденцій. Тим більше, що ті суб'єкти, які готують інформаційні загрози, операції, війни, повноцінно використовують глобальний характер сучасного інформаційного середовища, застосовуючи всі можливі інформаційно-технологічні та психологічні можливості впливу.

Висновки. Таким чином, важливо розуміти, що всі переваги та ризики переміщення інформації у глобальному інформаційному середовищі, що формується під впливом інформаційної революції, безпосередньо пов'язані між собою. Щоб скористатися перевагами, яких дійсно багато, необхідно вибудовувати таку систему інформаційної безпеки, яка б дозволила максимально нівелювати всі можливі ризики, реальні загрози та суперечності. «До переваг формування єдиного світового простору та часу можна віднести багато цінних речей: науково-технічний і суспільний прогрес, міжкультурне співробітництво, підвищення рівня життя, проте не варто недооцінювати й загрозу втрати національної та соціальної автентичності, зрештою – і свободи. У разі встановлення повного світового комунікаційного контролю над джерелами інформації з боку поки що певною мірою гіпотетичного «світового уряду» ми можемо отримати нову форму тоталітаризму. І в цьому контексті світовому співтовариству треба дуже серйозно попрацювати над виробленням організаційно-правових, суспільно-економічних та комунікаційно-технологічних норм регулювання інформаційної сфери планети. Керівництво сучасної України, демонструючи повну відкритість, зруйнувало всі перешкоди для припливу інформації із зовнішнього світу; відтак український народ уже на собі відчув руйнівну силу чужого інформаційного потоку. Очевидно, що перебування України в глобальному інформаційному просторі потребує осмисленої стратегії,

спрямованої на організацію взаємодії з цим простором. І від того, як швидко вдасться концептуально сформувати основні напрями власної інформаційної стратегії в умовах глобалізації та становлення глобального інформаційного простору, залежить не лише сьогодні, а й майбутнє нашої країни» [12]. Україна має утвердитися в глобальному цивілізаційному середовищі як конкурентоспроможний суб'єкт. Для цього дуже важливо використовувати всі інструменти ефективного розвитку, що надаються технологічним простором інформаційного суспільства. Водночас необхідно облаштувати надійну національну систему інформаційного захисту від безлічі інформаційних загроз, що йдуть від внутрішніх і зовнішніх впливів, а також з боку глобальних факторів небезпеки, притаманних самій структурі інформаційної цивілізації.

Отже, перед українською державою на сучасному етапі державотворчих трансформацій постає складне завдання: максимально використати інформаційно-технологічні, соціально-структуруючі, масово-інформаційні можливості, що надаються інформаційної цивілізацією, і при цьому захистити власних громадян та державний організм від ураження з боку руйнівних і загрозливих зовнішніх і внутрішніх інформаційних впливів. «Обов'язок держави та всієї системи державного управління – це одночасне забезпечення вільного та незалежного функціонування засобів масової комунікації, дотримання стандартів свободи слова, інформаційних прав і свобод громадян. Водночас держава має захищати національні інформаційні ресурси, створювати в Україні розвинутий та сучасний національний інформаційний простір, підвищувати його конкурентоспроможність на світовому та національному ринках інформаційних послуг» [13, 40]. Таким чином, успішність та конкурентоспроможність нашої держави безпосередньо залежить від того, наскільки ефективну систему інформаційної безпеки вона вибудує на фоні значного зростання переваг та ризиків інтенсифікації циркулювання інформації у глобальному інформаційному середовищі, що формується під впливом інформаційної революції та глобалізованої цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ананьїн В. О.* Інформаційна безпека як складова національної безпеки України / В.О. Ананьїн, О.О. Пучков // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць. – К.: ПП Видавництво «Гілея», 2014. – Випуск 85 (6). – С. 194-197.
2. *Ющук О. В.* Інформаційна безпека користувачів мережі Інтернет // Наукові записки. Серія «Культура та соціальні комунікації». –

- Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. – Випуск 1. – С. 224-231.
3. *Максименко Ю. С.* Теоретико-правові засади забезпечення інформаційної безпеки України. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Спеціальність: 12.00.01 – теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень. – К., 2007. – 22 с.
 4. *Ягодзінський С. М.* Інформаційний простір глобальних мереж: соціально-філософський аспект // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. – К.: НАУ, 2013. – Випуск 1 (17). – С. 77-80.
 5. *Золотар О. О.* Класифікація загроз інформаційної безпеки / Ольга Золотар, Ігор Трубін // Інформація і право. – 2013. – № 3 (9). – С. 105-112.
 6. *Алямкін Р.* Правове забезпечення національної інформаційної безпеки / Руслан Алямкін, Микола Федорін // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2013. – № 4. – С. 91-96.
 7. *Романчук Ю. В.* Міжнародне співробітництво у сфері інформаційної безпеки: концептуальний та регулятивний аспекти. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Спеціальність: 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. – К., 2009. – 16 с.
 8. *Дубас О. П.* Інформаційний розвиток сучасної України у світовому контексті: політологічний аналіз. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Спеціальність: 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – К., 2004. – 23 с.
 9. *Вайнштейн Г.* Интернет как фактор общественных трансформаций // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 7. – С. 16-27.
 10. *Рудницька Т.* «Интернетизация» і «вестернізація» життєвого світу особистості в Україні. – Круглий стіл «Особистість у контексті глобалізації» // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 2. – С. 32-45.
 11. *Крилова Н. С.* Підходи до визначення і розуміння поняття «інформаційна безпека» в рамках національного безпекознавства // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2010. – Випуск 36. – С. 423-428.
 12. *Глебова Н.* Формування свободи й відкритості в глобальному інформаційному просторі // Соціологічні студії. Науково-практичний журнал – 2013. – № 2 (3). – С. 22-27.
 13. *Горбань Ю. О.* Сучасні виклики інформаційного простору для демократичної держави // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології: збірник наукових праць. – Херсон: ХНТУ, 2013. – Випуск 2. – С. 36-41.

Захаренко К. Глобальная природа информационной безопасности.

Информация – один из основных ресурсов современной цивилизации. Поэтому информационная безопасность направлена на обеспечение прав и свобод человека относительно свободного доступа к информации, создание и внедрение опробованных информационных технологий и защита права собственности всех участников информационной деятельности. В то же время информационная безопасность имеет глобальную природу, а значит, требует рассмотрения в системе глобального информационного пространства. С одной стороны, такая безопасность предоставляет человечеству, отдельным сообществам и индивиду новые возможности для развития, а с другой – создает современные вызовы и риски. Их преодоление требует от субъектов обще цивилизационного, национального, государственного, гражданского развития, а также приложения дополнительных усилий, направленных на усиление эффективности информационного измерения безопасности. Все это обуславливает актуальность концептуально-теоретического рассмотрения глобальной природы информационной безопасности.

Ключевые слова: человек, культура, информация, информационное пространство, информационная цивилизация, информационная безопасность.

Zakharenko K. The global nature of information security.

Information – one of the main resources of modern civilization. Therefore, information security is aimed at ensuring human rights and freedoms for free access to information, creating and implementing proven information technologies and protecting the property rights of all participants in information activities. At the same time, information security is of a global nature, and therefore requires consideration in the global information space system. On the one hand, such security gives humanity, individual communities and individuals new opportunities for development, and on the other – creates modern challenges and risks. Their overcoming requires the subjects of general civilizational, national, state, civil development, as well as the application of additional efforts aimed at enhancing the effectiveness of the information dimension of security. All this determines the relevance of conceptual and theoretical consideration of the global nature of information security.

Keywords: man, culture, information, information space, information civilization, information security.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ У КОНТЕКСТІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглядається взаємозв'язок та взаємозалежність понять «інтелектуальна культура», «інтелектуальний капітал», «інтелектуальний потенціал». Визначено, що рівень інтелектуальної культури обумовлює рівень інтелектуального потенціалу. Інтелектуальний потенціал є основою для формування інтелектуального капіталу. Пропонується розглядати інтелектуальний потенціал, інтелектуальну культуру та інтелектуальний капітал за трьома рівнями – мікро-, мезо-, макро-. Розглядаються життєві цикли зазначених ключових категорій та їх детермінанти розвитку.

Ключові поняття: інтелектуальний капітал, інтелектуальний потенціал, інтелектуальна культура, інтелектуальні ресурси, рівень інтелектуального потенціалу, рівень інтелектуальної культури, рівень інтелектуального капіталу, фактори формування інтелектуального капіталу, фактори розвитку інтелектуального потенціалу, компоненти та детермінанти розвитку інтелектуальної культури.

Постановка проблеми. Завдяки науково-технічному прогресу, потужному розвитку інформаційних технологій, становленню постіндустріального суспільства актуалізується питання можливості та здатності впоратися з тими загрозами та викликами, що несуть в собі глобалізаційні процеси, вплив мережевих технологій, динамізм, складність і зростаюча взаємозалежність усіх трансформаційних процесів, що відбуваються у суспільстві. Безліч проблем міжнародної економічної, соціальної, політичної та культурної інтеграції, що нарастають в умовах глобалізації, потребують потужного засобу розуміння цих проблем, їх осмислення та знаходження правильного вектору руху у конкретній діяльності. Для того, щоб відповідати цим запитам, необхідно робити акцент на потужному інтелектуальному потенціалі. Аналізуючи різні джерела [15], розглядаємо інтелектуальний потенціал як систему, що включає знання, уміння, навички, компетенції та інтелектуальні ресурси, які є джерелами можливостей і можуть бути застосовані при прийнятті рішення з метою досягнення високих кінцевих результатів діяльності.

Високий інтелектуальний потенціал можливо сформувати завдяки інтелектуальній культурі. Увага до інтелектуальної культури з'являється у той час, коли існує потреба у інтелектуально-компетентних працівниках у виробництва та інших сфер життєдіяльності соціуму. Абсолютно об'єктивним є теза

Д. Митрофанова [12], що сучасне суспільство потребує освічених людей з високим інтелектуально-творчим потенціалом, що здатні самостійно приймати рішення у нестандартних ситуаціях, прагнуть до постійного підвищення своєї кваліфікації чи то до саморозвитку. Це потребує цілеспрямованої роботи з якісного розвитку інтелекту, що виявляється у феномені інтелектуальної культури. Таким чином, частка інтелектуальної діяльності та інтелектуальної культури у суспільстві набуває більш вираженого вигляду і відіграє значну роль у діяльності окремої людини, групи людей, певного колективу чи-то суспільства в цілому.

Мета статті – обґрунтувати взаємозв'язок інтелектуального капіталу та інтелектуальної культури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Більшість досліджень контекстуального поля предмету дослідження складають роботи щодо вивчення інтелекту. Серед дослідників можна назвати таких: Х. Айзенк, Б. Ананьєв, А. Біне, А. Брушлинський, Д. Векслер, М. Вертгеймер, П. Гальперін, Р. Гарднер, Дж. Гілфорд, В. Давыдов, К. Дункер, О. Зельц, В. Келер, К. Коффка, Т. Кудрявцев, О. Кюльпе, А. Матюшкін, К. Марбе, Ч. Спірмен, Р. Стернберг, Л. Термен, Л. Терстоун, Ж. Піаже та інші.

Серед вчених, які проявляють активний інтерес до дослідження сутності, змісту, формування та зміцнення інтелектуального потенціалу, можна назвати таких вітчизняних вчених, як С. Вовканич, Л. Діба, В. Касаткіна, Ю. Канигін, К. Ковтуненко, І. Максименко, К. Мамонов, О. Моліна, В. Петренко, С. Філіппова; серед зарубіжних науковців: Р. Лукас, П. Ромер, І. Шумпетер, А. Томпсон та Дж. Стрікленд та багатьох інших.

Дослідженням інтелектуальної культури, у першу чергу особистості, займалися В. Ільченко, Г. Єгорова, В. Казарцева, Т. Кудрявцев, Н. Кузьміна, І. Лернер, Н. Лошкарьова, Н. Наливайко, В. Черволенко, А. Шендрик, К. Шуртаков, Г. Щедровицький та ін.

Важливими є для нас роботи тих дослідників, що сутнісно наближують розуміння інтелектуальної культури особистості не лише до освіти (як наприклад, В. Лях, Д. Митрофанов, Ю. Пушкарьов, О. Пушкарьова, Е. Чурилова, О. Феськова), сукупності відповідних знань, але й на реалізацію можливостей і сутнісних сил людини, а це вже є свідчить про безпосередній зв'язок з інтелектуальним капіталом особистості (роботи А. Асмолова, Ю. Бабанського, А. Брудного, П. Гальперіна, Л. Мітіна, Є. Ісаєва, Т. Кудрявцева, В. Слободчікова, М. Мамардашвілі, Л. Перлза, Е. Шострома, І. Якіманської).

Що ж до дослідження інтелектуального капіталу, то це вже достатньо популярна в наукових колах категорія, яка привертає увагу як вітчизняних науковців (Л. Абалкін, О. Бутнік-Сіверський, В. Врублевський, Н. Гавкалова, Л. Діба, В. Геєць, О. Кендюхов, А. Козирев, Л. Левченко, А. Чухно), так і закордонних (К. Свейбі, Е. Брукінг, Л. Едвінссон, Й. Руус).

Виклад основного матеріалу. Згідно з Д. Мітрофановим [11], вимоги до сучасного працівника, особистості чи громадянина високі у сенсі його інтелектуального рівня, оскільки темп життя та праці задаються об'єктивними умовами та тенденціями функціонування суспільства та підприємств. Аби фахівець відповідав цим запитам, необхідно щоб його підготовка забезпечувала якісний розвиток інтелекту. Тобто здійснювалась цілеспрямована робота з цього напрямку, і це спостерігається у феномені інтелектуальної культури. Остання розглядається як частина духовної культури, що виявляється як визначена для певного часу культура в мистецтві, науці, літературі, виробничій сфері.

Відповідно до словника, інтелектуальна культура – це «рівень розвитку особистості, що характеризується мірою освоєння духовного багатства і представляє собою сукупність освіченості, самостійності мислення, розуміння пріоритету загальнолюдських цінностей, бачення явищ в протиріччях і вміння оцінювати їх, активного прагнення і вміння вчитися і поповнювати знання, творчого підходу до будь-якої справи» [10].

Інструментом розвитку та підтримки інтелектуальної культури є освіта, яка є тим соціальним механізмом, що формує інтелектуальний потенціал суспільства чи особистості (або ж окремого трудового колективу) та забезпечує розвиток науки, техніки і технологій. Завдяки освіті відбувається розвиток, збереження, наслідування, розповсюдження та залучення до культурних цінностей, формування людини як суб'єкта культури, а прояв та вдосконалення інтелектуальних здібностей забезпечує можливість оволодіння цінностями культури. Завдяки культурі відбувається долучення особистості (колективу/суспільства) в суспільство (колектив вищого порядку/на найвищому рівні до наддержавних глобальних утворень). У тому числі, як відомо, завдяки культурі особистість (колектив/суспільство) може проявити свою індивідуальність та збагатити суспільний культурний досвід.

Як і у випадку з більшістю категоріального апарату сучасної науки, єдино прийнятого визначення поняття «інтелектуальна культура» немає. У своєму дослідженні В. Іванова розглядає генезис

інтелектуальної культури, де визначає, що поняття з'являється вперше у психології і пов'язується з проявом індивідуальності, інтелектуальною діяльністю, досвідом, особливостями мислення, розумовим (у тому числі інтелектуальним) розвитком особистості, інтелектуальним вихованням тощо [9]. Завдячуючи педагогіці, залучаються знання та вміння в галузі розумової праці. Ми ж більше підтримуємо точку зору Д. Мітрофанова, який зазначає, що «сміслові навантаження передбачає такий рівень розвитку інтелекту, при якому високо розвинуті методологічна, інтелектуальна, навчальна, професійна, та рефлексивна види діяльності... Цей вид культури відображає змістовні аспекти роботи інтелекту, результат яких має якісне вираження в особливостях особистості, що пов'язані з пізнавальною активністю та направленістю людини» [12].

Відповідно до дослідження В. Іванової, «інтелектуальна культура володіє численними функціями, серед яких виділяються когнітивна, регуляторна, і комунікативна, але основний її функцією є конституювання і передача розуміння, а також зміна його параметрів: поглиблення, розширення, співвіднесення з особистісними смислами. На рівні суспільства інтелектуальна культура виконує гуманістичну функцію та функцію самореалізації сутнісних сил людини» [8]. Там же знаходимо, що «інтелектуальна культура індивіда виступає у вигляді трикомпонентної моделі, що включає змістовний (методологічне та предметне знання), операційний (стратегії розуміння і рефлексія) і особистісний (виявлення значення і особистісного сенсу одержуваної інформації) компоненти» [8].

У свою чергу, Д. Мітрофанов виділяє чотири компоненти, від якості розвитку яких залежить результативність навчання та підготовка фахівця [12]. Схожі ідеї знаходимо й у К. Шуртакова [25]. Спробуємо узагальнити ці компоненти та за аналогією накласти їх на різні рівні інтелектуальної культури – мікро-, мезо-, макрорівень. Уточнимо, що під мікрорівнем будемо розуміти інтелектуальну культуру особистості, під мезорівнем – інтелектуальну культуру колективу/організації, макрорівнем – інтелектуальну культуру суспільства [12]:

1) потребо-мотиваційний компонент, який передбачає направленість суб'єкта інтелектуальної культури, сферу його інтересів та пізнавальних домінант (інтересів, потреби і умінь самоосвіти), систему цінностей. Так, наприклад, для мезорівня важливою буде сфера інтересів окремого колективу, його система цінностей, інтереси, що культивуються та заохочують до дослідження учасників колективу. Залежно від того, якого роду ці інтереси (для робочого колективу

важливими є аспекти професійного зростання, володіння навичками технічної грамотності, розбиратися та слідувати за сучасними тенденціями у профільній галузі) це може стати конкурентною перевагою на ринку. Для макрорівня це теж є актуальним, оскільки рівень потреб членів суспільства свідчить про його рівень інтелектуальної культури та дає можливість рухатись від так званої «країни третього світу» до рівня «золотого мільярду», при ефективному використанні інтелектуального потенціалу своєї країни, відповідно.

2) когнітивний компонент визначає розвиток усіх видів мислення, якість інтелектуальних здібностей суб'єкта інтелектуальної культури та сформованість окремих сторін культури мислення, тобто здатність орієнтуватись у потоці інформації та індивідуальних особливостях її переробки. На наш погляд, інтелектуальна культура мезорівня характеризує наявність у організації відповідних технічних інструментів, що здатні пропускати потужний потік інформації; здатність членів організації орієнтуватись у цьому потоці, фахових аналітиків обробляти його, керівників приймати ефективні рішення на основі аналізу цих даних. Щодо макрорівня, то ця компонента визначає можливість працювати з так званими «великими даними» (Big data), тобто структурованими і неструктурованими даними величезних обсягів і значного різноманіття, що обробляються відповідними програмними інструментами [3]. Іншими словами, підприємство або держава повинні мати методи, технічні та технологічні можливості аналізувати величезні масиви даних і розуміти наслідки, які призведуть до трансформації суб'єкта – підприємства чи країни.

3) організаційно-діяльнісний компонент визначає володіння засобами організації дослідницької та творчої діяльності, розширення досвіду пізнавальної діяльності, здатність до саморозвитку, розвиток розумових, творчих здібностей. Тут йде мова про здатність до самоорганізації та саморегуляції, у тому числі вміння організувати дослідницьку діяльність на підприємстві (для мезорівня) чи функціональний соціальний інститут у вигляді дослідницьких інститутів, на кшталт Національної академії наук або здійснення досліджень в освітніх закладах (для макрорівня). Це й вміння визначити пріоритетні напрямки дослідження, це й забезпечити систематичне фінансування дослідницької та творчої діяльності. Оскільки все це забезпечить підвищення рівня інтелектуальної культури, у тому числі загальної національної культури.

4) ергономічний компонент визначає наявність у суб'єкта знань та вмінь раціональної організації інтелектуальної діяльності, отримання максимальних результатів при мінімальних витратах. Цей компонент, на наш погляд, окремого трактування не потребує, навіть по рівнях. Утім додамо, що це вміння розумно витратити свої ресурси; визначити і розподіляти навантаження між учасниками інтелектуальної діяльності; знайти практичне втілення отриманим результатам досліджень у відповідних галузях з максимальним ефектом.

В. Іванова зазначає, що інтелектуальна культура має здатність до розвитку, що включає етапи становлення, формування, перетворення [9]: 1) становлення – виникнення інтелектуальної культури (єдність вже здійсненого і потенційно можливого); 2) формування – оформлення, вдосконалення інтелектуальної культури (процес зміни її під час навчально-професійної діяльності, в ході взаємодії з реальною дійсністю, поява новоутворень в структурі інтелектуальної культури); 3) перетворення – саморозвиток інтелектуальної культури (кардинальне подолання сформованого стереотипу відповідно до ієрархії цінностей і особистісного сенсу) в акт імпровізації, вихід за рамки ментального досвіду.

Відповідно до тез цієї ж дослідниці, можливе виокремлення природних, соціальних і психічних детермінант розвитку інтелектуальної культури. В. Іванова до природних детермінант розвитку відносить задатки, вроджені особливості темпераменту (включаючи властивості нервової системи) як характеристики інструментальної сфери індивідуальності з боку активності, енергії. Ця характерно як для мікрорівня – особистісного, так й для мезорівня та макрорівня, то це означає, що є певні особливості в яких відбулося поява та формування трудового (чи громадського) колективу чи країни (тут і етноси, і народності, і нації) – генетичні особливості нації (дослідженнями генетичних особливостей займається наука євгеніка), особливості географічного розташування, тип історичні епохи, менталітет, архетипи.

Соціальні детермінанти розвитку інтелектуальної культури, яка є результатом тривалого історичного розвитку, В. Іванова зараховує соціокультурний розвиток суспільства, соціальний і життєвий простір суб'єкту культури (особистості, колективу, нації), ментальний досвід, набутий суб'єктом в процесі взаємодії з найближчим оточенням, освітнім простором [9]. «Поняття «інтелектуальна культура» еволюціонує, наповнюючись в кожний історичний період в різних суспільствах і культурах якісно різним вмістом. Кожна культура породжує певну модель інтелектуальної культури, яка включає певні

складові елементи і відповідні способи реалізації, які є соціально прийнятними і схвалюються. Ці особливості обумовлюють потреби соціуму, які втілюються в мотивах індивідуальної поведінки конкретної людини. Можна сказати, що стан суспільства генерує інтелектуальний простір, а також стан і рівень інтелектуальної культури» [9].

За В. Івановою [9], до психологічних детермінант розвитку інтелектуальної культури належать особистісні особливості суб'єкта культури (людини, колективу, нації), особливості національного характеру, що сприяють виникненню і прояву інтелектуальної культури: позитивне ставлення до себе: самооцінка, самосприйняття; ставлення до світу (інших); прийняття себе, інших, світ такими, якими вони є; багатство і різноманітність афектів і настроїв; особистісні смисли і цінності; плідність суб'єкта (особистості, колективу, нації) у багатьох життєвих сферах; такі особистісні якості, як компетентність в якійсь галузі, ініціативність, творчість, здатність саморегуляції, унікальний розум, здатність до трансценденції.

Як слушно визначає дослідниця, інтелектуальна культура виконує певні функції: когнітивну функцію (організація знання, його накопичення, зберігання та застосування); регулятивну (адекватна оцінка організації розумового процесу – особистісного та мислення інших людей (колективу) – і цілеспрямоване його регулювання завдяки спілкуванню як основній умові соціальної регуляції); комунікативну (виховання комунікативних умінь); функція формування творчо мислячої особистості; гуманістична функція та самореалізації сутнісних сил людини (через творчість). У кінцевому підсумку, обидві ці функції повинні злитися в одну, бо завдання інтелектуальної культури – розвиток творчо мислячої особистості, інтереси якої спрямовані на гуманістичні цілі.

На думку В. Іванової, є дві форми інтелектуальної культури – індивідуальна та суспільна [9]. За нашою ж гіпотезою суспільна культура має два рівні – колективну/групову та загально суспільну (приналежність до конкретної нації чи суспільства). Кожне суспільство має свої індивідуальні способи мислення, способи засвоєння знань, і засоби їх передачі. «Зразки інтелектуальної культури зафіксовані головним чином в теоретичних формах суспільної свідомості, в науці, однак для індивіда вони так чи інакше персоніфіковані і існують через діяльність окремих людей, своєрідних трансляторів соціального досвіду. Інтелектуальна культура суспільства завжди виступає для окремого його представника в персоніфікованій формі. Індивід не тільки привласнює частину цього досвіду, але і по можливості

збагачує його, і чим ширше і глибше цей процес, тим вище рівень інтелектуальної культури людини. Треба визнати, що процес формування інтелектуальної культури на всіх вікових етапах відбувається часто стихійно, завдаючи шкоди як особистості, так і суспільству. На думку А. Назаретяна (1991), розвиток суспільства і подолання сучасних криз можливо перш за все через якісне збагачення сукупного інтелекту [9].

Оскільки інтелект можливо відтворити тільки при високому рівні освіти, то підвищення рівня інтелектуальної культури є вкрай важливим питанням. У першу чергу, починати необхідно з формування особистості, що відбувається в сім'ї та у відповідних навчальних закладах. Це вже закладає певний рівень інтелектуальної культури, підвищити який можливо завдячуючи увазі керівництва підприємств в яких працюють громадяни тієї чи іншої країни до питання освіти, інтелектуального та професійного рівня працівників, в цілому до питання культури. У свою чергу, керівництво країни створює можливості для постійного саморозвитку і самовдосконалення особистості, створює економічні, екологічні, технологічні, політичні, правові, ринкові умови розвитку підприємств. Системність поглядів на освіту, смисли та пріоритети освітньої політики, стратегічний план розвитку держави, відчуття нового та рух у відповідність до сучасних світових тенденцій це, у тому числі, закладає основи інтелектуальної культури.

Таким чином, підтвердження нашої думки щодо рівнів інтелектуальної культури ми знаходимо й у інших дослідженнях, де зазначено, що «досягнуте в інтелектуальній культурі більш широкої спільності, до якої належить особа, – це її потенціал; він являє собою можливості, які мав суб'єкт інтелектуальної культури» [9]. Отже, в якості одного з важливіших ресурсів для подолання відставання в розвитку суспільства необхідно використовувати інтелектуальний потенціал, що реалізується в науці та освіті. Тож вважаємо, що інтелектуальна культура, у першу чергу, спрямована на виявлення інтелектуального потенціалу – тих не розкритих, формально не зафіксованих інтелектуальних ресурсів, що базуються на знаннях, уміннях, навичках, компетенціях для виконання дій по досягненню високих кінцевих результатів діяльності і задоволення потреб суб'єкта (власника потенціалу).

Як зазначає Т. Носова, термін «інтелектуальний потенціал» розглядають на мікро-, мезо- та макрорівні [15]. Однак у супереч дослідниці зазначимо, що за нашою гіпотезою, локальність інтелектуального потенціалу дещо інша. А саме така: на мікрорівні

інтелектуальний потенціал треба розглядати починаючи з особистості. Ускладнюючись переходимо до іншого рівня, а саме мезорівня, на якому відбувається взаємодія сукупності індивідуумів, тобто групи. І тут, на мезорівні, вже формується інтелектуальний потенціал підприємства та/або регіону/галузі. Піднімаючись на рівень вище до макрорівня, визначаємо інтелектуальний потенціал держави/нації/суспільства. До речі схожу думку знаходимо в статті дослідників А. Нестерова та Т. Третьякової: «Якщо ми говоримо про інтелектуальний потенціал суспільства, фірми, підприємства, освіченої людини, то тоді можна розглядати його як наявний у суспільства, підприємства, організації запас знань і інформації та його реалізацію через всі складові «самозростання вартості» і отримання всіляких доходів власниками знань та інформації» [14].

Інтелектуальний потенціал як категорію досліджують як у вузькому, так і в широкому розумінні. У широкому розумінні інтелектуальний потенціал (людини, суспільства) – це сукупність інтелектуальних якостей (інтелектуальних ресурсів), яка може бути використана системою для вирішення завдань із самозбереження та розвитку. У вузькому розумінні інтелектуальний потенціал ототожнюють або з інтелектуальним потенціалом людини та умовами її відтворення, або з інтелектуальним капіталом, зокрема з його структурною (організаційною) складовою, до якої входять організаційний та управлінський досвід, знання, кваліфікація, інтелектуальний капітал, корпоративна культура та ін. І тут вже з'являється згадування про інтелектуальний капітал.

Якщо проаналізувати матеріали щодо визначення поняття «інтелектуальний потенціал» (наприклад дослідження Т. Носової) та викласти лише квінтесенцію, то отримаємо наступну характеристику – інтелектуальний потенціал містить у собі як вже накопичений інтелектуальний ресурс, обумовлює здатність до функціонування та розвитку; поточні нереалізовані інтелектуальні можливості, у тому числі практичне застосування та використання наявних інтелектуальних ресурсів; так й максимально допустимий стратегічний рівень розвитку інтелектуальних ресурсів, здатність створювати нові знання. І це може стосуватися усіх рівнів (або суб'єктів) – особистості, підприємства/регіону, держави/суспільства.

Як і будь-який організаційний феномен, інтелектуальний потенціал має свій життєвий цикл. Наше бачення його наступне: зародження (поява первинних елементів інтелектуальних ресурсів – знань, умінь, навичок, освітньо-кваліфікаційний рівень, інших ресурсів), становлення (свідоме оформлення інтелектуальних ресурсів,

їх сукупність, певна структура, наповненість, з'являється досвід), розвиток (накопичення інтелектуальних ресурсів), зрілість (використання інтелектуальних ресурсів), спад (відсутність можливості застосування наявних інтелектуальних ресурсів, їх недоцільність, «старість»), далі може відбуватися знову етап зростання/розвитку (формування нових ресурсів, так званий «оновлений потенціал» або, завдячуючи новій ситуації, є можливість по-новому застосувати наявні ресурси) і т.д. Тобто генезис інтелектуального потенціалу може бути представлений не у вигляді кривій у просторі та часі, а як коло (тобто замкнений цикл) або спіраль. Схожу думку щодо стадій життєвого циклу інтелектуального потенціалу зходимо у статті А. Золотарьової [6].

Інтелектуальний потенціал формується завдяки внутрішнім та зовнішнім факторам. Так аналізуючи різні джерела, пропонуємо такий перелік внутрішніх чинників: наявність та ефективне використання інтелектуальних ресурсів (за С. Філіпповим та К. Ковтуненко); стратегія суб'єкта інтелектуального потенціалу; інтелектуальна культура; ступінь задоволеності якістю життя (функціонування) та потреб; мотивація до реалізації потенціалу [22].

Що ж до зовнішніх, то це постачальники, конкуренти, споживачі, інші контрагенти; законодавча база стосовно прав інтелектуальної власності. Втім, це стосується лише інтелектуального потенціалу мезорівня (тобто підприємства). Якщо ж охоплювати та узагальнювати усі рівні то, на нашу думку, до зовнішніх чинників треба віднести: економічні, політичні, екологічні, соціальні умови в яких перебуває суб'єкт інтелектуального потенціалу; ступінь науково-технічного прогресу; стан навколишнього оточення (колективу або організаційний клімат) / стан відносин в оточенні; стан та складність конкурентних умов; якість інформації та комунікаційних мереж; етичні, суспільні, законодавчі норми. Підтримаємо думку російської дослідниці Р. Єжової, що важливе значення мають: співвідношення між явними та неявними знаннями, умови для ефективної взаємодії усіх ресурсів; стан та спосіб обміну знаннями, їх можливе спільне використання різними суб'єктами; концентрація інтелектуальних ресурсів [4].

Т. Бойко пропонує авторський алгоритм процесу формування та реалізації інтелектуального потенціалу у вигляді схеми [2]:

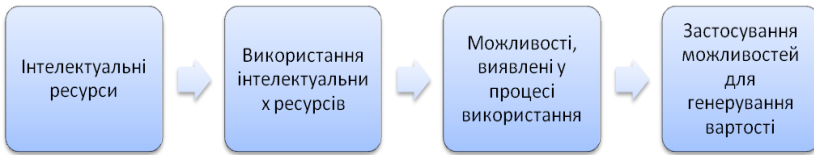

Рис 1. Алгоритм процесу формування та реалізації інтелектуального потенціалу

Як відзначає авторка, такий алгоритм може забезпечуватись різними процесами генерування вартості інтелектуальних ресурсів: а) пряме створення вартості (коли інтелектуальні ресурси приносять прибуток, як патент чи програмне забезпечення); б) непряме (опосередковане) створення – культура підприємства; в) збереження вартості завдяки стандартним рутинним процедурам оптимізації діяльності; г) синергійна вартість – поліваріантність можливостей інтелектуального ресурсу [2].

Вважаємо важливим проявом інтелектуального потенціалу є науковий потенціал. «Науковий потенціал – це сукупна можливість національної економічної системи генерувати необхідні знання, що втілюється в кількісних і якісних характеристиках винаходів та нововведень і визначається чисельністю та професійністю вчених, зайнятих у різних сферах науки. У політекономічному аспекті науковий потенціал – це відносини економічної власності між різними суб'єктами господарювання з приводу отримання, використання та привласнення наявних результатів наукових досліджень (та тих, що можуть бути мобілізовані) для реалізації основних цілей держави у сфері науки. Результатом наукової діяльності виступають нові знання (винаходи) та удосконалені методи використання вже існуючих знань (нововведення)» [5].

«Абстрактний і нематеріальний характер прихованого знання робить його зберігання та передачу набагато більш складною справою, але саме цей вид знання лягає в основу інтелектуального потенціалу всієї організації. У свою чергу, інтелектуальний потенціал необхідний для освоєння нових знань, умінь, навичок і виробництва нових інтелектуальних продуктів, а також для досягнення результатів в процесі реалізації поставлених стратегічних цілей. Інтелектуальний потенціал організації можна розглядати як її готовність до генерування і освоєння інновацій. Він складається з накопиченого обсягу знань,

інтелектуального рівня співробітників, досвіду інноваційної діяльності» [4].

Інноваційний потенціал «визначає міру готовності виконувати завдання, які забезпечують досягнення поставленої інноваційної цілі. Інноваційний потенціал ... визначає можливості й глибину інноваційних перетворень, залежно від його величини і якісного стану визначається охоплення певних стадій інноваційного циклу» [1]. Як зазначають дослідники, не варто ототожнювати креативний потенціал, який потрібен для продукування ідей та проектів, та інноваційний потенціал [20]. Останній полягає в тому, щоб не гальмувати інновації, не перешкоджати їхньому впровадженню. Ці ж дослідники те ж виділяють рівні інноваційного потенціалу. Згідно з таким підходом на особистісному рівні інноваційний потенціал підприємства пропонують інтерпретувати як відкритість до перебудови, готовність до нового, а на організаційному рівні – як лояльність менеджменту або персоналу до впровадження інновацій різного типу, що забезпечує організації можливість швидко розвиватися та перебудуватися [20].

Запропонуємо ще кількісні та якісні фактори інтелектуального потенціалу. Так, до кількісних факторів віднесемо: кількість інтелектуального населення, тобто тих, хто займається інтелектуальною працею (може не належати до мікро/особистісного рівня); кількість часу, відпрацьованого інтелектуальним шляхом; статево-віковий рівень осіб, що задіяні у інтелектуальній праці. Що ж стосується якісних факторів, то вважатимемо такими наступні: загальноосвітній та професійно-кваліфікаційний рівень; рівень інтелектуальної культури; ступінь інтелектуальної зрілості чи то інтелектуальної сформованості; схильність інтелектуально-працевдатних осіб до саморозвитку та навчання; трудова мобільність; інтелектуальна активність.

Можливо, це не повний спектр включених чинників, що формують інтелектуальний потенціал, тим більше за рівнями, однак у подальших дослідженнях є сенс звернутись до цього питання окремо.

Якщо ми звернемося до мезорівня як дослідження інтелектуального потенціалу, то виявиться, що концепція управління інтелектуальним потенціалом в організації безпосередньо пов'язана з теоретичними розробками інтелектуального капіталу, оскільки керуючи інтелектуальним потенціалом, менеджери, по суті, мають справу з його вартістю і прибутковістю. Тож розкриємо це поняття та його зв'язок з іншими.

Як відзначають більшість дослідників, наприклад А. Нестеров, Т. Третьякова, не залежно від того, що поняття інтелектуального

капіталу широко вживане у різних науках (економіки, соціології, психології, філософії), все ще недостатньо чітко окреслено його зміст та структуру, воно вважається чи не синонімом поняття «інтелектуальний потенціал», «інтелектуальні ресурси», «людський капітал» та інші [14].

У вузькому значенні інтелектуальний капітал складається зі створення, руху і запасу, корисних для суб'єкта управління (наприклад, організації чи держави) знань. Втім, ці знання, у першу чергу, локалізовані у людському капіталі – тобто безпосередньо в носіях – людях, їх інтелекті та інтелектуальному потенціалі. Суб'єкт управління (організація чи держава) має лише часткові права власності на інтелектуальний потенціал, тому що власниками останнього є самі працівники інтелектуальної праці організації чи соціального інституту. Тому коли висококваліфікований працівник звільняється з місця роботи (або інтелектуально розвинений громадянин емігрує до іншої країни), то організація (певна держава) втрачає певний рівень інтелектуального капіталу до тих пір, поки це не вирівняється за рахунок або іншого працівника (громадянина), що інтелектуально зріс у середині організації (країни), або за рахунок залучення іншого висококваліфікованого спеціаліста (громадянина іншої країни).

Призначення інтелектуального капіталу – задавати темп і характер поновлення технології виробництва і його продукції, які потім стають головною капітальною системою стійкої конкурентної переваги суб'єкта (особистості, фірми, країни) на ринку.

Що ж до більш розгорнутого визначення, то «під інтелектуальним капіталом того чи іншого суб'єкта Б. Леонт'єв розуміє вартість сукупності наявних у нього інтелектуальних активів, включаючи інтелектуальну власність, його природні та набуті інтелектуальні здібності та навички, а також накопичені їм бази знань і корисні відносини з іншими суб'єктами» [17].

Інтелектуальний капітал для колективу чи суспільства є чимось на зразок «колективного мозку», що акумулює наукові й повсякденні знання учасників групи (чи громадян країни), інтелектуальну власність і накопичений досвід, спілкування й організаційну структуру, інформаційні мережі й імідж суб'єкта управління (організації чи держави).

Складові частини інтелектуального капіталу, відповідно до точки зору В. Іноземцева: «перше – людський капітал, втілений у працівниках компанії у вигляді їхнього досвіду, знань, навичок, здібностей до нововведень, а також до загальної культури, філософії фірми, її внутрішнім цінностям; друге – структурний капітал, що

включає патенти, ліцензії, торгові марки, організаційну структуру, бази даних, електронні мережі» [17].

Тісно переплітаються ключові поняття, що складають предметне поле дослідження інтелектуального капіталу. Так, інтелектуальний капітал є наслідком реалізації інтелектуального потенціалу завдяки перетворенням інтелектуальних ресурсів (нематеріальні, ринкові активи, здібності й навички працівників, інтелектуальна власність). С. Філіппова, К. Ковтуненко зробили висновок, що тільки під час реалізації інтелектуального потенціалу інтелектуальні ресурси перетворюються у капітал [22]. Саме вдало реалізований в інтелектуальний капітал інтелектуальний потенціал забезпечує ефект від наявності у суб'єкта управління інтелектуальних ресурсів, який полягає у підвищенні рівня конкурентоспроможності, підвищенні продуктивності праці, отриманні додаткових прибутків, відкриваються нові можливості з вироблення й продажу інновацій. Отже, згідно з українськими дослідниками, «інтелектуальний потенціал є головним чинником формування інтелектуального капіталу на конкретний момент часу, а саме завдяки йому інтелектуальні ресурси перетворюються в інтелектуальний капітал» [22]. Як ми визначали вище, інтелектуальний потенціал формується і залежить від інтелектуальної культури. Тому вважаємо, що інтелектуальний капітал напряму залежить від неї, оскільки рівень інтелектуальної культури визначає рівень інтелектуального потенціалу.

Серед факторів, що впливають на формування інтелектуального капіталу суб'єкта управління, деякі дослідники виокремлюють чинники внутрішнього середовища (мікрофактори), чинники зовнішнього середовища (макрофактори) та егофактори [13]. Основними внутрішніми факторами є такі: економічний та технічний рівні виробництва, ступінь задоволеності працею, стосунки в середині колективу, ефективність використання фінансових та інтелектуальних ресурсів, а також рівень розвитку інтелектуального середовища (підприємства чи держави). Серед макрофакторів виділяються становище суб'єкта управління (підприємства чи країни) на ринку (на міжнародній арені), стосунки з контрагентами, законодавча база стосовно прав інтелектуальної власності, соціальне становище громадян у країні та стан громадської думки щодо діяльності колективу. Егофактори формуються під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, та є емоційно-психологічним станом особистості, тобто тим середовищем, у якому реалізуються креативні здібності [6].

Оскільки велику роль в інтелектуалізації суспільства у всьому світі сьогодні відіграють нові інформаційні технології, безперечно,

розширюють пізнавальні можливості людини, то нове інформаційне комунікативне середовище, що формується відкриває різноманітні можливості для збільшення інтелектуального капіталу в соціальному просторі. Характерною рисою інтерактивного інформаційного простору та інтелектуальної культури інформаційного суспільства є стрімке зростання книг, газет і журналів, конференцій, баз і банків даних, представлених на електронних носіях, електронні та звичайні бібліотеки, архіви, музеї, оскільки створюються принципово інші, відмінні від звичних раніше, умови виробництва, поширення, сприйняття і зберігання інформаційних та інтелектуальних ресурсів [23].

Тільки через інтелектуальний капітал (наприклад, для макрорівня це розвиток наукових шкіл, науки, освіти) можливо досягти ефективної інтелектуалізації соціуму. Таким чином, інтелектуальна культура суспільства є соціальним явищем, якому притаманні такі властивості: існування системи світогляду та ідеологічних принципів; наявність засобів пошуку, розповсюдження, фіксації нової інформації і знань; володіння відомими людської цивілізації способами комунікативного обміну інформацією та інтелектуальними ресурсами. Інтелектуальна культура залежить від відповідного розвитку інтелектуальної сфери суспільства, а також від розумових і аналітичних здібностей кожної конкретної особистості [23].

Висновки. Як бачимо, існує чіткий зв'язок між інтелектуальним капіталом мікрорівня (особистісного) та макрорівня (країни). Отже, вищенаведене вказує на те, що стан середовища, його особливості та рівень розвитку (у тому числі індивідуального) свідчить про пряму та зворотну залежність інтелектуально капіталу та інтелектуальної культури через інтелектуальний потенціал, який є посередником для формування й розвитку кожного з предметів дослідження, розглянутого у статті.

Перспективами подальших досліджень вважаємо детальний аналіз та обґрунтування рівнів інтелектуального потенціалу та факторів, що впливають на кожен конкретний рівень; структури кожного з рівнів інтелектуального капіталу, їх взаємозв'язок; рівнів інтелектуальної культури та механізм її функціонування тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Богма О. С.* Сутність інноваційного потенціалу підприємства [Електронний ресурс]. // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – №1 (9). – С. 12-15. – Режим доступу: http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2011/eco_2011_1/2011_1/012-15.pdf.

2. *Бойко Т. Л.* Процес формування та реалізації інтелектуального потенціалу [Електронний ресурс] // Економіка підприємства: теорія та практика : зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф., 12 жовт. 2012 р. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – Київ : КНЕУ, 2012. – С. 94–96. – Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/handle/2010/8949>.
3. Большие данные [Електронний ресурс] // Википедия — свободная энциклопедия. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%88%D0%B8%D0%B5_%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B5
4. *Ежова Р. А.* Управление интеллектуальным потенциалом как новая парадигма устойчивого развития современной организации [Електронний ресурс]: автореферат дис. ... кандидата социологических наук : 22.00.08 / [Место защиты: Пятигор. гос. технол. ун-т]. – Пятигорск, 2010. – 25 с. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/upravlenie-intellektualnym-potentsialom-kak-novaya-paradigma-ustoichivogo-razvitiya-sovremen#ixzz55KfO3Cto>
5. Економічний потенціал [Електронний ресурс] // Вікіпедія – вільна енциклопедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB
6. *Золотарьова А. М.* Фактори формування інтелектуального капіталу підприємства [Електронний ресурс] // Управління розвитком. – 2013. – № 20. – С. 3-5. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2013_20_3
7. *Иванова В. П.* Развитие интеллекта как основание личностно-профессионального становления студентов [Електронний ресурс] // Научная библиотека диссертаций и авторефератов dissercat. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/razvitie-intellekta-kak-osnovanie-lichnostno-professionalnogo-stanovleniya-studentov#ixzz4smpbqcd>.
8. *Иванова В. П.* Понимание научного текста как фактор формирования интеллектуальной культуры студентов [Електронний ресурс] // Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/ponimanie-nauchnogo-teksta-kak-faktor-formirovaniya-intellektualnoi-kultury-studentov#ixzz55cRGOAua>.
9. *Иванова В. П.* Феноменология интеллектуальной культуры: общие характеристики [Електронний ресурс] // Вестник Томского государственного университета. – 2010. – Май. – № 334. – С. 132-137. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomenologiya-intellektualnoy-kultury-obshchie-harakteristiki>.

10. Интеллектуальная культура [Электронный ресурс] // Профессиональное Образование. Словарь. – Режим доступу: https://professional_education.academic.ru/1180/%D0%98%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%9B%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A2%D0%A3%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%90%D0%AF_%D0%9A%D0%A3%D0%9B%D0%AC%D0%A2%D0%A3%D0%A0%D0%90.
11. *Митрофанов Д.В.* Интеллектуальная культура в системе общей культуры будущего специалиста [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.tsutmb.ru/nayk/int_konf/forum/vserossijskogo-studencheskogo-soyuza_v_tambove/lichnostnoe_i_professionalnoe_razvitiie_budushhego_speczialista/filosofskie_i_pedagogicheskie_osnovaniya_lichnostnogo_razvitiya_budushhego_spe_czialista/intellektualnaya_kultura_v_sisteme_obshhej_kulturyi_budushhego_speczialista.
12. *Митрофанов Д.* Особенности интеллектуальной культуры студентов [Электронный ресурс] // Вестник Тамбовского университета. Серия гуманитарные науки. – 2016. – Т. 21. – Вып. 10 (162). – С. 14-18. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-intellektualnoy-kulturyi-studentov>.
13. *Мурашко В. В.* Організаційно-економічне регулювання використання та розвитку інтелектуального капіталу [Електронний ресурс]: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика». – Донецьк, 2006. – 22 с.
14. *Нестеров А. А., Третьякова Т. И.* Интеллектуальный потенциал и формы его реализации [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://vestnik.samgtu.ru/uploads/series/1/24/255/2014-1-11-0001.pdf>.
15. *Носова Т. I.* Економічна сутність категорії «інтелектуальний потенціал» // Механізм регулювання економіки. – 2014. – № 2 [Електронний документ]. – Режим доступу: http://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/articles/issue_21/TANYA_I_NOSOVAThe_Economic_Essence_of_the_Category_of_Intellectual_Potential.pdf.
16. Особливості формування інтелектуального капіталу підприємства [Електронний ресурс] / К.В. Ковтуненко, Ю.В. Гугарева, Я.В. Шаповал // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2012. – № 3-4 (4-5). – С. 78-83. – Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2012/n4-5.html>.
17. *Посохова Н. В.* Значение социального капитала // Социальный капитал современного общества. Материалы Всероссийской научной конференции. Санкт-Петербург, 25-26 октября 2012 года. – СПб.: Скифия-Принт, 2012. – С. 94-95.
18. *Пушкарев Ю. В., Пушкарева Е. А.* Интеллектуальная культура: ценностные факторы современного образовательно-научного развития [Электронный ресурс] // Философия образования. – 2013. – № 6 (51). – С. 67-71. – Режим доступу:

- <http://www.sibran.ru/upload/iblock/943/943f6b4e8bdb96a69673703f590f15a3.pdf>.
19. *Репина Л. П., Мягков Г. П.* Интеллектуальная культура и научные коммуникации [Электронный ресурс] / Л. П. Репина, Г. П. Мягков // Вестник Удмуртского университета. Серия «История и филология». – 2014. – Вып. 3. – С. 137-142. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/intellektualnaya-kultura-i-nauchnye-kommunikatsii>.
 20. *Тодорова І. С., Бульченко Д. В.* Розвиток креативно-інноваційного потенціалу майбутніх менеджерів [Електронний ресурс] // Психологія і особистість. – 2017. – № 1 (11). – Режим доступу: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/5502/1/%D0%A2%D0%B E%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0% 86.%D0%A1.%20%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1 %82%D0%BE%D0%BA%20%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%B0%D 1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE-%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86% D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BF %D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B0%D 0%BB%D1%83%20%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%B1%D1%83% D1%82%D0%BD%D1%96%D1%85%20%D0%BC%D0%B5%D0%BD %D0%B5%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B2.pdf>.
 21. *Третьякова Т. И.* Интеллектуальный капитал человека [Электронный ресурс]. – Режим доступа: vestnik.samgtu.ru/uploads/series/1/20/194/2013-3-9-0016.pdf.
 22. *Філіпцова С. В., Ковтуненко К. В.* Интеллектуальный потенциал як головний чинник формування інтелектуального капіталу [Електронний документ]. – Режим доступу до ресурсу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/23568/1/33-227-232.pdf>.
 23. Формирование интеллектуальной культуры личности. – Режим доступа: https://studopedia.su/20_56491_formirovanie-intellektualnoy-kulturi-lichnosti.html.
 24. *Чурилова Е. Ю., Лях В. И., Феськова Е. В.* Условия развития культуры интеллектуальной деятельности студентов – будущих педагогов в учебном процессе [Электронный ресурс] // Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 4. – Режим доступа: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=6646>.
 25. *Шуртаков К. П.* Мировоззрение и методы его формирования [Электронный ресурс]. – Казань: КГПИ, 2005. – 229 с. – Режим доступа: http://studopedia.su/20_56491_formirovanie-intellektualnoy-kulturi-lichnosti.html.

Чен Чи. *Интеллектуальный капитал в контексте интеллектуальной культуры.*

В статье рассматривается взаимосвязь и взаимозависимость понятий «интеллектуальная культура», «интеллектуальный капитал»,

«интеллектуальный потенциал». Определено, что уровень интеллектуальной культуры обуславливает уровень интеллектуального потенциала. Интеллектуальный потенциал является основой для формирования интеллектуального капитала. Предлагается рассматривать интеллектуальный потенциал, интеллектуальную культуру и интеллектуальный капитал по трем уровням - микро-, мезо-, макро-. Рассматриваются жизненные циклы указанных ключевых категорий и их детерминанты развития.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, интеллектуальный потенциал, интеллектуальная культура, интеллектуальные ресурсы, уровень интеллектуального потенциала, уровень интеллектуальной культуры, уровень интеллектуального капитала, факторы формирования интеллектуального капитала, факторы развития интеллектуального потенциала, компоненты и детерминанты развития интеллектуальной культуры.

Chen Chi. Intellectual capital in the context of intellectual culture.

The article deals with interrelation and interdependence of the concepts «intellectual culture», «intellectual capital», «intellectual potential». It is determined that the level of intellectual culture determines the level of intellectual potential. Intellectual potential is the basis for the formation of intellectual capital. It is proposed to consider intellectual potential, intellectual culture and intellectual capital on three levels - micro-, meso-, macro-. The life cycles of these key categories and their determinants of development are considered.

Keywords: intellectual capital, intellectual potential, intellectual culture, intellectual resources, the level of intellectual potential, the level of intellectual culture, the level of intellectual capital, the factors of intellectual capital formation, the factors of intellectual potential development, components and determinants of the development of intellectual culture.

Квашин В.

**ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО:
СТАН ТА СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ**

Предметом дослідження у статті є поняття «громадянське суспільство», його місце і роль у сучасному розвитку суспільства. Визначено основні умови, за якими відбувається формування та розвиток громадянського суспільства, а також відзначено взаємозалежність від взаємовідносин між владою-суспільством-громадянином. У рамках дослідження вивчався вплив і залежність стану розвитку громадянського суспільства від соціального, політичного, економічного, духовного та

цивілізаційного складових елементів суспільного розвитку за умови домінування глобалізацій них, інформатизацій них та інформаційних процесів. Для визначення стану розвитку громадянського суспільства було запропоновано (на міжнародному рівні) використання індикаторів розвитку громадянського суспільства. Завдяки такому підходу стало можливим проводити аналіз як на національному рівні, так і на рівні окремих регіонів та/або груп країн (за формою правління, політичного устрою тощо). Основними проблемами зростання впливу громадянського суспільства є завищені сподівання на те, що громадянське суспільство може вирішити усі проблеми, а також ступінь готовності владної еліти та суспільства до взаємовигідних форм співпраці (у межах різних інститутів громадянського суспільства).

Ключові слова: владні еліти, суспільство, цивілізаційний розвиток суспільства, громадянське суспільство, масові комунікації, соціальні мережі, інформаційно-комунікаційні технології, інформаційні процеси, сфери суспільства, індикатори розвитку громадянського суспільства.

Постановка проблеми. Широке впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, телекомунікацій (мобільного зв'язку, мережі Інтернет), новітньої комп'ютерної техніки (персональної та переносної), появи та розгортання соціальних мереж (віртуальний простір) суттєво впливають на всі інформаційні процеси суспільних сфер, розвиток суспільства в цілому, а також на подальший розвиток громадянського суспільства. Крім того, зважаючи на те, що стан розвитку громадянського суспільства залежить від соціального, економічних, моральних, політичних та цивілізаційних змін, які відбуваються на сьогодні, виникає потреба у дослідженні стану розвитку громадянського суспільства та виявлення проблем такого розвитку, беручи до уваги глобалізаційний, інформатизаційний та інформаційний етапи розвитку сучасного суспільства як основне джерело впливу на громадянське суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що дослідженням питань розвитку та становлення громадського суспільства займалися філософи і мислителі минулого, серед яких можна назвати таких: Т. Гобс, Дж. Лок, Н. Макіявеллі, Т. Мор, Е. Ротердамський, А. Сен. Також у цьому напрямі працюють і сучасні дослідники: Т. Андрійчук, В. Буряк, А. Дідух, М. Гурицька, І. Кальної, А. Колодій, В. Полохало, О. Резнік, Ю. Шайгородський тощо.

Враховуючи важливість і практичну цінність наукових праць, варто зазначити, що питання розвитку (трансформації) громадянського суспільства, будучи частиною загальної проблеми формування

суспільства в цілому, вимагає подальших досліджень, в першу чергу з огляду на постійні зміни, що відбуваються у суспільстві.

Мета статті – аналіз стану розвитку та рівня впливу громадянського суспільства на загальний розвиток сучасного суспільства в умовах побудови інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питанням існування та взаємодії таких елементів, як держава, суспільство, і людина, приділялося багато уваги на всіх етапах розвитку суспільства, що в кінцевому результаті призвело до появи такого поняття, як «громадянське суспільство». Формування громадянського суспільства відбувалося (від періоду античності до сьогодення) під впливом соціальних, культурних та історичних цивілізаційних змін. Зважаючи на те, що поняття «громадянське суспільство» з'явилося в рамках європейських моделей розвитку суспільства, тому і сприймається воно усіма іншими як додаток до них. Для можливості розуміння сутності того, про що йде мова, пропонуємо розглянути деякі тлумачення цього поняття. Так, Т. Гоббс у своїй праці «Про людину» відзначав, що становище людини «за межами громадянського суспільства, яке можна назвати природнім станом, не може бути нічим іншим, як війною всіх проти всіх (*bellum omnium contra omnes*)» [5, 280].

О. Резнік пропонує таке визначення: «Громадянське суспільство – це сукупність суб'єктів (особа, сім'я, громадські об'єднання та політичні партії, трудові колективи тощо), які не входять у структуру держави і вступають у різноманітні суспільні відносини, в тому числі і з державою, але існують як відносно незалежні суб'єкти для задоволення своїх потреб та інтересів» [12]. Як зазначає М. Гурицька, громадянське суспільство – «це теоретична категорія для аналізу й пояснення явищ реальної дійсності і свідчить, що громадянське суспільство – агреговане поняття, котре позначає специфічну сутність суспільних комунікацій, соціальних зв'язків, інститутів і цінностей», а «головними суб'єктами такого суспільства є: громадяни зі своїми громадянськими правами і громадські (неполітичні й недержавні) організації-асоціації, об'єднання руху і громадські інститути» [7]. Крім того, Ф. Гегель відзначав, що «обов'язковим є вступ людей у громадянське суспільство, оскільки лише у ньому правове відношення володіє дійсністю» [4, 51]. Наступне бачення громадянського суспільства визначає його як «сферу спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації і самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави і в якій переважають громадянські цінності» [1]. Група дослідників

(Ю. Шайгородський, Т. Андрійчук, А. Дідух) зазначають, що «громадянське суспільство – це суспільство громадян з високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних властивостей, яке спільно з державою створює розвинені правові відносини», а «отже, це суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага» [3, 14].

Отже, процес становлення громадянського суспільства «розпочинається з усвідомлення кожною людиною своєї самоцінності, спроможності і можливості своєю працею побудувати гідне життя власній родині й суспільству в цілому» [3, 16]. Але все-таки необхідно брати до уваги спроможність владної еліти очолити ці процеси. Ось тут і криється головний парадокс: «низи» хочуть змін, а «верхи» не можуть їх ні очолити, ні дати можливість новій еліті це зробити. Як свідчить історія, не завжди такий стан речей призводить до революційних змін.

Досліджуючи вплив розвитку держави на розвиток громадянського суспільства, І. Кальной відзначає, що «оформлялося громадянське суспільство як унікальна творчість новоевропейської цивілізації епохи модерну з орієнтиром на зняття конфліктів цивілізованим способом, апелюючи до взаємної довіри і не доводячи проблемну ситуацію до втручання держави з його досить жорсткими структурами», де «ключовим поняттям громадянського суспільства виступає свобода як умова і спосіб людського самоздійснення, обтяженого мірою персональної відповідальності» [6, 24]. Розвиваючи свої ідеї щодо громадянського суспільства, А. Колодій, у свою чергу, відзначає, що «підґрунтя громадянського суспільства складають три кити: приватна власність, розвинені правові відносини, самостійні і впевнені у своїх силах люди» [9, 6]. На наш погляд, така конструкція взаємодії суспільства, громадянина та держави є досить крихкою і залежною від дуже багатьох факторів. У першу чергу необхідно розглядати морально-етичний аспект таких взаємовідносин та ставлення до людської гідності. Ось що говорить про це І. Кальной: «Якщо в суспільстві відсутня свобода або вона не оцінюється належним чином, то там немає і умов для виникнення і становлення громадянського суспільства», а тому «особливість громадянського суспільства полягає в тому, що його не можна створювати штучно там, де відсутня реальна свобода і її адекватне сприйняття, де відсутнє розуміння її цінності» [6, 25]. Тим самим І. Кальной відзначає неможливість побудови громадянського суспільства «згори», але водночас він вважає, що і «знизу» його не можливо побудувати також, а отже

«громадянське суспільство можна тільки пестити і леліяти, проявляючи зацікавленість і зверху і знизу» [6, 38]. Але незважаючи на всю привабливість побудови громадянського суспільства, необхідно зважувати на те, що це не повинно ставати нав'язливою ідеєю. Негативним є впровадження ідей громадянського суспільства у неготове до цього суспільство, без урахування цивілізаційної моделі побудови держави, морально-етичних норм, корупції, неготовності еліти очолити перетворення тощо. А отже, як зазначає В. Буряк, «незабаром проявився феномен початкової консервативності і нересептивності країн «третього світу» відносно до західних форм демократії, соціальних технологій та оперативним тактикам громадянського активізму», коли «їх примусова імплантація в індустріальні та «квазі-постіндустріальні» суспільства може привести до політико-соціального регресу і економічної стагнації» [2, 28-29]. Яскравими прикладами можуть бути Афганістан, Ірак, Лівія, а також країни Африки та колишнього соціалістичного табору.

Проте зміни у сучасному громадянському суспільстві відбуваються постійно. Так, І. Кальной відзначає, що «післявоєнний розвиток Заходу дає підставу говорити про те, що реальним елементам громадянського суспільства наданий новий імпульс технологічними, структурними і культурними змінами, що відповідають розвитку постіндустріального суспільства» [6, 54]. В. Буряк стверджує, що «значущим контекстом розвитку будь-яких соціально-політичних процесів в сучасному світі є глобальні трансформації» [2, 24]. Підтвердження такої позиції можна побачити сьогодні в умовах розбудови інформаційного суспільства, коли, на думку В. Буряка, громадянське суспільство, права людини і демократія є найважливішими концептуальними та ідейно-політичними ресурсами трансформації постіндустріального суспільства [2, 29]. Незважаючи на зазначене, все-таки основною проблемою залишається здатність «повноцінної політико-правової самореалізації громадян», коли «її легітимне забезпечення залишається ключовим моментом для подальшої рефлексії щодо передумов і механізмів становлення сучасних інститутів громадянського суспільства» [2, 21]. І. Кальной пропонує взяти до уваги нову концептуальну схему сучасного громадянського суспільства, яку він розглядає як відношення «громадянин – громадянське суспільство», за яким стоять життєві змісли людини і суспільства як системи, що самоорганізується, єдність приватної і суспільної практики людей; певна система координат, що забезпечує взаємозв'язок вертикальних і горизонтальних суспільних відносин [6, 39]. Підтвердженням позиції

І. Кального відносно постійних змін у підходах щодо громадянського суспільства, що відбуваються під впливом різних факторів, можна знайти і у дослідженні В. Буряка, який зазначає, що «ключові смисли поняття «громадянське суспільство» постійно трансформуються і все більше залежать від культурно-історичного, соціально-політичного і економічного контекстів» [2, 29].

Досліджуючи становлення та розвиток громадянського суспільства, різні дослідники зауважують, що найбільш значний вплив на стан розвитку має цивілізаційний розвиток країни. Тому найменший розвиток громадянського суспільства спостерігається країнах з тоталітарним режимом правління. Прикладом можуть бути країни Східної Європи та країни колишнього Радянського союзу, які на сьогодні знаходяться у перехідному періоді розвитку (від тоталітарного до демократичного) на початку побудови розвинутого громадянського суспільства. І. Кальной пиша: «Ситуація, що склалася в суспільстві перехідного періоду, змушує звертатися до ідеї громадянського суспільства, до її потенціалу соборності, зумовленого такими істотними ознаками, як свобода і справедливість, солідарність і згода. І чим гірші справи в реальному суспільстві, тим більше надій покладається на ідею громадянського суспільства. На жаль, у своїй віртуальній іпостасі громадянське суспільство перетворюється в міфологему. Його розглядають уже як панацею вирішення всіх реальних і можливих протиріч» [6, 40]. В. Полохало у праці «Політологія посткомунізму» відзначає наступне: «Є всі підстави твердити, що відбуваються зміни не лише у сфері власне політичної науки, а й універсальні зміни смислових орієнтирів та способу організації сучасного (філософського) мислення взагалі, що не випадково збігаються у часі з «посткомуністичними революціями» у Центральній та Східній Європі. Політика, право, держава та мораль, етика – ці інститути спільного життя людей опинилися сьогодні у фокусі філософського пошуку». [11]. На наш погляд, таке завищене очікування результатів спричинено діями представників владної еліти, які самі не можуть оновитись і не дають можливості розвиватись суспільству. Тут, мабуть, і є найбільше зло, коли при заміні певних особистостей у владі нічого більше не змінюється, а залишаються лише гасла. У цьому випадку суспільство зневірюється, воно не готове йти на самопожертви заради гасел, без дієвого наповнення в реальному житті. Як це перебороти? Існують тільки теоретичні відповіді (можна виголосити ті ж гасла, тільки навпаки). Ось тут, на наш погляд, і виявляється «запит» на вироблення практичних рекомендацій щодо

побудови реального сучасного впливового громадянського суспільства.

Слід відзначити, що питання громадянського суспільства вийшло на міжнародний рівень. На сьогодні кількість держав доходить до двох сотень, і значна кількість з них не розвивається за європейською чи американською моделями розвитку суспільства (США та країни Західної Європи вважають себе піонерами появи та розвитку громадянського суспільства). Так, в рамках Організації Об'єднаних Націй (ООН) створено Групу з громадянського суспільства, встановлено механізм співпраці з установами системи ООН, яким визначено, що «неурядові організації мають можливість брати участь у діяльності ООН в такий спосіб: або за допомогою отримання консультативного статусу при Економічній і Соціальній Раді, або шляхом реєстрації при Департаменті громадської інформації» [14]. За даними, представленими на офіційній вебсторінці ООН (<http://www.un.org>): «Секція неурядових організацій Департаменту громадської інформації працює з 1300 неурядовими організаціями, які асоційовані з ООН і підтримують її зусилля по поширенню інформації з основних питань порядку денного, включаючи сталий розвиток, створення більш безпечного і надійного світу, надання допомоги країнам з перехідною економікою, розширення прав і можливостей жінок і молодих людей, боротьбу з бідністю і багато іншого. Зареєстровані неурядові організації сприяють мобілізації підтримки Організації та поширенню знань про неї на місцях» [14]. Крім того, ООН відзначає, що «громадянське суспільство є «третім сектором» суспільства поряд з державою і бізнесом», а також «воно включає в себе організації громадянського суспільства та неурядові організації» і при цьому «ООН визнає важливість партнерства з громадянським суспільством» [14].

Наступною міжнародною організацією, яка об'єднує членів та партнерів з більш ніж ста країн світу, є «Всесвітній Альянс за громадську участь» (www.civicus.org). Цією організацією запропоновано методологію проведення досліджень індексу громадянського суспільства. Так, Л. Загуменнов у своїй книзі «Індекс громадянського суспільства: розвиток партнерства держави, бізнесу та громадянського сектору в Республіці Білорусь» наводить основні принципи, параметри та схеми проведення таких досліджень. Отже, Л. Загуменнов зазначає, що «Всесвітній Альянс за громадську участь» пропонує наступні параметри, за допомогою яких необхідно досліджувати стан громадянського суспільства та його взаємодію з владою і сферою бізнесу, а саме: рівень участі громадян у громадських

ініціативах; рівень організації громадянського суспільства: рівень інституціоналізації (формалізації) громадянського суспільства; наскільки громадянське суспільство практикує деякі основоположні цінності; сприйняття впливу: ступінь впливу громадянського суспільства на прийняття рішень, відповідно до внутрішньої і зовнішньої оцінки; зовнішнє середовище: попередні чотири напрямки аналізуються в контексті п'ятого напрямку, названого в проекті «зовнішнім середовищем», що включає умови (напр. соціально-економічні, політичні, культурні) діяльності громадянського суспільства [8].

Крім того, кожен запропонований напрямок (вимір) пропонується оцінювати кількісними і якісними даними. При цьому кількісні індикатори використовуються у подальшому для побудови «Діаманта» громадянського суспільства (далі «Діамант» ГС), який для придатності проведення емпіричних досліджень подано у графічному виді на рисунку 1 [8].

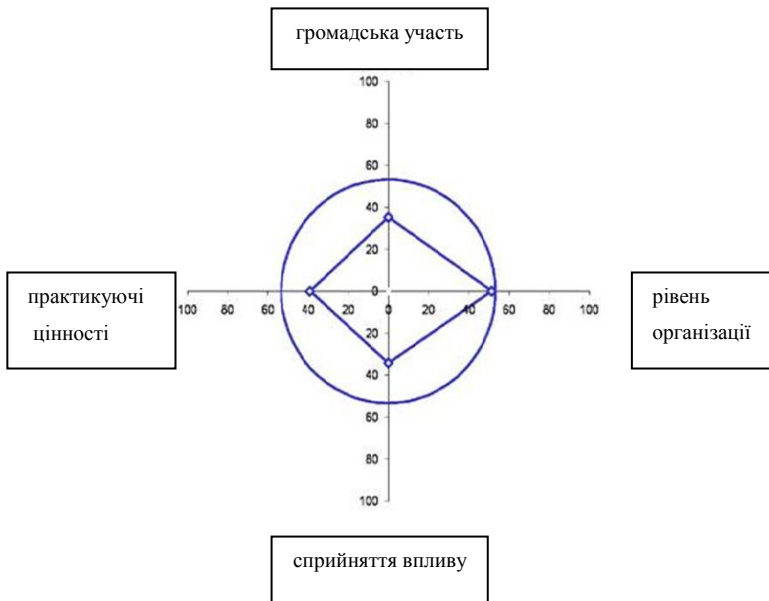

Рис. 1 Загальний вигляд «Діаманта» ГС

Запропонована методологія «передбачає проведення трьох соціологічних досліджень, що дозволяють проаналізувати громадянське суспільство з різних позицій: а) з точки зору самих громадян; б) з точки зору «зовнішніх експертів», під якими маються на увазі представники різних структур (органів державного управління, організацій бізнесу, церкви і т. п.); в) з точки зору громадських організацій» [8].

Необхідно відповісти щонайменше на одне питання за кожним з параметрів, а саме:

– громадська участь. Які зацікавлені сторони беруть участь у прийнятті управлінських рішень і чому? У чому полягають сильні та слабкі сторони участі громадськості?

– рівень організації. Як виглядає географічний і секторальний розподіл громадських організацій? Наскільки репрезентативним є громадянське суспільство для всіх регіонів країни? Чи не сконцентрована переважна частина громадянського суспільства в столиці? Від локального до глобального: які зв'язки громадських організацій з міжнародними структурами?

– цінності, які практикуються. Наскільки прозоре і підзвітне громадянське суспільство? Який внесок робить громадянське суспільство в рішення проблем країни?

– сприйняття впливу. В яких випадках громадянське суспільство може дієво впливати на прийняття управлінських рішень на місцевому, регіональному та національному рівнях? [8].

Слід відзначити, що встановлення індексу розвитку громадянського суспільства дає змогу отримувати загальну картину розвитку громадянського суспільства як в рамках окремих країн, так і на регіональному та світовому рівнях для порівняння з міжнародними стандартами, а в разі певного «недотягування» дозволяє виробляти рекомендації щодо подальших шляхів розвитку громадянського суспільства на всіх рівнях (від національного до світового).

Іншим важливим індикатором розвитку громадянського суспільства є індекс стійкості неурядових організацій (який запропоновано організацією Freedom House (www.Freedomhouse.org)). Цей індекс відображає ступінь розвиненості некомерційного або неурядового сектора в досліджуваній країні. Так, І. Мерсіянова у своєму дослідженні «Індекси громадянської активності: сила і слабкість методик» відзначає: «Індекс стійкості неурядових організацій – інструмент порівняльної оцінки рівня розвитку громадянського суспільства, що включає сім груп показників: організаційний потенціал, фінансові можливості, правозахисна

діяльність (можливості просування громадських інтересів), надання послуг, інфраструктура і образ в очах громадськості. Вимірюється за шкалою від 1 до 7 (1 – найкраще, 7 – найгірше значення). Показники від 1 до 3 збільшують стійкість неурядових організацій, 4 – середнє, можна сказати, нейтральне значення, і від 5 до 7 – перешкоджають стійкості і розвитку неурядових організацій» [10].

Оцінити стан розвитку громадянського суспільства в Україні можна на підставі оприлюдненого Громадським простором індексу сталості розвитку організацій громадянського суспільства (CSOSI), підготовленого Агентством США з міжнародного розвитку (USAID), який представлено на рисунку 2 [13].

Рис. 2. Індекс сталості розвитку організацій громадянського суспільства (CSOSI) в Україні в 2015 році

Отже, аналізуючи показники, представлені на рис. 2, можна констатувати, що наша країна має середні показники. Так, на офіційному вебсайті «Страна.ua» (<https://strana.ua>) було оприлюднено інформацію про те, що Міжнародна правозахисна організація «Freedom House» опублікувала доповідь «Свобода у світі», у якій віднесла Україну в 2017 році «до частково вільних країн, поряд з Мексикою, Мадагаскаром, Туреччиною і Папуа-Новою Гвінеєю» [15].

Враховуючи зазначене, можна побачити вихід тематики щодо розвитку громадянського суспільства на міжнародний рівень. Отже,

можна вважати, що в розвитку громадського суспільства, в тому чи іншому виді, задіяними є більшість країн світу. Наступним цікавим напрямом досліджень є вплив та роль глобалізаційної та інформаційної складових сучасного суспільства на питання розвитку громадянського суспільства. Досить цікавими є дослідження В. Буряком нового поняття «глобальне громадянське суспільство», представлене у його праці «Глобальне громадянське суспільство і мережеві революції». Він зауважує, що «специфічною особливістю сучасного етапу становлення громадянського суспільства стала взаємодія і взаємодоповнюваність інтернетизованої мобільної телефонії та соціальних мереж», тому «цей технологічний симбіоз дав імпульс для новітньої «комунікативної революції», а отже «глобальні потоки праці і капіталу, планетарна інфо-медійна сфера і громадянські ініціативи, спрямовані на формування демократичного середовища, особливо за допомогою соціальних мереж, забезпечили передумови для прискореного формування глобального громадянського суспільства» [2, 5-6]. Яскравий приклад такої позиції можна побачити у діяльності таких відомих організацій, як «Freedom House», «Лікарі без кордонів» тощо. Вказані організації перешли межі національних кордонів і тим самим стали глобальними громадськими організаціями, позиція яких має вагу і суттєвий вплив на національні уряди та владу. Досліджуючи питання глобального громадянського суспільства, В. Буряк зазначає, що «успішність реалізації громадянських ініціатив в сучасному світі залежить від роботи трьох значущих об'єктивних факторів: глобальних багаторівневих трансформацій («глобалізації»), технологічної інфраструктури для успішної громадянської комунікації – планетарної інформаційної мережі (інтеграції Інтернет з мобільною телефонією) та експоненціального розширення національних і транснаціональних соціальних мереж» [2, 6].

Підтвердженням сказаного може бути сьогоднішня. Соціальні мережі практично з самого початку свого розвитку будувалися без урахування національних кордонів. Доступність цих соціальних мереж для широких верств населення, помножена на розвиненість комунікаційних мереж, технологій, здешевлення комп'ютерного кінцевого обладнання (ПЕОМ, нетбук, ноутбук, комунікатор, смартфон тощо) та інформатизація, – ось те, за рахунок чого інформація у соціальних мережах стала розповсюджуватися моментально по всій земній кулі. Такий стан речей дозволив усім прошаркам суспільства здійснювати контроль та моніторинг дій влади на наднаціональному рівні (окрім закритих країн, наприклад Північна Корея). Тим самим глобальне громадянське суспільство сприяє більш

інтенсивному розвитку громадянського суспільства на національному та регіональному рівнях. Але серед позитиву є і негатив. Так само, як громадянське суспільство використовує інформаційно-комунікаційні технології, мережу Інтернет, соціальні мережі та медіаресурси, масові комунікації, так і владні структури на національному та наднаціональному рівнях використовують вказаний арсенал у своїх цілях (в першу чергу це здійснення владних повноважень, маніпуляції свідомістю, пропаганда тощо). Але не можна стверджувати, що глобальне громадянське суспільство вже побудоване, оскільки різні країни досить суттєво відрізняються і тим самим уповільнюють процеси глобалізації і мають різні швидкості розвитку громадянського суспільства на національному та регіональному рівнях.

Висновки. Підсумовуючи наведені вище міркування про стан розвитку громадянського суспільства та його трансформацію, можна відзначити наступне. По-перше, для повноцінного розвитку громадянського суспільства та його діяльності як ефективного механізму взаємодії між владою, суспільством та громадянином необхідна готовність владної еліти та суспільства до повноцінного діалогу для можливості побудови сучасної держави. По-друге, населення повинно усвідомити, що громадянське суспільство не є панацеєю для вирішення усіх проблем, а є лише одним із дієвих інструментів їх вирішення. По-третє, сталий розвиток громадянського суспільства можливий за умови розвитку усіх сфер суспільства (соціальної, економічної, політичної та духовної). По-четверте, глобалізація починає впливати на національні та регіональні громадські суспільства, уніфікуючи їх та роблячи «безликими та однаковими» (такими, що втратили національні культурні, соціальні, духовні риси). По-п'яте, необхідно враховувати вплив на стан розвитку громадянського суспільства таких сучасних тенденцій, як «індивідуалізоване суспільство», «суспільство споживання» та «відкрите суспільство», в умовах зростання рівнів свободи окремих індивідів/громадян.

Перспективи подальших розвідок. Стрімкі зміни, що відбуваються в усіх сферах суспільства завдяки широкому використанню сучасних технологій та змін у комунікаційних процесах, впливають на розвиток, становлення і подальші трансформації громадянського суспільства. Це може бути орієнтиром для подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Alexander J.* Bringing Democracy Back In // Intellectuals Beyond Academy. Ed. by Ch. Lemert. – Sage, 1990. – P. 168.
2. *Буряк В. В.* «Глобальное гражданское общество и сетевые революции». – Симферополь: ДИАЙПИ, 2011. – 152 с.
3. Влада і суспільство: діалог через громадські ради : монографія / Шайгородський Ю. Ж., Андрійчук Т. С., Дідух А. Я. [та ін.] ; за заг. ред. Шайгородського Ю. Ж. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2011. – 148 с.
4. *Гегель Г. В. Ф.* Философская пропедевтика. // Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет: 2 т. – Т. 2. / Сост., общ. ред. А.В. Гулыги. – М.: Мысль, 1971. – С. 7–209.
5. *Гоббс Т.* Основ философии часть вторая. О человеке / пер. А. Гутермана // Гоббс Т. Сочинения: в 2-х т. / сост., ред., авт. вступ. ст. и примеч. В. В. Соколов. – М.: Мысль, 1989. Т. 1. – С. 280.
6. Гражданское общество: истоки и современность / Науч. ред. проф. И. И. Кальной, доц. И. Н. Лопушанский. 2-е изд., доп. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс». 2002. – 296 с.
7. *Гурицька М. С.* Громадянське суспільство: теорія і практика. – Вісник Сев. ДТУ. Вип. 91. Політологія. Зб. Наук., пр. – Севастополь: Вид-во Сев. НТУ, 2008 р. – С. 219-222.
8. *Загуменнов Л.* Индекс гражданского общества: развитие партнерства государства, бизнеса и общественного сектора в Республике Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.knigi.link/politicheskaya-filosofiya-nauka/index-grajdanskogo-obschestva-razvitie-25549.html (дата звернення 31.10.2017) – Назва з екрана.
9. *Колодій А. Ф.* Проблеми і перспективи розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.political-studies.com/wp-content/uploads/2010/01/Civil-Society.pdf (дата звернення 02.11.2017) – Назва з екрана.
10. *Мерсиянова И. В.* Индексы гражданской активности: сила и слабость методик. – Режим доступа: [www.hse.ru/data/533/114/1237/Индексы гражданской активности Мерсиянова_1.pdf](http://www.hse.ru/data/533/114/1237/Индексы_гражданской_активности_Мерсиянова_1.pdf) (дата звернення 26.10.2017) – Назва з екрана.
11. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В.Полохало (керівник авт. колективу); Заг. ред.-ція.: Є.Бистрицький (розд. 1), В.Полохало (розд. 2), С.Макеєв (розд. 3), О.Дергачов (розд. 4). – К.: Політична думка, 1995. – 368 с.
12. *Резнік О.* Особистість і громадянське суспільство: досвід теоретичного осмислення // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. 0 № 3. – С. 68-79.
13. Сайт Громадського простору. – Режим доступу: www.prostir.ua/event/prezentatsiya-indeksu-stalosti-rozvytku-orhanizatsij

hromadyansko-ho-suspilstva-ukrajiny/ (дата звернення 01.11.2017) – Назва з екрана.

14. Сайт ООН. – Режим доступу: www.un.org/ru/sections/resources/civil-society/index.html (дата звернення 25.10.2017) – Назва з екрана.
15. Сайт Страна.ua. – Режим доступу: www.strana.ua/news/53038-rejting-freedom-house-otnes-ukrainu-k-chastichno-svobodnym-stranam.html (дата звернення 28.10.2017) – Назва з екрана.

Квашин В. Состояние и проблемы развития гражданского общества.

Предмет исследования в статье – понятие «гражданское общество», его место и роль в современном развитии общества. Определены основные условия, согласно которым происходит формирование и развитие гражданского общества, а также отмечена взаимозависимость между властью, обществом и гражданином. В рамках исследования изучалось влияние и зависимость состояния развития гражданского общества от социального, политического, экономического, духовного и цивилизационного составляющих элементов общественного развития при условии доминирования глобализационных, информатизационных и информационных процессов. Для определения состояния развития гражданского общества было предложено (на международном уровне) определять его с помощью индикаторов развития гражданского общества. Благодаря такому подходу стало возможным проводить анализ как на национальном уровне, так и на уровне отдельных регионов и/или групп стран (по форме правления, политического устройства и т.п.). Основными проблемами роста влияния гражданского общества есть завышенные надежды на то, что гражданское общество может решить все проблемы, а также степень готовности властной элиты и общества к взаимовыгодным формам сотрудничества (в рамках созданных различных институтов гражданского общества).

Ключевые слова: властные элиты, общество, цивилизационное развитие общества, гражданское общество, массовые коммуникации, социальные сети, информационно-коммуникационные технологии, информационные процессы, сферы общества, индикаторы развития гражданского общества.

Kvashyn V. Civil society: its status and current transformations.

The research subject in the article is the concept of "civil society", its place and role in the modern development of society. The main conditions are defined, according to which the formation and development of civil society takes place, and also the interdependence between power, society and citizen is noted. The study examined the influence and dependence of the state of development of civil society on the social, political, economic, spiritual and civilizational components of social development provided that globalization, information and information processes dominate. To determine the state of development of civil society, it was proposed (at the international level) to define it using indicators of the development of civil society. Thanks to this approach, it became possible to conduct analysis both at the national level and at the level of individual regions and / or groups of countries (in

the form of government, political arrangements, etc.). The main problems of the influence growth of civil society are overestimated hopes that civil society can solve all problems, as well as the degree of readiness of the power elite and society for mutually beneficial forms of cooperation (within the framework of the various civil society institutions created).

Keywords: power elites, society, civilizational social development, civil society, mass communication, social networks, information and communication technologies, information processes, social spheres, indicators of civil society development.

Капустін С.

СВІТГЛЯДНО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ГРОМАДЯНСЬКО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

У статті стверджується, що дійсний, а не уявний патріотизм формується тільки на твердій світоглядно-методологічній основі, опираючись на яку особистість приймає рішення свідомо, переконано. Таку основу для особистості формує система освіти. Здобуваючи знання, компетенції та цінності, особистість формує в собі впевненість у правильному розумінні світу, а відтак може приймати рішення, за яке цілком свідомо несе відповідальність. У контексті патріотичного виховання головними сегментами знання є знання філософські, історичні та політичні: про людину і суспільство, колектив і державу, внутрішню і зовнішню політику, історію і культуру. Їх укоріненість у навчальний процес, особливо при підготовці педагогічних кадрів, має бути безапеляційною.

Ключові поняття: людина, культура, освіта, виховання, світогляд.

Постановка проблеми. Перед тим, як безпосередньо звернутися до концептуально-теоретичного аналізу різноманітних форм, методів і технологій громадянсько-політичного виховання, виокремимо, які світоглядні завдання перед ним ставляться і які функції воно виконує як ефективний засіб формування цілісного світогляду учнівської молоді. Найважливішою метою цього сегменту виховної діяльності в навчальних закладах є формування у дітей і молодих людей компетентності до раціонального та критичного ставлення до навколишньої соціальної дійсності. Сформувавши таке ставлення, можна інноваційно-гуманістичними виховними засобами прищеплювати учням цінності демократизму, поваги до прав людини, миролюбства, толерантності, поваги до традицій і законів того чи

іншого суспільства. «Функції громадянського виховання реалізуються в цілісному педагогічному процесі з урахуванням вікових можливостей і особливостей дітей. У сучасному світі вся атмосфера громадського і особистого життя людей насичена політичною інформацією, суперечливими установками, оцінками, ціннісними орієнтаціями. Діти будь-якого віку, живучи і діючи в тій атмосфері, не ізольовані від політичних впливів і дій. Політична ідеологія заломлюється в їхній свідомості під впливом дорослих. Це вимагає від педагогів і батьків бути озброєними знаннями особливостей дитячого сприйняття політичної інформації, свідомості і осмислення фактів і подій. Результатом громадянського виховання є такі прояви учнів: 1) дотримання законодавства, відповідальність, вміння користуватися особистими свободами; 2) прихильність до системи демократичних і цивільних цінностей, ґрунтована на розумі, почуттях і досвіді особи; 3) керівництво універсальними людськими принципами при зіткненні різних переконань щодо норм моралі і життєвих цінностей. Головний результат громадянського виховання – це те, що воно формує: повагу до людей, терпимість до протилежної точки зору, вчить правилам громадської полеміки. Тим самим воно сприяє цивілізованому діалогу в суспільстві, а також дає кожному громадянину можливість брати участь в обговоренні та виробленні важливих для суспільства рішень» [1, 48].

Такі світоглядні завдання громадянсько-патріотичного виховання можуть реалізовуватися виключно компетентнісно-педагогічним шляхом. Діти і молоді люди мають не просто отримувати інформацію про те, що таке громадянськість та демократія, соціальні процеси та інститути, права і обов'язки, але вчитися застосовувати свої знання і вміння на практиці. При цьому така практика має бути орієнтована на гармонійне поєднання особистісних прав і прагнень із бажанням нести благо соціуму, користь власній громаді, країні, державі. Тільки виховавши критичну кількість громадян, що будуть компетентнісно реалізовувати в рамках власних життєтворчих стратегій ідеали громадянськості та демократизму, Україна матиме історичний шанс стати дійсно європейською державою, конкурентоспроможною в усіх вимірах: соціальному, культурному, політичному, економічному, інноваційно-прогресивному.

Для підвищення світоглядно-ціннісної ефективності громадянського виховання в школі, з нашої точки зору, для початку необхідно розробити і ввести в старших класах відповідний окремий курс, що допоможе підліткам впорядковувати на особистісно-світоглядному рівні той масив фрагментарної та стихійної інформації

про соціум, що надходить із зовнішнього середовища (від батьків і знайомих, друзів і однокласників, ЗМІ та Інтернету тощо). Під професійним педагогічним керівництвом учні зможуть формувати компетентність до впорядкування, раціоналізації та критичного ставлення до такої інформації. «Перший шлях здійснення громадянської освіти є запровадження спеціальних навчальних курсів. Можна ввести такий курс у старшій школі. Впровадження курсу саме для цієї вікової категорії має суттєві переваги. По-перше, вивчення курсу в цьому випадку може спиратись на ті знання та навички у царині громадянознавства, яких учні набувають раніше, під час вивчення громадянознавчих «модулів» на інших предметах. Відтак курс виконує узагальнюючі завдання. Крім того, впровадження зазначеного предмета в старшій школі відповідає віковим особливостям та інтересам старшокласників. Другий шлях – це впровадження змісту громадянської освіти до існуючих шкільних предметів. Найпридатніші для цього такі навчальні предмети інваріантної частини навчального плану, як історія, основи правознавства, література. Предмети соціально-гуманітарного циклу формують базовий комплекс громадянських умінь і навичок, систему демократичних пріоритетів і цінностей особистості. Ці предмети дають учням знання щодо теоретичних засад демократії» [2, 339]. Іншим словами, навчальний компонент процесу громадянсько-патріотичного виховання в українській школі має бути значно розширеним і впорядкованим на основі компетентнісного підходу.

На сьогодні маємо констатувати недостатній рівень навчального забезпечення процесу формування у дітей і молоді громадянської і політичної культури і свідомості. Матеріали, що подаються в рамках різних дисциплін і курсів, не інтегровані в єдину систему виховання ідеалів демократизму та громадянськості. Вітчизняній школі сьогодні нагально необхідна цілісна парадигма та концептуальна програма громадянського навчання та виховання, що охоплювала б весь навчальний шлях від перших до останніх класів, а також продовжувалася в рамках позанавчальної діяльності школярів.

Особливе місце у формуванні світоглядного комплексу громадянських цінностей, ідеалів та пріоритетів мають відігравати саме позаурочні навчально-виховні форми, що дозволяють дітям та молоді в менш формальній та більш зацікавленій атмосфері засвоювати основні знання про те, як влаштований соціум і держава, які права і обов'язки має кожен громадянин, які загальнолюдські цінності повинні дотримуватися в рамках власної поведінки тощо. Вчителі також мають можливість у межах позанавчальної діяльності

проявити педагогічно-компетентнісну творчість, розробляючи різноманітні навчальні та виховні форми взаємодії в учнівському колективі (читання, дискусії, конференції, обговорення актуальних подій і т.д.) Наприклад, «центральне місце у межах змістового компонента може належати позакласним формам роботи, зокрема, факультативові «Ми – громадяни України» та гуртку «Громадянин». У змісті навчального процесу також може передбачатися комплекс індивідуальних, групових та колективних форм роботи щодо формування громадянських цінностей – інформування, доповіді, лекції, тематичні стенди, виставки (репродуктивний рівень); круглі столи, зустрічі, мистецькі свята, уроки-екскурсії (конструктивний рівень); уроки-конференції, проектування ситуацій, творчі конкурси (пошуковий рівень)» [3, 14].

Вибір форм позаурочної роботи, спрямованої на виховання громадянсько-патріотичних світоглядних компетенцій у дітей і молоді, є відповідальністю конкретних педагогів, що займаються даним сегментом навчально-виховної діяльності в певному навчальному закладі. Водночас, така робота і її форми мають спрямовуватися і на загальні концептуально-парадигмальні цілі, що мають визначитися освітянською спільнотою на загальнонаціональному рівні. Ще раз підкреслимо необхідність розробки загальнонаціональної концептуальної програми громадянсько-патріотичного виховання учнівської молоді, яка б враховувала в своїй структурі специфіку новітніх інноваційно-гуманістичних форм виховання та особливості впровадження у вітчизняній школі компетентнісного підходу.

Таким чином, актуалізуючи необхідність впровадження в школі курсів (циклів, лекцій, уроків, позаурочних факультативів), маємо підкреслити необхідність створення в кожному навчальному закладі цілісного, інтегративного, компетентнісного простору громадянсько-патріотичного навчання і виховання. Повноцінними суб'єктами цього простору мають виступати учні, батьки, вчителі, вихователі, організаційний персонал, представники місцевої громади. Створюючи та розвиваючи такий громадянсько-культурний простір конкретного навчального закладу важливо пам'ятати, що «виховання особистості громадянина є цілісною системою, яка поєднує навчальну та позакласну виховну роботу.

Громадянське виховання школярів передбачає наскрізну інтеграцію певних його аспектів у предмети шкільного освітнього компоненту, наповнення програм роботи гуртків різноманітною тематикою, спрямованою на підсилення громадянської орієнтації їхнього змісту. Ефективними у громадянському вихованні є уроки

громадянськості, курс «Знай свої права, дитино. Азбука маленького громадянина», програма «Я – громадянин України» тощо. Їх виховний потенціал полягає у поглибленні знань, що сприяють розвитку понятійного компонента громадянськості, створенні передумов для усвідомленого сприйняття і засвоєння школярами морально-правових норм, формуванні активної громадянської позиції учнів, усвідомленні ними свого громадянського обов'язку» [4, 17]. При виконанні таких навчально-виховних завдань необхідно враховувати вікову та особистісно-індивідуальну специфіку кожного учня. Саме для цього в нашій освітній системі і мають впроваджуватися інноваційно-гуманістичні технології та компетентнісний підхід. Якщо учень буде бачити, що на його думку, потреби та мотиваційні запити звертається увага, для нього це буде додатковим стимулом відповідальніше ставитися до власних вчинків, а також поважати думку інших. Це, в свою чергу, є важливими громадянськими якостями, які й необхідно виховувати у вітчизняної молоді.

Пізнавальні форми виховання (лекції, виступи, тематичні уроки тощо) особливого значення набувають в патріотичному вихованні, адже саме в такій формі найлегше донести до дітей і молоді цікаву та корисну інформацію про історію, культуру, побут, традиції громадянської поведінки рідного народу. Вчителю лише необхідно вибудовувати матеріал, що подається, таким чином, щоб кожен учень знаходив в ньому важливі для себе моменти, починав власну проблемно-пошукову діяльність, пов'язану з тим чи іншим аспектом життєдіяльності рідного краю, громади, регіону, країни. «З метою дії на когнітивний компонент громадянськості варто використовувати такий метод, як розповідь учителя про походження українців, їхньої мови, історію українського народу, його матеріальну і духовну культуру. Як додатковий матеріал застосовувати відомості біографічного характеру про громадянськість історичних постатей українського народу: полководців, учених, митців.

Особливої ваги слід надавати використанню місцевого краєзнавчого матеріалу, акцентуючи увагу на знаменитих постатях. «П'ятихвилинки поезії можуть практикуватися на уроках читання. Вірші про Батьківщину, рідну мову у виконанні учителя чи дітей створюють емоційну атмосферу» [5, 12]. Поєднання когнітивних та емоційних компонентів дуже ефективно в аспекті входження пропонованого матеріалу громадянсько-патріотичного спрямування у феноменологічну та аксіологічну структуру особистісного світогляду кожного учня. Саме завдяки таким знансво-емоційним поєднанням громадянське та патріотичне виховання отримує значний потенціал

перетворення на серцевину процесу формування цілісного світогляду учнів.

Нарешті, говорячи про когнітивно-пізнавальний компонент громадянсько-патріотичного виховання, необхідно підкреслити, що він буде ефективним лише в тому випадку, коли в конкретному навчальному закладі буде створено дійсно демократичне, гуманістичне і толерантне комунікативне середовище, спрямоване на інтеграцію різноманітних точок зору, взаєморозуміння та взаємоповагу. Як підкреслює українська дослідниця цієї проблематики О. В. Стребна, «здійснення громадянського виховання учнів реалізуються шляхом: створення загальної демократичної атмосфери у шкільному та класному колективі; володіння вчителями гуманно спрямованими методами взаємодії з вихованцями, суб'єктивним підходом у навчально-виховному процесі; створення умов для розвитку в учнях почуття власної гідності, відповідальності, здатності до самовизначення й самореалізації; залучення до навчально-виховного процесу консультативних і корекційних можливостей, ресурсу шкільної психологічної служби; заохочення й залучення молодших школярів до розв'язання нагальних проблем, що стосуються життєдіяльності класу, школи; організації учнівської співпраці з громадськими організаціями, громадами мікрорайонів; упровадження в навчально-виховний процес факультативів із громадянською спрямованістю; проведення культурно-просвітницьких заходів для батьків із метою поширення методів і форм сімейного виховання» [6, 8]. Отже, існує значна кількість ефективних засобів громадянського навчання і виховання, що дозволяють підвищувати громадянсько-політичну культуру і свідомість учнівської молоді. Завдання кожного педагогічного колективу полягає в тому, щоб використовувати ці засоби в комплексній, системній формі, створюючи єдиний культурно-громадянський простір навчально-виховного закладу. Особливу роль у такому просторі мають відігравати практикуми з громадянського виховання особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Михайличенко О. В. Теоретичні основи громадянського виховання // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Збірник наукових праць. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2013. – Випуск 47. – С. 46-49.
2. Ліхневська Т. А. Шляхи та методи громадянського виховання американської молоді // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія:

- Педагогіка і психологія: Збірник наукових праць. – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2012. – Випуск 36 – С. 338-342.
3. *Корінна Л. В.* Формування громадянських цінностей старшокласників у загальноосвітніх навчальних закладах. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Спеціальність: 13.00.07 – теорія і методика виховання. – К., 2005. – 21 с.
 4. *Момотюк Л. Б.* Громадянське виховання молодших школярів. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Спеціальність: 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Луганськ, 2007. – 23 с.
 5. *Волошин П. М.* Виховання громадянськості молодших школярів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Спеціальність 13.00.07 – теорія і методика виховання. – К., 2010. – 23 с.
 6. *Стребна О. В.* Підготовка вчителів початкових класів у післядипломній освіті до громадянського виховання учнів у позаурочній діяльності. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Спеціальність: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Чернівці, 2011. – с.

Капустин С. Мировоззренческая и методологическая основа гражданско-патриотического воспитания молодежи.

В статье утверждается, что действительный, а не мнимый патриотизм формируется только на твердой мировоззренческой и методологической основе, опираясь на которую личность принимает решение сознательно, убежденно. Такую основу для личности формирует система образования. Приобретая знания, компетенции и ценности, личность формирует в себе уверенность в правильном понимании мира, а следовательно, может принимать решение, за которое вполне сознательно несет ответственность. В контексте патриотического воспитания главными сегментами знания есть знания философские, исторические и политические: о человеке и обществе, коллективе и государстве, о внутренней и внешней политике, истории и культуре. Их внедрение в учебный процесс, особенно при подготовке педагогических кадров, должно быть безапелляционным.

Ключевые слова: человек, культура, образование, воспитание, мировоззрение.

Kapustin S. World-outlook-methodological basis of civil-patriotic education of youth.

It is argued that real, not imaginary patriotism is formed only on a firm ideological-methodological basis, relying on which the individual makes a decision consciously, with conviction; such a basis for the personality is formed by the

education system; acquiring knowledge, competence and values, the person forms in himself the confidence in the correct understanding of the world, and consequently – can make a decision for which he is consciously responsible; in the context of patriotic education, the main segments of knowledge are philosophical, historical and political knowledge about man and society, the collective and the state, domestic and foreign policy, history and culture; their entrenchment in the educational process, especially in the training of pedagogical personnel, should be categorical.

Key words: man, culture, education, upbringing, worldview.

СОЦІОЛОГІЯ

Гордієнко Н.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ

У статті обґрунтовано необхідність мультипарадигмальної побудови методології соціологічного дослідження функціонування шкіл-інтернатів за рахунок поєднання позитивістського, біхевіористського, структурно-функціонального, феноменологічного, соціально-психологічного, системного, соціокультурного, аксіологічного, конструктивістського, соціально-технологічного, інституціонального і неінституціонального підходів. Проаналізовано евристичне значення акторно-мережевої теорії Л. Болтанські і Л. Тевено, яка з позицій неінституціоналізму дозволяє структурувати різні типи аргументації щодо оцінки ефективності функціонування і доцільності реформування шкіл-інтернатів.

Ключові слова: школи-інтернати, реформування системи інтернатних навчальних закладів, методологія соціологічного дослідження, соціологія виховання, акторно-мережева теорія.

Постановка проблеми. Сучасна система освіти України вступила у період багатовекторного реформування, сприйняття якого суспільством зовсім не однозначне. Якщо впроваджена реформа вищої освіти оцінюється більшістю громадян і експертів як необхідна і збалансована, то очікуване реформування загальної середньої освіти викликало широкий діапазон оцінок – як схвальних, так і критичних. Найбільш дискусійним аспектом цієї реформи є трансформація мережі інтернатних навчальних закладів, що передбачає, зокрема, і значне скорочення їхньої кількості. Розроблений і презентований проект деінституціоналізації догляду дітей в Україні спрямований на поступовий перехід від інституційного до сімейного догляду дитини, посилення ролі сім'ї як найкращого середовища для її розвитку [16]. Ініціатори реформи пояснюють її доцільність незамінністю сімейних форм виховання дітей і посилаються на успішний досвід багатьох

зарубіжних країн, в яких інтернатні навчальні заклади відсутні, але підключення про соціально незахищених дітей організоване на високому рівні.

Натомість опоненти реформи, поділяючи фундаментальне положення про пріоритет сім'ї, закликають враховувати особливості країни, перш за все, ментальність населення та його низький матеріальний рівень, що може загальмувати реформу. Наприклад, у Румунії кількість шкіл-інтернатів була кардинально зменшена тільки тоді, коли значно покращився рівень життя населення. Також піддається сумніву доцільність ліквідації навчальних закладів, які протягом десятиліть акумулювали значний досвід корекційно-розвиткової й освітньо-реабілітаційної роботи із сиротами, соціальними сиротами, дітьми з особливими потребами, дітьми з неблагополучних сімей, кількість яких, на жаль, в Україні не зменшується внаслідок складної соціально-економічної ситуації.

У міру розгортання підготовки до реформи все більш вираженою стає ситуація прихованого протистояння, взаємного непорозуміння між її ініціаторами й опонентами. Враховуючи дискусійність даного питання, напередодні реформи інтернатних навчальних закладів зростає значення об'єктивної інформації про якість їхньої роботи, що визначає необхідність аналізу існуючих і проведення нових об'єктивних досліджень ролі шкіл-інтернатів в українському суспільстві. Належне інформаційне забезпечення реформи дозволить визначити науково обгрунтовані, а не довільно окреслені масштаби змін мережі інтернатних закладів, усунути актуальні проблеми і водночас зберегти ті школи-інтернати, які гнучко реагують на вимоги життя і забезпечують успішне навчання та соціалізацію учнів. Такі системні дослідження необхідні для забезпечення обгрунтованими емпіричними даними і теоретичними висновками управлінських рішень, що матимуть доленосне значення для багатотисячного контингенту дітей, які в процесі особистісного і соціального становлення потребують особливої підтримки з боку держави внаслідок несприятливих життєвих обставин.

Зазвичай проблематика шкіл-інтернатів вивчається в руслі педагогічної науки, але об'єктивний аналіз протиріч, які зумовили необхідність реформування інтернатних навчальних закладів, потребує вивчення соціального контексту, оцінки діяльності закладів цього типу з урахуванням громадської думки. Тож вивчення проблематики шкіл-інтернатів передбачає також використання соціологічної методології і методів, які дозволяють більш масштабно оцінити діяльність освітніх

закладів, проаналізувати їхню роль як соціальних систем, а не лише осередків навчання та виховання підростаючого покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні характеристики соціологічного дослідження функціонування освітніх закладів визначаються фундаментальними роботами в галузі соціології виховання (педагогічної соціології). Зв'язок виховного процесу із соціальним контекстом розглядався багатьма класиками педагогічної думки (Й. Песталоцці, П. Наторпом, Г. Кершенштейнером, Д. Дьюї, Я. Корчаком, А. Макаренком, С. Шацьким, В. Сорокою-Росинським та ін.) і вивчається сучасними вченими: О. Безпалько, І. Зверевою, А. Капською, Л. Коваль, Л. Міщик, А. Мудриком, С. Хлебик та ін.

Із представників соціологічної науки проблеми виховання підростаючого покоління розглядав ще Г. Спенсер. Більш цілеспрямовано проблематизували зв'язок соціології та педагогіки Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, П. Бурдьє, Е. Гідденс, роботи яких є фундаментальними для дослідження в галузі соціології освіти.

Аналізу функцій освіти як соціального інституту присвячені роботи Л. Ази [1], В. Астахової [2], Д. Зайцева [5], О. Клименко [6], О. Коваленко [7], М. Лукашевича [8], О. Скідіна [15], В. Чепак [17], Г. Чередниченко [18] та ін.

Вивчаючи проблематику освіти і соціалізації дітей, в тому числі і тих, що належать до незахищених верств населення, сучасні соціологи використовують широкий спектр методологічних підходів і концепцій, кожна з яких орієнтується на певний специфічний аспект досліджуваного феномену. О. Клименко до основних наукових концепцій вивчення дітей та дитинства відносить концепції еволюціонізму (погляд на дитинство не в контексті маргінального стану, а з позицій природності процесів розвитку людини та становлення особистості), соціокультурного розвитку (аналіз вирішальної ролі культурних особливостей оточуючого середовища для актуалізації закладеного біологічного потенціалу дитини), соціальної підтримки дитини (орієнтована на дослідження соціальної підтримки як діяльності та вивчення комплексу взаємозв'язків, що перетинаються на рівні інтересів держави та сім'ї), соціального піклування (актуалізує питання залежності розвитку дитини від рівня відносин у суспільстві), навчальної діяльності (вивчення активізації освітніх процесів та контролю над перебігом дитинства з боку дорослих), кризи (визнання того, що всі без винятку діти на різних етапах дитинства опиняються в кризових ситуаціях, від вирішення яких залежить формування ставлення до близького оточення та суспільства загалом, визначення соціальних ролей та усвідомлення

статусів), незалежності дитини (базується на ідеї, що людське життя – це відокремлене існування особистості, тому зв'язок дитини із сім'єю є внутрішньо конфліктним внаслідок прагнення батьків упродовж тривалого часу контролювати дитину, яка прагне позбавитися опіки дорослих) і зникнення дитинства (урахування тенденції до «зникнення дитинства» внаслідок інтенсивного розвитку суспільства, що змушує дітей долати «дорослі» проблеми і використовувати дорослі практики) [6, 37-46]. Для власного дослідження особливостей інституціоналізації соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в сучасному українському суспільстві О. Клименко обрала структурно-функціональну парадигму, застосовану в контексті міждисциплінарного підходу [6, 9].

Г. Чередниченко при дослідженні проблеми формування освітніх і професійної траєкторій молоді спирається на структурно-функціональний, позитивістський і гуманістичний підходи, а також концепцію раціональної поведінки суб'єктів соціальної дії (М. Вебер), концепцію інституту освіти як цілісної структури, що визначає соціалізації молодого покоління (Е. Дюркгейм), теорію соціальної стратифікації та інституту освіти як каналу соціальної вертикальної мобільності (П. Сорокін), теорію структурного функціоналізму в розвитку системи освіти (Р. Коллінз, Ф. Кумбс, Т. Парсон, Р. Мертон), теорію відтворювальної функції системи освіти і спадкової передачі культурного капіталу (П. Бурдьє, Ж.-К. Пассерон), концепцію соціальної диференціації у сфері освіти (Д. Коулман, Е. Хоппер, К. Дженкс), концепцію розриву між поколіннями та еволюції відносин між ними (М. Мід) [18, 23-36].

Д. Зайцев у дослідженні проблеми соціальної інтеграції дітей з обмеженими можливостями використовує як теоретико-методологічну основу концепції «нормалізації» (А. Майкелсер, Д. Найрі, Г. Райт), диференціації (С. Норт, Г. Спенсер), стратифікації (М. Вебер, Б. Барбер, С. Девіс, У. Мур, П. Сорокін), соціальної депривації (Ф. Кросбі, В. Рансімен), соціальної інтеграції (Д. Локвуд, В. Парето, Т. Парсонс, А. Радкліфі-Браун) [5, 9-10].

Досліджуючи соціокультурний феномен соціального сирітства, О. Коваленко спирається на системний і функціональний підходи, поєднання яких дає можливість розглянути функції дитинства у цілісній системі соціально-практичної діяльності суспільства і його ціннісно-нормативних уявлень, роль дітей у взаємовідносинах різних соціальних груп, місце дитинства в соціальній структурі дитинства і в системі взаємодій різних суспільних інститутів [7, 10].

В. Чепак при аналізі теоретико-методологічних засад становлення та розвитку соціології освіти зосереджується, передусім, на структурно-функціоналістській концепції освіти Т. Парсонса, інтегралістській соціології П. Сорокіна, системно-функціональному підході Н. Лумана, неоінституціональній концепції освіти Д. Мейера, Б. Роуена, Д. Болі і Д. Каменса, морфогенетичній концепції соціології освіти М. Арчера, концепції соціокультурної гегемонії Л. Альтюссера, концепції легітимації технократично-меритократичної ідеології С. Боулза і Г. Гінтіса. На основі розгляду цих концепцій і підходів автор зазначає, що для сучасної соціології освіти актуалізується наукове завдання вироблення комплексного міжпарадигмального, міжгалузевого та міждисциплінарного підходу, що передбачав би всебічну інтеграцію інституціональних, системних і діяльнісних ідей на засадах поєднання поняттєво-категорійної уніфікованості та методологічного плюралізму [17, 281].

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Отже, залежно від обраної проблеми соціологічного дослідження його методологічні засади можуть суттєво варіюватися, що вимагає від науковця здатності обґрунтовано обрати базові дослідницькі підходи і концепції для вирішення поставлених завдань. Від цієї методологічної компетентності суттєво залежить наукова цінність і достовірність результатів будь-якого дослідження, в тому числі – і з проблеми функціонування шкіл-інтернатів. Методологія соціологічного вивчення цієї проблеми залишається недостатньо розробленою і потребує окремого наукового аналізу.

Мета статті – визначення методологічних засад соціологічного дослідження функціонування освітніх закладів інтернатного типу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хоча всі вчені внаслідок світоглядних орієнтирів і професійного досвіду мають певну особисту схильність до вибору тієї чи іншої дослідницької методології, основною причиною цього вибору є не науковий суб'єктивізм, а особливості об'єкта і предмета дослідження, його цілі і завдання. Серед сукупності загальнонаукових і конкретнаукових методологічних підходів найбільш цінними для соціологічного дослідження функціонування інтернатних навчальних закладів ми вважаємо позитивістський, біхевіористський, структурно-функціональний, феноменологічний, соціально-психологічний, системний, соціокультурний, аксіологічний, конструктивістський, соціально-технологічний, інституціональний і неоінституціональний підходи.

Важливість позитивістського підходу пояснюється тим, що необхідним аспектом підготовки соціологічного дослідження є визначення методів збору емпіричних даних. Позитивізм як загальнонаукова методологія передбачає прикладний характер дослідження, точність, конкретність і опору на кількісні дані. Інші сторони позитивістської методології менш значущі для дослідження шкіл-інтернатів, оскільки мають загальнотеоретичний характер і імпліцитно закладені в методологію соціологічного дослідження.

Доцільність використання біхевіористського підходу у соціологічному дослідженні шкіл-інтернатів зумовлена його орієнтацією на виявлення об'єктивних показників соціальних процесів, аналіз поведінки соціального суб'єкта з урахуванням зовнішніх стимулів. Це дозволяє проаналізувати залежність діяльності всіх учасників навчально-виховного процесу від соціальних умов, поглибити розуміння інтернатного закладу як соціально-освітньої системи.

Починаючи з фундаментальних праць Т. Парсонса, структурно-функціональний підхід розглядається як звичайний методологічний інструмент соціологічних досліджень. Розроблена Т. Парсонсом методологія структурно-функціонального аналізу дозволяє виділяти у багатоманітності соціальних процесів вихідні одиниці – «елементарні соціальні дії», структура кожної з яких включає діючу особу, мету дії, умови, засоби дії та нормативні приписи. Теорія структурно-функціонального аналізу Р. Мертонна дозволяє проаналізувати не лише явні, а й латентні функції соціальної системи. Вчений вважав, що вивчення неявних, прихованих процесів є актуальним завданням соціології, що важливим аспектом соціологічного пояснення будь-якого явища є розкриття латентних функцій соціальних інститутів і людської діяльності [9, 393]. Дійсно, виявлення тих явищ, які існують в прихованій формі і не завжди піддаються чіткому контролю, дозволяє більш ефективно реагувати на соціальні процеси, своєчасно виявляти ризики, створювати захисні і корекційні механізми для протидії негативним явищам або актуалізувати переваги прихованих раніше позитивних функцій.

Очевидні і латентні функції школи реалізуються в інтернатних закладах з певною специфікою, зумовленою їхнім призначенням (соціальною місією) і контингентом учнів. Так, небажана для звичайної школи латентна функція індустрії знань, масового та стандартизованого характеру освіти є цілком прийнятною для шкіл-інтернатів, оскільки вони, як правило, не мають великих амбіцій і орієнтуються на середньостатистичний рівень досягнень випускників.

Латентна функція уніфікації та обмеження локальної ідентичності особистості для шкіл-інтернатів також не є небезпечною, оскільки локальна ідентичність в учнів формується за рахунок традиційності, певної провінційності освітніх технологій, характерних для закладів цього типу. Особливого значення для шкіл-інтернатів набуває латентна функція диференціації життєвих шансів, які визначають стартовий потенціал випускників.

Феноменологічний підхід враховує залежність соціальної реальності та поведінки від людської суб'єктивності, інтерпретації особистістю суспільних подій. Так, якщо автори очікуваної реформи визначають ситуацію зі школами-інтернатами як неприйнятну, шкідливу для соціально незахищених дітей, то вони наполягатимуть на ліквідації навчальних закладів цього типу. Враховуючи це, одним із завдань дослідження ролі шкіл-інтернатів в українському суспільстві є аналіз існуючих суспільних стереотипів і пошук переконливих аргументів щодо об'єктивного, неупередженого визначення ситуації з цими закладами.

Соціально-психологічний підхід дозволяє проаналізувати проблематику особистості в суспільстві: проблеми виявлення феноменів і закономірностей поведінки і діяльності людини у складі певної соціальної групи (феномени лідерства, мотивації, атракції, рушійні сили соціальної поведінки тощо), проблеми соціалізації (визначення впливу певних соціальних груп на особистість), проблеми соціальної ідентичності особистості (виявлення якостей, які формуються і проявляються в групі) тощо. Урахування соціально-психологічної атмосфери в школах-інтернатах є важливим аспектом оцінювання їхньої діяльності, адже, на відміну від звичайної школи, інтернат фактично стає уособленням життєвого простору вихованців, інтегрує функції основних референтних груп: сім'ї, школи і товариської групи однолітків.

Системний підхід дає можливість представити складні багатоелементні утворення, які нерідко об'єднують гетерогенні елементи (наприклад, окремі люди та спільноти, технічні елементи, соціальні системи) у вигляді певним чином структурованих і функціонально пов'язаних між собою частин єдиного цілого, якість якого виникає в результаті їхньої взаємодії і не дорівнює сукупності їхніх окремих якостей. Ця нова якість, що властива об'єкту як цілому, називається системною або інтегральною якістю. З позицій системного підходу школу-інтернат можна розглядати, по-перше, як цілісну систему, що складається з навчальної, виховної, медичної, корекційно-реабілітаційної, психологічної, інноваційної, матеріально-технічної,

кадрової та управлінської підсистем, по-друге, як підсистему більш масштабних (регіональної і загальнодержавної) освітніх систем. Ці обидва рівні розгляду школи-інтернату слід враховувати в рамках системного аналізу, що дозволить подолати існуючу фрагментарність інтерпретації діяльності інтернатних закладів, оцінити кожен із них як цілісну структуру в освітньому просторі України.

Соціокультурний підхід у соціологічному дослідженні концентрується на культурній обумовленості становлення особистості та формування в неї вищих психічних функцій, впливі на цей процес мови, освіти, сім'ї, звичаїв, традицій, ролі глибинних соціально-ціннісних структур кожної людини у визначенні векторів соціальної динаміки. Аналіз діяльності шкіл-інтернатів крізь призму цього підходу передбачає визначення рівня ефективності підготовки випускників як носіїв національної і загальнолюдської культури, готових інтегруватися у сучасний соціокультурний простір з урахуванням його глобалізованості та полікультурності.

Основне положення соціокультурного підходу про те, що квінтесенцією будь-якої культури є цінності, ґрунтовно досліджується і розкривається розробниками аксіологічного підходу. У соціологічному дослідженні він фіксує провідну роль цінностей у стимулюванні і структуруванні життєдіяльності особистості, визначенні передумов її успішної соціалізації в залежності від набутого ціннісного потенціалу. В контексті сучасних дискусій з проблеми ефективності роботи шкіл-інтернатів особливо актуальним є вивчення аксіологічних передумов життєвого шляху вихованців і випускників закладів цього типу, встановлення відповідності сформованих цінностей суспільним вимогам. Зокрема, заслуговує уваги дослідників ставлення вихованців до основних термінальних та інструментальних цінностей, таких як: щасливе сімейне життя, здоров'я, матеріально забезпечене життя, відповідальність, любов, життєрадісність (оптимізм, почуття гумору), розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення), наявність вірних друзів, цікава робота, активне та діяльне життя, високі досягнення, впевненість у собі, свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках) та ін.

Значення конструктивістського підходу полягає у методологічній настанові на виявлення способів створення соціальної реальності окремими особами і групами людей. Конструктивізм аналізує діалектичний взаємовплив людської екзистенції і соціальної реальності, розглядаючи її як динамічний і безперервний процес, що залежить від інтерпретації суб'єктами соціальних феноменів.

Урахування цього методологічного підходу при розробці програми соціологічного дослідження шкіл-інтернатів дозволить встановити, в якій мірі суспільні уявлення про їхню діяльність відповідають реальним фактам, який варіант інтерпретації проблематики закладів цього типу є найбільш об'єктивним.

Для аналітичного пояснення впливу управлінських дій на результати роботи школи-інтернату доцільно застосовувати соціально-технологічний підхід, що досліджує ефективність тих чи інших способів технологізації соціальних практик, дій і поведінки людини в соціальних організаціях. Якщо застосовувані вчителями і вихователями педагогічні технології передбачають вплив на конкретних учнів або їх колектив, то об'єктом управлінських технологій, використовуваних у рамках соціально-технологічного підходу, є інтернатний заклад як соціальна система. В контексті проблеми реформування системи інтернатних навчальних закладів України особливого значення набуває процес становлення та інноваційного розвитку закладів цього типу як відкритих соціально-освітніх систем, максимально інтегрованих у соціокультурний простір держави. Успішність цієї інноваційної діяльності у значній мірі залежить від професійних дій адміністрації шкіл-інтернатів, а також управлінців вищих рівнів – регіонального і загальнодержавного.

В. Нечипоренко зазначає, що інноваційний розвиток для спеціального закладу освіти є, з одного боку, умовою подальшого поступу, а з іншого, – загрозою розбалансування внутрішньошкільного освітнього простору у випадку перевищення критичної межі інновацій, втрати рівноваги між ними та стабільними алгоритмами роботи. Попередити такі ризики можливо за умови врахування при розробці та реалізації стратегії діяльності спеціального закладу внутрішніх і зовнішніх детермінант його діяльності. До внутрішніх детермінант відносяться призначення навчального закладу та усталені підходи до організації його роботи. До зовнішніх детермінант діяльності спеціального закладу відносяться різнопланові чинники макросередовища, головними серед яких є: світові тенденції розвитку освіти і науки; особливості соціально-економічного, політичного та культурного розвитку країни; традиції в галузі освітньої діяльності; освітня політика; рівень розвитку психолого-педагогічної науки. Прогнозування впливу цих чинників на траєкторію реалізації місії закладу дозволяє розробити модерну, перспективну стратегію його розвитку, яка відповідає сучасним глобалізаційним викликам і потребам національної освіти [12, 10-11]. О. Позднякова на основі аналізу сучасних підходів до проектування виховної системи школи-

інтернату доходить висновку, що в контексті нової парадигми відкритих соціально-освітніх систем простежується тенденція формулювання пріоритетних завдань відкритого виховного простору школи-інтернату [13, 40].

Отже, оскільки інноваційний розвиток інтернатних закладів як відкритих соціально-освітніх систем є однією з головних альтернатив їх ліквідації, оновлення управлінських технологій згідно з досягненнями соціально-технологічного підходу можна розглядати як один із ключових пріоритетів модернізації системи закладів цього типу.

Інституціональний підхід є одним із найважливіших у соціології, оскільки дозволяє розкрити механізми функціонування соціальних об'єктів, нормування відносин між суб'єктами, які виконують певні ролі в конкретному інституті. Дослідження школи-інтернату з позицій інституціонального підходу допомагає проаналізувати його організаційну структуру як соціального інституту – організованої системи соціальних зв'язків і відносин, норм і правил, функціональність якої покликана регулювати життєдіяльність членів суспільства та задовольняти їхні потреби.

Якщо інституціональний підхід зосереджується в першу чергу на вивченні формальних норм і легальних процедур, що визначають функціонування соціальних інститутів, то неінституціоналізм в якості основних чинників їхньої діяльності розглядає сукупність норм і цінностей, соціокультурний контекст, реально діючі «правила гри», що структурують відносини між людьми. Соціальні інститути при цьому сприймаються як реальні актори, які мають власні інтереси і визначають моделі активності людей. Пояснювально-прогностичну цінність такого підходу доцільно розглянути на прикладі розробленої в його межах акторно-мережевої теорії, яку можна використовувати для всебічного вивчення системи аргументів соціальних акторів, задіяних у реформуванні інтернатних закладів.

З точки зору акторно-мережевої теорії, школа-інтернат є точкою перетину різних «світів», що є джерелом конфліктів і девіацій. Автори цієї теорії Л. Болтанські і Л. Тевено виділяють шість таких «світів» («градів»): світ натхнення, домашній, громадянський, репутаційний, ринковий та індустріальний світи [3, 76]. У кожному зі світів діють свої принципи оцінки та типи взаємодії, символічні зразки і цінності, своя нормативна система, по-різному формуються мережі соціальних взаємозв'язків. Дії і зв'язки, які здійснюються на перетині світів, можуть містити ризики девіацій і конфліктів, оскільки виникає невизначеність щодо критеріїв оцінок дій акторів, їхніх норм і

цінностей. Використовуючи цей методологічний підхід, можна виділити різні типи аргументації для оцінки ефективності функціонування шкіл-інтернатів і доцільності їх реформування, а саме: морально-педагогічну, державну, громадянську, репутаційну, ринкову та наукову аргументацію. Специфіку кожного типу аргументів доцільно розглянути більш докладно, оскільки їх сукупність і взаємодоповнення визначають те чи інше рішення щодо подальшої долі шкіл-інтернатів у системі освіти України.

Морально-педагогічна аргументація ґрунтується на порівнянні ефективності виховання та підготовки до життя соціально незахищених дітей в інтернатних навчальних закладах і сім'ях. В офіційних документах, педагогічній та психологічній літературі поширена точка зору, що школи-інтернати недостатньо успішно виконують функції підготовки дітей до дорослого життя, що випускники закладів цього типу залишаються недостатньо соціалізованими для самостійного успішного життя, що серед них великий відсоток девіантів і навіть злочинців. На наш погляд, ця позиція вибірково спирається тільки на негативні факти. В науковій літературі представлені й інші аргументи, які на емпіричному матеріалі доводять позитивний вплив інтернату на вихованців [12; 14]. Не спростовуючи думки про наявність випадків девіантної поведінки випускників, слід у ході подальших досліджень виявити кількісні показники поширення як негативних, так і позитивних наслідків навчально-виховної роботи в школі-інтернаті.

Державна аргументація спирається на загальні уявлення про функції держави, зокрема, її пріоритетну функцію щодо соціального захисту дітей-сиріт, дітей з неблагополучних сімей і дітей з інвалідністю. В умовах соціально-економічної кризи, коли число дітей з неблагополучних сімей зростає, їх соціальний захист з боку держави є вкрай необхідним, а державне виховання – пріоритетним. Про слушність такої аргументації свідчить історичний досвід боротьби з безпритульністю, адже статус «нічийних» дітей змінюється на статус «державних» дітей, що врешті решт рятує їхню долю.

Основу громадянської системи аргументів складають оцінки можливостей громадянського суспільства взяти під свою опіку проблемних дітей. На недостатність цих можливостей вказують дані про те, що, згідно із соціологічними дослідженнями, статус постматеріальних цінностей в Україні значно нижчий, ніж у розвинених західних країнах, тобто потенціал суспільства враховувати нематеріальні мотиви своєї діяльності відносно низький. Якщо у розвинених країнах європейського типу цивілізації переважна

кількість проблемних дітей виховується в структурах громадянського суспільства (фостерні сім'ї, прийомні сім'ї та інші типи сімей), то в Україні, на наш погляд, громадянське суспільство ще не має достатній потенціал для того, щоб взяти під опіку всіх соціально незахищених дітей за рахунок широкого розповсюдження прийомних сімей.

В контексті виділеного Л. Болтанські і Л. Тевено світу репутації прийняття рішення про необхідність реформ в системі інтернатних закладів у значній мірі викликане репутаційними причинами. В українському суспільстві протягом останніх десятиліть склалася низька репутація практики виховання дітей в школі-інтернаті. Ця репутація підтримується в численних публікаціях як наукового, так і публіцистичного характеру, але ґрунтовні емпіричні дослідження репутації шкіл-інтернатів не проводилися. Тому актуальним є використання емпіричних дослідницьких методів для детального вивчення фактологічної основи репутації шкіл-інтернатів серед населення. Оскільки репутація, як сформована думка про переваги і недоліки певного об'єкта, має позитивні і негативні аспекти, важливо зважити їхні пропорції у діяльності інтернатів, диференційовано розглянути їхню репутацію з точки зору різних категорій населення.

В соціологічній терміносистемі інтегральне судження соціальної спільноти щодо певного явища або об'єкту позначається поняттям «докса». Стосовно об'єкту нашого дослідження, інтегральна характеристика функцій та інших рис, що відображають нормативний статус і специфічний цілісний образ школи-інтернату як інституційної структури, може бути позначена поняттям «докса школи-інтернату».

Термін «докса» для характеристики об'єктів в системі освіти активно застосовував П. Бурдьє [4]. Поряд із поняттями «соціальний капітал», «поле», «габітус», поняття «докса» позначає специфічний цілісний образ освітньої системи, що встановився як у суспільстві, так і в самому навчальному закладі. Є кілька визначень поняття «докса». У П. Бурдьє – це те положення, яке вважається «само собою зрозумілим», певна форма вірування, відношення основоположної згоди із соціальним світом [4]. Насправді, поняття докси глибше і ширше, що слідує з контексту висловлювань П. Бурдьє щодо цього поняття. Ми поділяємо точку зору О. Начкіна [11], який дає визначення докси, ґрунтуючись на аналізі всього тексту публікації П. Бурдьє, а не задовольняється стислими поясненнями. О. Начкін визначає освітню доксу як сукупність проявів буденної думки, фундаментальних переказів і уявлень, що приймаються на віру без обговорення і обмірковування як очевидні та безперечні, репрезентуючи певний суспільний консенсус. Докса характеризує як

зовнішню, так і внутрішню згоду щодо інституціалізації рис навчального закладу, закріплюючи за ним стійкий статус з його загальними і специфічними функціями.

Докса школи-інтернату – це уявлення про характерну для даного типу навчального закладу сукупність установок, цінностей, принципів, положень і функцій, які, узгоджуючись між собою, забезпечують функціонування цього соціального об'єкта як специфічної системи, що суттєво відрізняється від інших типів освітніх установ. Враховуючи інтегральний характер феномену докси школи-інтернату, його соціологічне дослідження є важливим аспектом оцінки ефективності закладів цього типу і доцільності їх реформування.

Наступний різновид аргументації, передбаченої теорією Л. Болтанські і Л. Тевено, – ринкові аргументи. Посилаючись на них, ініціатори реформи шкіл-інтернатів наголошують, що система закладів цього типу обходиться Україні занадто дорого. У Національній стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки зазначено, що видатки на утримання мережі закладів інституційного догляду дітей щорічно зростають. Так, у 2014 році з державного бюджету було виділено 5,1 млрд. гривень, у 2015 році близько 6,4 млрд. гривень, а у 2016 році – більше 7 млрд. гривень на утримання таких закладів [10]. Але нині школи-інтернати фінансуються з місцевих бюджетів, якщо ж перевести дітей в прийомні сім'ї та будинки сімейного типу, фінансування здійснюватиметься з державного бюджету. На питання про те, чи буде дорожчим для держави фінансування утримання дітей в сім'ях, ніж в інтернатах, автори реформи відповіді не дають, приділяючи більше уваги іншим аргументам, оскільки пряомолінійна ринкова аргументація в очах громадськості буде виглядати некоректною. Разом із тим, можна передбачити, що для стимулювання переведення дітей в сім'ї необхідне достатнє фінансування, яке в кінцевому рахунку перевищуватиме сьогодині витрати на школи-інтернати.

Останній різновид аргументації за акторно-мережевою теорією – наукова – передбачає обґрунтування рішень з опорою на результати наукових досліджень. Об'єктивне соціологічне дослідження може сприяти встановленню більш адекватної репутації шкіл-інтернатів, оскільки сьогодні вона часто має суб'єктивний і довірливий характер, є результатом маніпуляції, неправильної або неперевіреної інформації. Наукове дослідження функціонування інтернатних навчальних закладів доцільно спрямовувати на вивчення різних, взаємодоповнювальних аспектів їхньої життєдіяльності: матеріально-технічних і санітарно-гігієнічних умов, життєвих планів і цінностей

вихованців, успішності реалізації життєвих програм і конструювання життєвих траєкторій випускників, громадської думки про школи-інтернати та необхідність їх реформування тощо.

Висновки. Сучасні дослідження у галузі соціології освіти (педагогічної соціології) переважно мають мультипарадигмальний характер, зумовлений складністю досліджуваного об'єкта, необхідністю його аналізу з позиції різних, взаємодоповнювальних підходів. При вивченні специфіки та ефективності функціонування освітніх закладів інтернатного типу мультипарадигмальність дослідження забезпечуватиметься за рахунок поєднання загальнонаукових і конкретнаукових методологічних підходів: позитивістського, біхевіористського, структурно-функціонального, феноменологічного, соціально-психологічного, системного, соціокультурного, аксіологічного, конструктивістського, соціально-технологічного, інституціонального і неінституціонального. В рамках останнього підходу найбільше евристичне значення при дослідженні шкіл-інтернатів має акторно-мережева теорія Л. Болтанські і Л. Тевено, яка дозволяє проаналізувати різні типи аргументації щодо оцінки ефективності функціонування і доцільності реформування закладів цього типу (морально-педагогічну, державну, громадянську, репутаційну, ринкову та наукову аргументацію), відтворити поліконтекстуальність проблеми ролі інтернатних закладів в українському суспільстві та пошуку можливої альтернативи системі інституційного догляду та виховання соціально незахищених дітей.

Перспективи подальших розвідок. Подальша розробка методології соціологічного дослідження роботи шкіл-інтернатів може здійснюватися за двома напрямками. По-перше, – аналіз інших методологічних підходів і концепцій на предмет їхньої евристичної цінності для вивчення різних аспектів діяльності шкіл-інтернатів, успішності соціалізації вихованців і випускників закладів цього типу. По-друге, – розробка методик соціологічного дослідження за визначеними методологічними підходами (розробка технологічної методології на основі загально- і конкретнаукової).

Л І Т Е Р А Т У Р А

1. *Аза Л. О.* Теоретико-соціологічний аналіз соціальних проблем виховання : дис. ... доктора соц. наук : 22.00.01. – К., 1994. – 273 с.
2. *Астахова В. И.* Курс лекций по социологии образования : учеб. пособие для студентов вузов. – Х. : Изд-во НУА, 2009. – 464 с.

3. *Болтански Л.* Социология критической способности / Л. Болтански, Л. Тевено // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2000. – Том III. – № 3. – С. 68-82.
4. *Бурдые П.* Университетская докса и творчество: против схоластических делений // Socio-Logos'96. Альманах Российско-французского центра социологических исследований Института социологии Российской академии наук. – М.: Socio-Logos, 1996. – С. 8-31.
5. *Зайцев Д. В.* Социальная интеграция детей с ограниченными возможностями : дисс. ... доктора соц. наук : 22.00.04. – Саратов, 2004. – 360 с.
6. *Клименко О. Ю.* Особливості інституціоналізації соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в сучасному українському суспільстві : дис. ... доктора соц. наук : 22.00.04. – Харків, 2016. – 418 с.
7. *Коваленко О. О.* Соціальне сирітство як соціокультурний феномен : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук : спец. 22.00.03 «Соціальні структури та соціальні відносини». – К., 2006. – 19 с.
8. *Лукашевич Н. П.* Социология образования. Конспект лекций / Лукашевич Н. П., Солодков В. Т. – К. : Изд. МАУП, 1997. – 224 с.
9. *Мертон Р. К.* Явные и латентные функции. Тексты / Р. К. Мертон // Американская социологическая мысль / Под ред. В. И. Добренкова. – М. : Изд-во МУБиУ, 1996. – 427 с.
10. *Национальна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України. Офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://www.msp.gov.ua/timeline/Reformuvannya-instituciynogo-doglyadu-ditey.html>.*
11. *Начкин А. И.* Социология образования: исследовательский потенциал классического наследия // Вестник Ленинградского государственного университета имени А. С. Пушкина. Научный журнал. – 2013. – № 1. – Том 2. – С. 172-178.
12. *Нечипоренко В. В.* Теоретичні і методичні засади навчально-реабілітаційної діяльності спеціального закладу як відкритої соціально-освітньої системи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка». – К., 2013. – 44 с.
13. *Позднякова О.* Виховна система школи-інтернату як освітній феномен // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. – 2016. – № 2 (17). – С. 37-41.
14. *Покась В. П.* Зміна філософської парадигми управління навчально-виховним процесом інтернатних закладів освіти України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук : спец. 09.00.10 «Філософія освіти». – К., 2012. – 34 с.

15. Скідін О. Л. Соціологія освіти : навчальний посібник / О. Л. Скідін, І. М. Гавриленко. – Запоріжжя : ЕТТА-ПРЕСС, 1998. – 256 с.
16. Уповноважений Президента з прав дитини взяв участь у презентації бачення деінституціалізації догляду дітей в Україні [Електронний ресурс] / Президент України Петро Порошенко. Офіційне інтернет-представництво. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/upovnovazhenij-prezidenta-z-prav-ditini-vzyav-uchast-u-preze-37387>.
17. Чепак В. В. Теоретико-методичні засади становлення і розвитку соціології освіти : монографія / В. В. Чепак. – К. : Геоплінт, 2011. – 304 с.
18. Чердніченко Г. А. Формирование образовательных и профессиональных траекторий молодежи: внешние регуляторы и действия субъектов : дисс. ... доктора социол. наук : 22.00.04. – М., 2014. – 330 с.

Гордиенко Н. Методологические основы социологического исследования функционирования образовательных заведений интернатного типа.

В статье обоснована необходимость мультипарадигмального построения методологии социологического исследования функционирования школ-интернатов через сочетание позитивистского, бихевиористского, структурно-функционального, феноменологического, социально-психологического, системного, социокультурного, аксиологического, конструктивистского, социально-технологического, институционального и неoinституционального подходов. Проанализировано эвристическое значение акторно-сетевой теории Л. Болтански и Л. Тевено, которая с позиций неoinституционализма позволяет проанализировать различные типы аргументации относительно оценки эффективности функционирования и целесообразности реформирования школ-интернатов.

Ключевые слова: школы-интернаты, реформирование системы интернатных учебных заведений, методология социологического исследования, социология воспитания, акторно-сетевая теория.

Gordienko N. Methodological foundations for sociological survey on boarding schools functioning.

The author substantiates the necessity of the multi-paradigm approach to the sociological survey on the difficulties of the functioning of boarding-schools. The multi-paradigm approach allows to combine main theoretical sociological approaches and includes positivist, behavioristic, structural and functional, phenomenological, socio-psychological, systems, social and structural, axiological, constructionist, social and technological, institutional and neo-institutional approaches. The author points to the heuristic importance of the actor-network theory of L. Boltanski and L. Thevenot.

Keywords: boarding schools, the reform of boarding schools system, sociological methodology, sociology of education, actor-network theory.

Альохін М.

СМИСЛОЖИТТЄВІ ЦІННОСТІ ТА ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ІНДУСТРІАЛЬНИХ РЕГІОНІВ

У статті розкривається поняття смисложиттєвих цінностей та орієнтацій. Висвітлюється їх класифікація та механізми формування в учнівської молоді. Автором наводяться результати власного соціологічного дослідження щодо визначення цінностей та життєвих орієнтирів старшокласників індустріальних регіонів України, статистичні дані порівнюються із результатами аналогічних розвідок. Прослідковується динаміка та характер змін смисложиттєвих цінностей сучасної учнівської молоді.

Ключові слова: смисложиттєві цінності, ціннісна орієнтація, українська молодь, індустріальний регіон.

Постановка проблеми. Самоактуалізація та самореалізації особистості – чи не найважливіша проблема кожної людини, розв'язання якої, безумовно, пов'язано із формуванням успішної життєвої траєкторії, вибором пріоритетів та цінностей, що визначатимуть її долю. Особливо вразливою категорію у аспекті істинності/хибності розстановки життєвих пріоритетів залишається молодь, адже відсутність власного багатого досвіду, помножена на стрімкий суспільно-політичний та інформаційний прогрес, що ускладнює вибудову чітких прогностичних оцінок стосовно політико-правового та соціально-економічного становища держави, часто не дозволяє зробити правильний вибір, таким чином породжуючи численні суперечності у її життєвих стратегіях, порушуючи їх внутрішню логіку і цілісність. Крім того, останнім часом все інтенсивніше відбувається маргіналізація українського суспільства, спостерігається активна молодіжна еміграція, а на ринку праці посилюються тенденції молодіжного безробіття. Таким чином, молоді все складніше в умовах соціально-економічної нестабільності, міждержавного військового протистояння, політичного фіаско постмайданівських сил та глибокого культурного занепаду обрати правильні смисложиттєві цінності та орієнтири. Ще більш трагічною ситуація видається у молоді індустріальних регіонів України, які у

своїй більшості є депресивними: характеризуються тривалою стагнацією, низькою інтенсивністю господарської діяльності, мало диверсифікованою галузевою структурою економіки та низьким розвитком соціальної сфери. Усе вищезазначене об'єктивно впливає на формування смисложиттєвих цінностей та орієнтацій сучасної молоді, перетворюючи їх на складний соціально-психологічний феномен, що характеризує спрямованість і зміст активності молодої особи, визначає її загальний підхід до світу, до себе, надаючи сенс і напрям особистим позиціям, поведінці, вчинкам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти формування життєвих цінностей стратегій розглянуті у наукових працях видатних вчених: В. Франкла, А. Маслоу, Р. Мертона (життєві цінності); Е. Гуссерля, П. Бергера (життєвий світ); Н. Кантора (життєві завдання). Серед українських науковців проблема сенсу життя та ціннісних орієнтацій молоді представлена у науковому доробку В. Арбеніної, В. Бакірова, О. Балакіревої, Є. Головахи, О. Злобіної, В. Ніколаєвського, С. Оксамитної, Н. Победи, Л. Сокурянської, І. Шеремет, Н. Шуст, О. Якуби, О. Яременка та інших.

Викремлення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Актуальність теми зумовлена недостатністю вивчення питання життєвих планів і стратегій учнівської молоді індустріальних регіонів, що породжує необхідність аналізу соціологічних досліджень їх змісту та трансформації з урахуванням соціально-групових та регіональних особливостей.

Метою статті є виявлення особливостей формування життєвих стратегій учнівської молоді промислових регіонів в умовах сучасного поступу українського суспільства та державності.

Виклад основного матеріалу. Українські та світові вчені часто розглядають проблему смисложиттєвих цінностей та орієнтацій у контексті більш широкого феномену – сенсу життя. Так, В. Франкл визначає смисл провідним чинником особистісного розвитку і усього життєвого шляху особистості; вказуючи на те, що відсутність в індивідууму цього сенсу призводить до усталених переживань внутрішньої спустошеності, фрустрації та втрати бажання жити. А. Адлер також наголошує на значущості пошуку особистістю сенсу життя як детермінанти особистісного розвитку. С. Рубінштейн наголошує на соціальній спрямованості та альтруїстичності смислу життя. Поряд із тим К. Абульханова-Славська наголошує на високій значущості індивідуального аспекту феномену сенсу життя, підкреслюючи, що особистість часто має протистояти соціальному тиску та соціальним стереотипам, вибудовуючи власний смисл й

життєві плани, а не лише засвоюючи соціальні стереотипи «успішної людини» шляхом ідентифікації.

Поняття цінностей, що надзвичайно широко використовується у філософській та іншій спеціальній літературі, вказує на людське, соціальне і культурне значення певних явищ дійсності. М. Головатий визначає цінності як певні ідеї чи погляди, за допомогою яких люди задовольняють свої потреби та інтереси.

У сучасних наукових дослідженнях єдиної класифікації цінностей не існує, тож дослідники систематизують їх по-різному: за об'єктом засвоєння (матеріальні, морально-духовні); за метою (егоїстичні, альтруїстичні); за рівнем узагальненості (конкретні, абстрактні); за способом вияву (ситуативні, стійкі); за роллю в діяльності людини (термінальні, інструментальні); за приналежністю (індивідуальні, групові колективні, суспільні, національні, загальнолюдські); за змістом діяльності (пізнавальні, предметно-перетворювальні (творчі, естетичні, наукові, релігійні та ін.) [5].

У соціологічному аспекті цінності розглядаються як нормативи або регулятори діяльності. Тут їх доцільно розділяти на цінності-норми, цінності-ідеали, цінності-цілі, цінності-засоби. Найбільш поширеною класифікацією цінностей на філософському рівні вважається розподіл на релігійні, етичні, естетичні, логічні й економічні.

Ціннісними орієнтаціями переважна більшість науковців вважає сукупність ієрархічно пов'язаних між собою цінностей, що визначають спрямованість життєдайності кожної людини. Джерелом їх формування виступають сенсожиттєва активність особистості, рівень домагань та орієнтації у процесі досягнення конкретних цілей [4].

В. Ядов вказує, що під ціннісними орієнтаціями слід розуміти інтегративні, вільно та відповідально обрані установки, що є більш широкими та включеними для особистості, аніж інші, навіть базові, соціальні установки, ідеали чи орієнтири.

Таким чином, ціннісні орієнтації молоді – це складне утворення, що синтезує у собі різні форми взаємодії суспільного та індивідуального в підлітковій особистості, специфічні форми усвідомлення нею картини навколишнього світу, свого минулого, сьогодення та майбутнього, сутності власного «Я».

Важливо відзначити, що саме у роки молодості індивідууми набувають основні знання, уміння та якості особистості. Слід зауважити, що за нашими спостереженнями, молодь акцентує увагу на західних, американських якостях особистості (впевненість у собі, цілеспрямованість, життєрадісність, раціоналізм, самоактуалізація),

відсуваючи на задній план такі якості, які сьогодні більше цінує старша генерація людей: відповідальність, доброта, толерантність, чуйність тощо. Необхідно зважити на певний максималізм молоді, на агресивне вторгнення в вітчизняну свідомість західної, американської культури, а також на динамічні економічні, культурні та соціальні кризи, які переживає наша країна в цей складний період [3].

Проблема формування та реалізації життєвих стратегій учнівської молоді входить у коло тем, що становлять науковий інтерес як для аналізу цієї соціально-демографічної групи, так і для розуміння подальших перспектив розвитку всього суспільства. Учнівська молодь являє собою суб'єкт суспільних відносин, тому нестійкість життєвих стратегій є наслідком перехідності її соціального статусу і лабільності свідомості.

Емпіричною базою дослідження стали старшокласники закладів середньої освіти Кривого Рогу Дніпропетровської області. Надійність і достовірність дослідження забезпечувалася вихідними методологічними принципами, теоретичною обґрунтованістю, різноманітністю і надійністю використаних методів, репрезентативністю вибірки, математичною обробкою отриманих даних з використанням пакету комп'ютерних програм статистичного аналізу. Серед соціально-психологічних чинників розвитку особистості учнів найбільш цікавим, перш за все, є сімейні стосунки, ставлення підлітка до школи, однокласників, друзів, батьків, сім'ї в цілому; успішність та поведінка в школі. Для вимірювання цих показників застосовувались методики «Незакінчені речення», Колірний тест ставлень, а також вивчалися особові справи підлітків, здійснювався аналіз документів, що містять інформацію про успішність навчання та оцінку поведінки підлітків класними керівниками. Для діагностики суб'єктивного відчуття самотності ми застосували методику Д. Рассела та М. Фергюсона. Крім того, враховуючи соціальну депресивність індустріального регіону та активізацію суїцидальних ігор серед підлітків, виявлення в оточенні підлітка осіб з суїцидальною поведінкою проводилось за допомогою запитань №4-7 «Опитувальника суїцидальної поведінки». Смысловиттєві орієнтації та цінності досліджувались за допомогою індивідуальних бесід та інтерв'ю, методики «Ціннісні орієнтації» (у модифікації О.В.Мотків та Т.А.Огневої).

Так, у діагностиці, проведеної у березні-травні 2017 року, взяли участь 276 учнів 6-8 класів та 166 представники 9-11 класів загальноосвітніх шкіл Сакаганського району Кривого Рогу. Результати свідчать, що у учнів середньої ланки домінує у поведінці

демонстративність (50 % проти 26 % у учнів старшої ланки). Майже удвічі у школярів середнього віку над учнями-старшокласниками переважає ефективність (35 % і 63 % відповідно). Більш високим є і показник унікальності поведінки учнівської молоді 6-8 класів (42 %), тоді як у випускників він сягає усього 28 %. Показник соціальної неспроможності в учнів 6-8 та 9-11 класів є однаковим та становить 49 %, що демонструє ризик можливості неуспішності соціалізації. Надзвичайно високим є і соціальний песимізм: так, негативно оцінюють соціальний складник життя 67 % учнів старших класів та 64 % школярів середньої ланки. У 43 % старшокласників відбувся злам культурних бар'єрів, тоді як у учнів 6-8 класів цей показник становить лише 35 %. Природно, що пік максималізму поведінки припадає саме на учнів 6-8 класів (42 %), а у старшокласників цей прояв виявлено у 35 % випадків. Загрозливою є і відсутність тимчасової життєвої перспективи: її вбачають ясною 34 % учнів 6-8 класів та 31 % учень 9-11 класу, що викликає суттєве занепокоєння. Констатуємо і недостатній антисуїцидальний фактор: так, лише у 60 % учнів 6-8 класів та 74 % учнів 9-11 класів він виражений на достатньому та високому рівні, однак зустрічаються учні, коефіцієнт антисуїцидального фактору яких дорівнює 0 (див. рисунок 1).

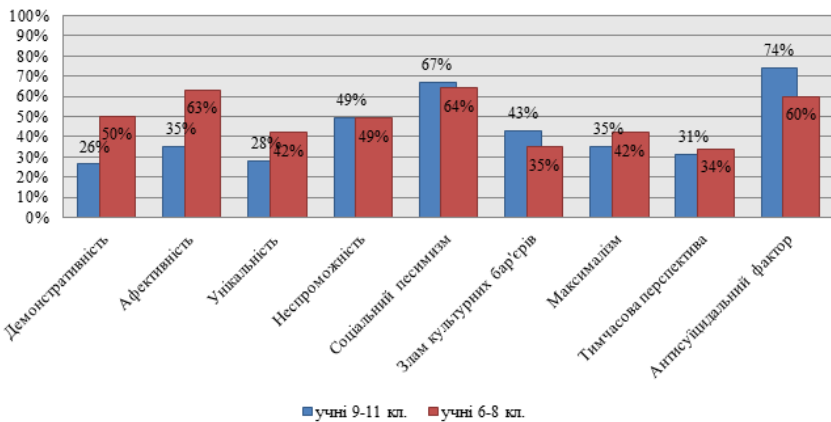

рис 1. Основні показники поведінки учнівської молоді Сакганського району, 2017р.

Крім того, запорукою вибудови вдалої життєвої траєкторії та формування успішного життєвого сценарію підлітка є визначення соціального середовища родини, у якому він перебуває. У більшості

родин учнів старших класів (67 %) панує демократичний стиль сімейного виховання. Однак, у 21 % родин учнів II-III ступенів батьки використовують авторитарний стиль виховання (див. рисунок 2).

рис. 2. Стиль сімейного виховання учнів Сакаганського району 5-11 кл., 2017р.

рис. 3. Готовність батьків до створення умов соціалізації особистості учнів 5-11 кл., 2017р.

Переважає більшість батьків (51 % у 5-11 класах) демонструють високий рівень готовності до створення умов соціалізації особистості дитини. Найголовнішою функцією сім'ї батьки одноставно визначили становлення особистості дитини та її виховання, найменш потрібною – формування уявлень про можливість завдяки шлюбу підвищити свій соціальний статус. Батьки учнів середньої та старшої ланки виділяють найголовнішими функціями навчитися не боятися труднощів, бути цілеспрямованим; навчитися дітям захищати себе, бути впевненим у собі. До найменш важливих було віднесено формування господарського ставлення до довкілля.

Відповіді респондентів щодо смисложиттєвих цінностей та орієнтирів були згруповані методом кластерного аналізу та ранжовані відповідно до частоти їх обрання старшокласниками (тут і далі k – коефіцієнт вибору критерію) (див. нижче рисунок 4).

Так, найвищою смисложиттєвою цінністю старшокласники індустріального регіону визначають родинне та сімейне благополуччя, 2-3 сходинку із приблизно рівними показниками значущості розділять саморозвиток та самопошук й стабільні соціальні стосунки. Не менш важливими школярі середньої та старшої ланки вважають здобуття якісної кар'єри, мандрівки та відкриття світу, матеріальне благополуччя, успішні особисті стосунки, роботу «у задоволення», визнання прикладом для наслідування. Найменш значущими для старшокласників ($k \leq 0.1$) є спортивні досягнення, бізнес-успіхи, здоров'я, мовна грамотність, благодійництво, життя заради дітей.

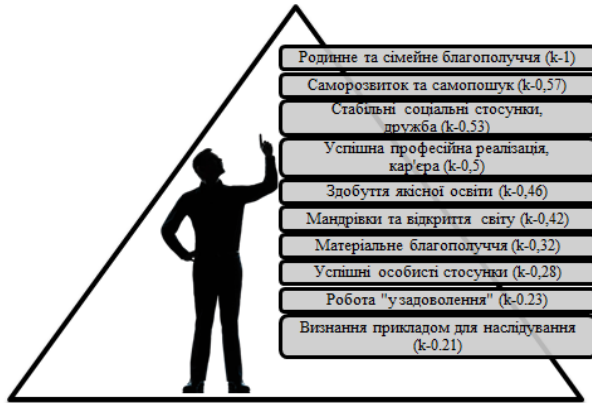

Рис. 4. Ієрархія смисложиттєвих цінностей та орієнтацій учнівської молоді індустріальних регіонів, 2017р.

Порівнюючи отримані результати із дослідженнями к.псих.н. Савчука О. В., проведеного у березні-квітні 2012 р., у яких взяло участь 1076 представників української молоді, констатуємо трансформацію ціннісної ієрархії. Так, у 2012 році, за вибором респондентів, найбільш значущими виявилися такі цінності: здоров'я – 72 % досліджуваних поставили цю цінність на перше місце; власне благополуччя – 68 %; фізична насолода – 56 % поставили цю цінність на перше місце та розваги – 31%. Найменш значущими виявилися свобода (21%), благополуччя близьких друзів (18%), чесність (14%), доброта (4%) [6].

Динаміка змісту смисложиттєвих цінностей та орієнтирів молоді індустріальних регіонів простежується і відносно результатів емпіричного дослідження стратегічних орієнтирів учнів м. Покров (раніше – Орджонікідзе) Дніпропетровської області, проведеного у квітні-травні 2013 року. Автор означеного дослідження П. І. Драгой вказує, що в ієрархії термінальних цінностей абсолютно домінують такі цінності: здоров'я (фізичне і психічне); щасливе сімейне життя; впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів). В ієрархії інструментальних цінностей абсолютно домінують такі цінності: життєрадісність (почуття гумору); вихованість (гарні манери). Третє рангове місце розділили такі цінності, як: чесність та акуратність; широта поглядів [0].

Таким чином, за останні 5 років в структурі життєвих пріоритетів молоді стався перехід від спрямованості на забезпечення здоров'я та гедоністичної поведінки й особистого благополуччя до

самоактуалізації, самореалізації та самовдосконалення. Незмінно важливою залишається цінність родинно-сімейних стосунків та соціальних відносин, нівелюється значення для молоді релігії, політики та бізнес-успішності.

Констатуємо, що сьогодні більшість представників української молоді знаходиться у пошуку можливості поєднання духовних та прагматичних цінностей. В педагогічному дискурсі це вказує на необхідність актуалізації особистості, яка через трансформовані, «олюднені» прагматичні цінності прямує до духовного зростання, будує ієрархічно правильну систему смисложиттєвих цінностей.

Поряд із тим, соціальна депресивність індустріальних регіонів та відсутність чітких сценаріїв розвитку особистості старшокласників у майбутньому детермінує появу цілої спільноти аутсайдерів, потрапляння до якої призводить до моральної деградації індивіда, зниження у нього цінності його життя, провокує асоціальні та протиправні форми самореалізації.

Сучасна українська молодь є схильною до аномічної деморалізованості, соціального песимізму та соціального цинізму, внаслідок чого у неї не формується стійка система смисложиттєвих цінностей та орієнтацій, що відповідала б перспективам демократичного розвитку суспільства.

Висновки із запропонованого дослідження. Таким чином, смисложиттєві цінності є формою самоусвідомлення, самовираження внутрішніх моральних, інтелектуальних, естетичних та інших сил і уявлень особистості, що перебувають у стійкому взаємозв'язку із її потребами, інтересами, мотивами поведінки ми, обумовлюючи їх й водночас перебуваючи у їх залежності.

Наявне соціокультурне макро-, мікросередовище української молоді індустріальних регіонів детермінує демонстративність її поведінки, соціальний песимізм та цинізм, наявність зламу культурних бар'єрів, відсутність чітких життєвих орієнтирів. В родинях старшокласників переважно домінує демократичний та потуральний стилі вихованні, а більшість батьків мають високий або середній рівень готовності до забезпечення соціалізації їх дітей.

Поряд із тим, сучасна соціально-економічна та політична ситуація в державі характеризується зростанням соціальної напруги, дисонансом між соціальними потребами суспільства та ступенем їх задоволення, руйнацією соціального потенціалу соціальної інфраструктури, зростанням частки маргіналізованих верств суспільства.

З огляду на це, відбувається активна відмова від раніше існуючих цінностей, в центрі яких вибудовувалась пріоритетність праці, матеріальне благополуччя, гедонізм. Набувають все більшого смисложиттєвого значення внутрішньорієнтовані цінності (комфортне сімейне та соціальне середовище, саморозвиток, самореалізація, мандрівки та якісна освіта) [2].

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Перспективною подальших досліджень у цьому напрямку є вивчення структурної організації життєвих стратегій молоді, а також особливостей функціонування когнітивного, емоційного, регулятивно-поведінкового та практичного компонентів життєвих стратегій молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Драгой П. І. Ієрархія життєвих цінностей та стратегій сучасної української молоді (на прикладі дослідження учнівської молоді м. Орджонікідзе) // Грані. – 2014. – № 4. – С. 103-108.
2. Злобіна О. Суспільна криза і життєві стратегії особистості [Текст] / О. Злобіна, В. Тихонович. – К.: Стилос, 2011.– 238 с.
3. Коберник Л. О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості // Наука і освіта // Науково-практичний журнал південного наукового центру АПН України. – Одеса. – 2008. – № 4-5. – С.28- 33.
4. Коханова О. П. Цінності та ціннісні орієнтації, їх роль у розвитку особистості // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. – 2015. – Вип. 3. – С. 108-112.
5. Матяж С. В. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості / С. В. Матяж, А. О. Березянська // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер. : Соціологія. – 2013. – Т. 225, Вип. 213. – С. 27-30.
6. Савчук О. В. Динаміка ціннісних орієнтацій української молоді // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2012. – Вип. 16. – С. 60-67.

Алѣхин М. Смыслжизненные ценности и ориентиры современной украинской молодежи индустриальных регионов.

В статье раскрывается понятие смыслжизненных ценностей и ориентаций. Освещается их классификация и механизмы формирования среди ученической молодежи. Автором приводятся результаты собственного социологического исследования по определению ценностей и жизненных ориентиров старшеклассников индустриальных регионов Украины, статистические данные сравниваются с результатами

аналогичных изысканий. Прослеживается динамика и характер изменений смысложизненных ценностей современной украинской молодежи.

Ключевые слова: смысложизненные ценности, ценностная ориентация, украинская молодежь, индустриальный регион.

Alyokhin M. Life values and landmarks of modern Ukrainian youth in industrial regions.

The article reveals the concept of meaningful values and orientations. Their classification and mechanisms of formation among pupils are described. The author presents the results of his own sociological research on the definition of values and life orientations of senior pupils of the industrial regions of Ukraine, statistical data are compared with the results of similar studies. The dynamics and character of changes in the meaningful values of modern Ukrainian youth are traced.

Keywords: vital values, value orientation, Ukrainian youth, industrial region.

Новосад К.

**ГОТОВНІСТЬ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ ІЗ УКРАЇНИ ДО
УНИКНЕННЯ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ**

У статті проаналізовано актуальні проблеми становища трудових мігрантів з України. Висвітлено те, як уникнення невизначеності впливає на готовність до міграції у сусідні країни (Польща та Росія) та у розвинені країни світу (Велика Британія та США). Розглянуто можливості та витоки соціальних ризиків трудових мігрантів з України. Стаття є результатом порівняльного аналізу показників організаційних культур Герта Хофстеде.

Ключові слова: міжнародні трудові мігранти, порівняльний аналіз, уникнення невизначеності, соціальні ризики.

Постановка проблеми. Дослідження готовності трудових мігрантів до територіального переміщення визначається потребами прогнозування міграційних потоків, масштабів, форм та основних напрямів сучасних міграційних процесів. Ототожнення міграційної готовності з психологічним станом готовності людини до переселення обмежує можливості виключно короткостроковими прогнозами. Середньострокові та довгострокові прогнози, які мають спиратися на більш сталі фактори: суспільні традиції, культурні та ціннісні орієнтації спільнот, знаходяться поза увагою дослідників. Відкритим залишається питання співвідношення психологічної готовності до

трудової міграції та здібності трудових мігрантів до інтеграції в суспільне життя країн перебування. Недостатня увага до стійких факторів міграційної готовності та оцінкам здібностей трудових мігрантів до інтеграції, створюють умови для підвищених ризиків та розчарувань невдалого вибору. Готовність до трудової міграції визначається готовністю мігрантів до ризиків та діяльності в умовах невизначеності та потребує спеціального дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міграційна готовність трудових мігрантів є предметом міждисциплінарних досліджень. Методологічні основи дослідження міграційної готовності закладені Т. Заславською та Л. Рибаківським. Згідно з їх позицією, «міграція – це факт, який реально відбувся, а міграційна мобільність – це готовність (схильність) до переміщення» [1, 80]. Міграційна готовність визнається Л. Рибаківським першим структурним елементом «тристадійного міграційного процесу». Фізичне переміщення є другою стадією міграційного процесу, яка невід’ємна від стадії інтеграції мігрантів у нове соціальне середовище.

Згідно з дослідженням робочої групи працівників відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону Державної установи «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», міграційна готовність є одним з багатьох факторів міграційного процесу. Іншими факторами міграційного процесу виступають: потреби, інтереси, цілі мігрантів та можливості задоволення цих потреб; процес задоволення та деривація потреб; відмова від міграції та пошук оптимального рішення; ціннісні орієнтації, міграційні установки та оціночна діяльність. Дослідники визначають, що міграційна готовність відрізняється від потенційної міграції включенням в її структуру поведінкової складової (поряд з когнітивною та емоційно-оцінною). Завдяки цьому, міграційна готовність «є найближчим кроком на шляху до здійснення самого міграційного переміщення» [2, 98-99].

У дослідженні О. П’ятковської міграційна готовність позиціонується як фактор, який разом із соціально-психологічними аспектами індивідуального, групового і масового ставлення до міграції, міграційними настановленнями та міграційною мотивацією визначають міграційну поведінку мігрантів [3, 51]. Важливо, що поряд із психологічними регуляторами поведінки мігрантів появляються фактори групового та масового становлення до міграції, узгодженість дій (настановлення), або готовність до певного результату міграційної поведінки. За твердженням О. Блинової: «Впливають на виникнення й

формування міграційної готовності об'єктивні умови (оцінка соціально-політичної та економічної ситуації в країні)» [4, 28-29].

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Проголошення міграційної готовності одним з багатьох факторів міграційного процесу, залишає відкритим питання про їх взаємовплив. Особливу актуальність набуває дослідження впливу на міграційну готовність трудових мігрантів масового ставлення до міграції та міграційні настановлення окремих демографічних груп. Потрібно не тільки проголошувати вплив об'єктивних умов на виникнення й формування міграційної готовності, але й визначати які саме умови збільшують або зменшують цей вплив. Потрібно вивчати міграційну готовність до дії, яка дає шанс на успіх та як готовність до ризиків.

Мета статті – з'ясувати вплив на міграційну готовність трудових мігрантів із України їх ставлення до невизначеності та соціальних ризиків у 2008-2012 рр.

Вклад основного матеріалу дослідження. Готовність громадян України до трудової міграції за кордон розглядається як складова частина міграційних настроїв, вимірюється за допомогою кількісних методів і оцінюється як висока [5]. Дослідження сучасних міграційних процесів в Україні показує, що закордонні трудові мігранти – це окрема соціально-професійна група, головною ознакою яких є готовність до ризиків, орієнтація на власні ресурси але низький рівень добробуту. «Трудові мігранти – це спільнота, що об'єднує людей з досить високим рівнем адаптації до умов ринкової економіки. Вони обирають і реалізують такі ринкові стратегії, домінантами яких є самозайнятість та підприємницька діяльність. Вони готові до ризиків, орієнтуються переважно на власні сили і ресурси, культивують цінності, що їх поділяють, як правило, представники середнього класу, при тому, що за рівнем добробуту вони набагато ближчі до «нових бідних», аніж «нових середніх» [6, 148]. Створюється враження, що трудові мігранти з України готові до соціальних і економічних ризиків виключно за кордоном. У себе на батьківщині їх готовність до ризиків та підприємництва, за існуючих умов, чомусь не здатна монетизуватися. Результати дослідження, здійсненого в рамках проекту Європейського фонду професійного навчання у 2008 році показали, що тільки 6,6% трудових мігрантів після повернення додому стали роботодавцями, а 11,1 % – само зайнятими [7, 145-146]. Всі інші не проявили ініціативи підприємництва на Батьківщині.

На думку Б. Юськіва: «Процес трудової міграції набув більшої усталеності, інституціоналізувався, оздобився міфами й здобув міцну репутацію гострої національної проблеми» [8, 72]. Міфи щодо

сучасної міжнародної міграції з України розповсюджені в різних аспектах її дослідження. Багато міфів щодо міжнародної трудової міграції з України легко спростувати за допомогою статистики, але деякі потребують глибоко наукового аналізу. Зокрема це торкається міфу про те, що трудові мігранти з України «готові до ризиків, орієнтуються на власні сили й ресурси» та є «місіонерами ринкових ідей» [8, 69]. Саме за допомогою цього міфу створюється позитивний образ міжнародних трудових мігрантів, який провокує утворення нових соціальних ризиків, підвищує ризики мігрантів стати жертвою самовпевненості.

Ретельне вивчення готовності до ризиків було здійснено у 2010 р. фахівцями відділу міграційних досліджень Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи на замовлення Міжнародної організації з міграції. Результати опитування 345 молодих осіб (від 18 до 27 років), батьки яких працюють за кордоном, довели, що готовність до ризиків поступається у них всім іншим характеристикам, крім знання справи, якою займаюся та умінню організувати роботу інших [9, 135-136]. Зіставлення отриманих фактів дає підставу для питання: «Як можливо поєднання високої міграційної готовності дітей трудових мігрантів із низьким рівнем готовності до ризиків?»

У концепції організаційних культур Герта Хофстеде уникнення ризиків пояснюється належністю працівників до певного типу культури. Під впливом ціннісно орієнтованої культури працівники намагаються уникати ризиків та прикладати лише обмежені зусилля на робочих місцях. «Проте в цілеорієнтованій культурі працівники в основному виходять за межі конкретних внутрішніх цілей або результатів, навіть якщо вони пов'язані з істотними ризиками» [10]. Готовність до ризиків тісно пов'язана зі ставленням до невизначеності, яка є важливою рисою праці мігрантів у країнах їх тимчасового перебування. Невизначеності можна уникати або бути толерантним до неї, сприймаючи її як закономірний фон для ризиків. Невизначеність соціальних стосунків мігрантів у країні перебування є набагато більш розгалуженою, ніж економічна або правова невизначеність. Ставлення трудових мігрантів до соціальної невизначеності у країнах перебування є індикатором їх готовності до соціальних ризиків під час праці за межами власної країни. Різноманітні прояви толерантності до невизначеності корелюють з готовністю до соціальних ризиків і, навпаки, уникнення невизначеності сигналізує про неготовність мігрантів до соціальних ризиків.

Дослідження української організаційної культури через призму індексів Герта Хофстеде, яке було здійснено М. Міньковим у 2010

році, надає максимально високі значення «уникнення невизначеності» (95 балів із 100) та «дистанцій влади» (92 бала із 100) [11]. Це означає, що для української організаційної культури притаманне прагнення брати на себе помірний та ретельно прорахований ризик. На підставі вимірювання можна припустити особливе значення цього показника для ідентифікації організаційних культур чи виконання функції межі з іншими організаційними культурами. Спростувати або довести це припущення можна за допомогою порівняння профілів ділових культур основних країн призначення трудових мігрантів із України з профілями ділових культур країн, які не користуються значним попитом у трудових мігрантів із України.

Порівняльний аналіз організаційної культури українців з організаційними культурами основних країн призначення трудових мігрантів із України (Польщі, Російська Федерація), показує максимальну наближеність їх культурних профілів по індексу уникнення невизначеності «Uncertainty Avoidance» (95 – Україна, 93 – Польща, 95 – Росія) [11]. Організаційна культура громадян України по індексу дистанції влади («Power Distance») співпадає з організаційною культурою громадян Російської Федерації, але дещо відрізняється від показника громадян Польщі. Проте, деякі розбіжності показників організаційних культур громадян України, Польщі та Російської Федерації лише підкреслюють їх схожість.

Порівняльний аналіз організаційної культури українців з діловими культурами розвинених західних країн (Велика Британія, США) показує значну розбіжність їх культурних профілів. Максимальні розбіжності проявляються по індексу уникнення невизначеності (95 – Україна, 46 – США, 35 – Велика Британія). Розбіжності торкаються практично всіх індикаторів дослідження ділової культури: «дистанція влади» (Power Distance), «індивідуалізм» (Individualism), «маскулінність» (Masculinity), «уникнення невизначеності» (Uncertainty Avoidance), «довгострокова орієнтація» (Long Term Orientation), «стриманість» (Indulgence).

Поглиблене дослідження ділової культури трудових мігрантів із України стало можливим завдяки інформації міграційної служби України про розподіл трудових мігрантів за країнами та тривалістю перебування під час поїздок за кордон у 2010-2012 роках. Згідно з інформацією, до основних країн призначення трудових мігрантів із України у 2010-2012 рр. належало дев'ять країн. Із 1181,6 тис. трудових мігрантів на Російську Федерацію припадало 43,2 % осіб, на Польщу – 14,3 % осіб, на Італію – 13,2 % осіб, на Чеську Республіку – 12,9 % осіб, на Іспанію – 4,5%, на Німеччину – 2,4 % осіб, на

Угорщину – 1,9 % осіб, на Португалію – 1,8 % осіб, на Білорусь – 1,8 % осіб. На інші країни припало 4,0 % осіб. Переважну більшість складають чоловіки та мешканці сільської місцевості. За країнами призначення «жінки переважають серед мігрантів до Угорщини (53,0 %) і, особливо, Італії (78,5 %). Серед працюючих у Білорусі, Польщі та Іспанії переважають чоловіки, однак частка жінок тут є помітно вищою, ніж по трудовій міграції з України, в цілому. Російська Федерація і Чеська Республіка є країнами переважно чоловічої міграції з України (83,8 % та 75,1 % відповідно). Гендерна структура заробітчан у Німеччині та Португалії, в цілому, відповідає загальному розподілу трудових мігрантів за статтю» [12, 43].

Важливим моментом профілю трудових мігрантів із України є перевага короткострокової трудової міграції. Серед загальної кількості трудових мігрантів вони складають майже половину (48,5 %). Більше третини від загальної кількості складають трудові мігранти, які повернулися до України (37,4 %). Невелику частину мігрантів складають «працівники-емігранти», які працюють за кордоном 12 місяців та більше (14,1 %) [12, 42]. Але саме серед довгострокових трудових мігрантів кількість жінок у три рази перевищує кількість чоловіків, а кількість мешканців міст майже в два рази перевищує кількість селян. Із одного боку, це просто пояснити перевагою трудової міграції жінок та городян у країні ЄС та перешкодами візового режиму. Із другого боку, неможливо відкидати мотивацію трудової міграції городянок саме до країн ЄС.

Аналіз особливостей розподілу трудових мігрантів із України за країнами та терміном перебування, статтю та місцем проживання надає підстави для припущення про те, що суттєві відмінності у напрямку трудових міграцій формуються під впливом фундаментальних факторів, зокрема фактору організаційної культури. Українськими економістами було встановлено, що деякі складові організаційної культури (господарського менталітету) чинять суттєвий вплив на рівень економічного розвитку держави. «Зокрема, індекси уникнення невизначеності та дистанції влади, в цілому, мають негативні кореляції з показниками економічного розвитку, зокрема, ВВП на душу населення, Індексом економічної свободи, Глобальним інноваційним індексом, а показник індивідуалізму має пряму кореляційну залежність з усіма трьома досліджуваними показниками ефективності національних економік» [13, 17].

За допомогою корелятивно-регресивного аналізу нами було встановлено наявність сильного прямого зв'язку між короткостроковим перебуванням трудових мігрантів із України за

кордоном (від 1 до 3 місяців) та індексом уникнення невизначеності $R = 0,671$. Між довгостроковим перебуванням трудових мігрантів із України за кордоном (від 3 до 6 місяців) та індексом уникнення невизначеності встановлена наявність слабого зв'язку з коефіцієнтом кореляції $R = 0,179$. Між довгостроковим перебуванням трудових мігрантів із України за кордоном (від 6 до 12 місяців) та індексом уникнення невизначеності встановлена наявність сильного зворотного зв'язку з коефіцієнтом кореляції $R = -0,604$. Коефіцієнт кореляції між перебуванням трудових мігрантів за кордоном до одного місяця та індексом уникнення невизначеності дещо випадає із загальної тенденції. Він нижчий за рахунок того, що короткострокове перебування є більш поширеним серед чоловіків та їх меншому зворотному зв'язку з індексом уникнення невизначеності. Загальну тенденцію можна визначити як скорочення терміну перебування трудових мігрантів із України за кордоном у залежності від ставлення до ризиків та ситуації уникнення невизначеності. Чим більш стримане ставлення трудових мігрантів до ризиків, тим менший термін роботи в країні їх перебування.

Кореляційний аналіз надав аргументи на користь тези про те, що «вплив сильного неприйняття невизначеності у вітчизняній діловій культурі проявляється в низькій схильності приймати ризики та значній потребі відчувати захищеність» [14, 262]. Намагання мігрантів з України уникати ризиків або брати на себе тільки ретельно прораховані ризики доповнюється сильним прямим корелятивним зв'язком між індексом уникнення невизначеності та індексом дистанціювання від влади, який дорівнюється значенню $R = 0,695$. Прямий корелятивний зв'язок між індексами означає апіорне визнання соціальної нерівності та несправедливості в стосунках. Це обумовлює важливість для мігрантів символів статусу. Під час переговорів та укладення договорів про співробітництво велике значення для мігрантів з України буде мати ієрархія та чітка позиція щодо владності або підкорення між партнерами. Доповнення розділу ділових культур високим рівнем колективізму означає довіру виключно лояльному оточенню, особистої інформації та неясного стилю спілкування. Доведення цього можливо за допомогою спеціальних емпіричних досліджень стилю спілкування мігрантів із України.

Організаційна культура українців, яка спрямовує трудових мігрантів із України на стратегію максимального уникнення ризиків, традиційно ототожнюється із об'єктивними загрозами або негативними наслідками ризикованої поведінки. Завдяки цьому

мігранти нехтують добровільним вибором, охоче делегують власні права на працевлаштування за кордоном численним посередникам, які обмежують контакти трудових мігрантів із закордонними замовниками. Низька готовність до ризиків та високий рівень уникнення невизначеності сприяє компромісу трудових мігрантів із України щодо тривалості та оплати праці, відмови від легального працевлаштування та соціального страхування. Рішення щодо трудової міграції за кордон часто приймається колективно, під впливом родичів, друзів та посередників.

Уникнення трудовими мігрантами з України будь-яких форм невизначеності є зайвою мірою, яка стримує їх свободу заради безпеки, знижує їх готовність до індивідуалізації та соціальної реінтеграції. Значну частину ризиків трудові мігранти з України сприймають як загрози. На відміну від соціальних ризиків, загрози – це зовнішній по відношенню до мігрантів, безособистісний феномен, що здатний викликати острах та потенційно негативні наслідки, які варто уникати. Саме ідентифікація ризиків у якості загроз формує стратегію на їх уникнення. Це позбавляє мігрантів того шансу, що належить виправданому ризику. У той же час, для уникнення реальних загроз, зокрема, стати жертвою торгівлі людьми або шахраїв з працевлаштування за кордоном трудовим мігрантам із України вистачає звичайної поінформованості про них.

Висновки. Таким чином, результати порівняльного дослідження доводять, що у 2008-2012 роках між готовністю трудових мігрантів із України до міграції та індексом уникнення невизначеності та ризиків існував прямий корелятивний зв'язок. Поєднання високої міграційної готовності потенційних трудових мігрантів із України з низьким рівнем готовності до ризиків пояснюється особливостями їх організаційної культури. Тенденція до уникнення невизначеності визначає спрямованість міграційних потоків до країн із подібними культурними профілями (Польщі, Російська Федерація). Розбіжності з культурними профілями розвинених західних країн (Велика Британія, США), стримують міграційні потоки у цьому напрямку. Схильність трудових мігрантів із України до уникнення невизначеності та ризиків скорочує терміни їх перебування за кордоном та позбавляє можливостей більш продуктивного використання своїх навичок та здібностей. Високий рівень готовності трудових мігрантів із України до уникнення невизначеності позбавляє їх конкурентоспроможності, відкидає на другорядні ролі у розподілі праці та утворює підстави для виникнення нових соціальних ризиків.

Перспективи подальших розвідок. Перевага короткострокової трудової міграції із України не підтверджується серед мігрантів жіночої статі та потребує подальшого аналізу. Потребує дослідження підвищена готовність до трудової міграції серед потенційних трудових мігрантів, які не мають досвіду праці за кордоном. Перспективним є дослідження рівня уникнення невизначеності серед різних демографічних груп та категорій трудових мігрантів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Рыбаковский Л. Л.* К уточнению понятия «миграция населения» // Социологические исследования. – 2016. – № 12. – С. 78-83.
2. Соціально-економічна захищеність мігрантів: глобальні та регіональні аспекти / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. У. Я. Садова. – Львів, 2016. – 266 с. (Сер. «Проблеми регіонального розвитку»).
3. *П'ятковська О. Р.* Оцінка потенційної міграції робочої сили: теоретико-методологічний підхід // Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. – 2017. – Випуск 18. – С. 48-53.
4. *Блинова О.* Криза ідентичності як мотиваційна основа міграційної поведінки [Електронний ресурс] // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – 2011. – Вип. 16 (2). – С. 28-36. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpfsp_2011_16\(2\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpfsp_2011_16(2)_6).
5. Динаміка міграційних настроїв українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_migracionnyh_nastroeniy_ukraincev.html.
6. *Прибиткова І. М.* Вплив світової фінансово-економічної кризи на зарубіжну трудову міграцію з України // Регіональна економіка. – 2010. – № 1. – С. 148-155. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2010_1_21.
7. *Малиновська О. А.* Трудова міграція українців за кордон у дзеркалі наукових досліджень [Електронний ресурс] // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2010. – Вип. 4. – С. 143-153. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2010_4_19.
8. *Юськів Б. М.* Десять міфів про сучасну міжнародну трудову міграцію в Україні // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини. – 2012. – № 20. – С. 66-73. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnum_2012_20_16.
9. *Майданик І. П.* Підприємницький потенціал дітей трудових мігрантів в Україні // Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції

- для України : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 27 вересня 2011 р.) / упоряд. О. А. Малиновська. – К. : НІСД, 2011. – С. 131- 142.
10. *Geert Hofstede*. Dimensions of national culture [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.hofstede-insights.com/models/organisational-culture/> – Title from the screen.
 11. *Geert Hofstede*. Compare countries [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.hofstede-insights.com/product/compare-countries/>. – Title from the screen.
 12. Міграційний профіль України 2011-2015 [Електронний ресурс] / Міграційна служба України. – Режим доступу : <http://ks.dmsu.gov.ua/images/files/MP2015.pdf>.
 13. *Галушка З. І.* Аналіз впливу господарського менталітету на економічний розвиток країни: кореляційно-регресійний підхід / З.І. Галушка, О.О. Лусте // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2013. – Випуск 147. – С. 19-24.
 14. *Близнюк Т. П.* Крос-культурні особливості української ділової культури // Бізнес Інформ. – 2012. – № 11. – С. 259-263. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2012_11_67.

Новосад К. Готовность трудовых мигрантов из Украины к избеганию неопределенности и социальным рискам.

В этой статье мы анализируем актуальные проблемы международных трудовых мигрантов из Украины. Мы изучаем, как избегание неопределенности влияет на готовность к миграции в соседние страны (Польша и Россия) и развитые страны мира (Великобритания и США). В этой статье рассматриваются возможности и истоки социальных рисков международных трудовых мигрантов из Украины. Статья является результатом сравнительного анализа индексов деловых культур Герта Хофстеде.

Ключевые слова: международные трудовые мигранты, сравнительный анализ, избегание неопределенности, социальные риски.

Novosad Kristina. Readiness for uncertainty avoidance and social risks of labor migrants from Ukraine

In this article, we analyze the actual problems of international labor migrants from Ukraine. We survey how the uncertainty avoidance affect the readiness for migration to the neighboring countries (Poland and Russia) and developed countries of the world (Great Britain and the United States). This article examines the possibilities and the origins of social risks of international labor migrants from Ukraine. The article is a result of a comparative analysis of the indexes business cultures Geert Hofstede.

Keywords: international labor migrants, comparative analysis, uncertainty avoidance, social risks.

Настояща К.

СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ: СПРОБА ТИПОЛОГІЇ ПО ВЕРТИКАЛІ

Стаття присвячена типології соціальних практик, аналізу наявних типологій і їх основних критеріїв. Завданням статті є спроба вивести спільний знаменник під цією різноманітністю, визначити ті сукупності, які можна узагальнити. Використовуючи діалектичний метод під час аналізу існуючих типологій практик, автор систематизує останні за дуальними парами: традиційні – інноваційні, автентичні – інокультурні, інституалізаційні – неформальні, формалізовані – неформалізовані і т.д.

Ключові слова: практики, атрибуції практик, типологізація, інституалізація, традиція, інновація.

Постановка проблеми. Протягом аналізу праць класиків теорії практики, центральним поняттям якої, як вже зрозуміло, є поняття практик, ми зустрічаємо безліч означень і спроб типологізації. Нагадаємо деякі з них, найбільш відомі й цікаві. Отже, дослідники виділяють окремо фонові, репродуктивні, об'єктивовані і суб'єктивовані, дискурсивні, центральні, базові і маргінальні, інституальні, інституалізовані, символічні, віртуальні, інноваційні практики і т.д і т.п. Важливо, що це є означення не характеристик практик, а саме їх різних типів. Повторюю, що ми пригадали лише частину найбільш часто згадуваних типів, які ймовірно можуть означувати один і той самий тип практик.

Аналіз як класичних робіт, так і останніх досліджень. На основі аналізу праць апологетів теорії практики класиків (в цей список занесемо С. Дюркгейма, Г. Хайдегера, М. Фуко, М. Мосса, Н. Єліаса, П. Бурдьо, Ж. Делеза, К. Гірца, Г. Гарфінкеля, А. Реквіца А. Шюца, І. Гофмана) та сучасників (Б. Латура, В. Вахштайн, В. Волкова і О. Хакордіна, Д. Гінева і з останніх А. Дьякова, Н. Баліч, М. Есфельда, Г. Хольца і інших) можемо виділити різні критерії типологізації. Останні вітчизняні дослідження практики належать досить невеличкому колу дослідників, хоча та тема і стає дедалі популярнішою. Зокрема, в філософії нещодавно вийшла монографія «Соціальні практики в глобальному вимірі» під редакцією Б. Попова, роботи С. Карпенко присвячені практикам успіху, а монографія О. Козловського – релігійним практикам, в психології відомі праці Т. Титаренко, яка розроблює проблематику практик життєконструювання. В українській соціології тему практик піднімали в своїх працях В. Тарасенко (практики споживання), О. Ручка

(соціокультурна динаміка практик), О. Личковська (комунікативні практики), Л. Скокова (культурні практики), Н. Коваліско (практики як маркер стилю споживання), М. Наумова (соціальні механізми практик). Саме тема практик стала останньою науково-дослідною темою відділу соціології культури інституту соціології НАН України.

Типологій практики було і є багато, фактично, кожен дослідник пропонував свою інтерпретацію означення різних практик, їх систематизацію. Завданням нашого короткого теоретичного аналізу є потреба вивести спільний знаменник під цією різноманітністю, визначити ті сукупності, які можна узагальнити. Це і є *метою* нашої статті.

Основний зміст роботи. Звертаючись до варіацій типологій, одразу зазначимо, що тривіальний поділ практик на практики харчування, носіння одягу, догляду за тілом, спілкування, родинних стосунків, прийому гостей, перегляду вистав, користування транспортом, відвідування лікаря, віросповідання, сексу, віртуальної взаємодії, туризму, фотографування, весілля, пологів, поховання, і т.д. і т.п ми опустимо, і не тільки тому, що ця вся складна і багатоманітна агломерація є надто громіздкою і майже невичерпною в силу тотальної полікультурності і культурної універсалізації сучасного життя, а ще і тому, що поки наш рівень абстрагування для перспектив концептуалізації цього не потребує. Для полегшення концептуалізації ми пропонуємо розрізняти вертикальний і горизонтальний вектори типології. І якщо першу, вищезгадану, за сферами життя можна означити як горизонтальну, то нас буде цікавити вертикальний розріз – за рівнями соціальної структури і інституалізації.

Повертаючись же до питання інших типологізацій практик, перше, спробуємо вичленити практику з тієї багатоманітності дій і рухів, які робить людина, але які практикою не є. Це потрібно зробити для того, щоб не плутати різні типи практик з тим, що до роду практик не належить. Ознак, які власне характеризують практику і вирізняють її від ритуалу, обряду, правила і норми. Так ми можемо виділити наступні критерії практики, які визначають її як таку і вирізняють її від різноманітності дій та рухів: перше – неусвідомлюваність, друге – автоматизм виконання, третє – повторюваність, четверте – культурообумовленість, п'яте – тілесність, шосте – рухливість, сьоме – індексичність, вимірюваність, восьме – правилообумовленість, конвенційність.

Одним з перших критеріїв типологізації є процес формування, появи практики. Власне змінюваність практик дає нам підстави для одного з головних критеріїв типології, типології по «віку» практики.

У цьому сенсі практики можна поділити на традиційні, вони ж репродуктивні і інноваційні. Розберемося з першими. Репродуктивні практики – це ті, що відтворюють, відновлюють, стверджують ту чи іншу культуру у її багатоманітності тілесно-рухливих проявів буття повсякденності тут і зараз, як і вчора і позавчора. Тобто репродуктивні практики стверджують цю певну культуру через повторювання, відтворення в часі. Вони в цьому сенсі є її такими ж маркерами культури, як і одяг, речі, мистецьки витвори і інші матеріальні артефакти. Так частіше за все практики є теж матеріальними, адже алгоритм їх відбування часто передбачає маніпуляції з тими чи іншими речами.

Ця пов'язаність з речами дозволяє зробити практику меморіальною, тобто музейним експонатом тієї чи іншої культури, адже будь які матеріальні побутові речі її існують не самі по собі а у зв'язці з діями людини, яка завдяки цим речам досягає якоесь мети, виконує якусь задачу. Про безособистісність повсякденних практик пише також і П. Штомпка. Він наголошує на тому, що практики є синтезом того, що відбувається в суспільстві, і того, що роблять люди. Суспільство не розчиняється в особистості, й особистості не поглинаються суспільством. У конкретній дійсності суспільство будується не з індивідуальних дій і не із соціальних фактів, а з їхнього злиття, тобто з актуальних соціальних подій, що і є практиками. Отже, практики є синтетичним продуктом, який виникає в результаті злиття суспільних обставин, з одного боку, і здібностей людей, які діють, – із другого [11].

Традиційні, репродуктивні практики таким чином цементують культуру, і якщо вони не змінюються тривалий час, це свідчить про стабільність культури, але якщо вони змінюються надто кардинально, то значить зникають, тобто стають меморіальними. Так практики вмивання, вдягання, харчування і т.д. є і будуть завжди, доки існують люди, але вони дещо є відмінними в різних суспільствах і змінюються з плином часу. Їх же традиційність визначається тривалістю існування і розповсюдженістю. Можна навіть сказати, що критерій «віку» і розповсюдженості поділяє практики на традиційні і інноваційні.

Щоправда не всі науковці вважають означення «традиційні» практики доречним. Так звичайними практиками В. Радаєв вважає типові дії людей, з одного боку, якщо і не загальні, то достатньо поширені, позаяк у них залучена значна частина населення, а з іншого боку, такі, що є звичними способами дій, практиковуваними впродовж життя щонайменше одного покоління. Він вважає, що термін «традиційні практики» в цьому випадку є невдалим, бо практики і

дослідження стратифікаційних порядків містить безліч різнорідних конотацій. У різних контекстах традиційне протиставляється і раціональному, і сучасному, і (на буденному рівні) всьому, що виходить за рамки норми. В цьому сенсі термін «звичайні практики» є більше нейтральним [9, 90].

Ми, однак, дозволимо собі не погодитися з дослідником з тієї причини, що найчастіше опозицією традиції є саме інноваційне, а не раціональне чи сучасне. Крім того, «традиція» – поняття більш складне і дискурсивне, ніж звичка, яка представляє собою рутинізовану форму дії, яка не несе культурного змісту, як практика. В цьому сенсі звичка є складовим елементом практики, але ніяк не визначає останню. Прикладами звички, яка до того ж має конотацію чогось особистисного і специфічного, характеризує варіації виконання практик конкретними людьми у технічному сенсі. Прикладами можуть слугувати практики тримання ложки, чхання, сидіння на стільці. В цьому сенсі – коли, як беруть виделку – це практика, як тримають її – звичка. Крім того, за Веберовською класифікацією соціальних дій практика є традиційною дією і в цьому сенсі також не варто перейменовувати традиційні практик [3].

Але повернемося до традиційних практик як таких. Всі традиційні практики таким чином рано чи пізно стають меморіальними. Не зникає їх функція, призначення, але алгоритм і форми виконання змінюються настільки, що ми можемо говорити про їх зникнення. На їх зміну приходять нові практики – інноваційні, які з плином часу також інституалізуються (розповсюджуються, популяризуються) і стають загальнозживаними, тобто традиційними. Т. Заславська відзначає: «...зміна типових способів поведінки веде до трансформації відповідних практик, а накопичені зрушення в практиках, що їх реалізує той чи інший інститут, призводять до зміни змісту цього соціального інституту» [6 15]. Але ми не будемо заходити так далеко і аналізувати вплив зміни практик на всю соціальну структуру, адже це є полем окремого аналізу.

Нас буде цікавити більше поява інноваційних практик. Момент появи нового, факт соціальної зміни. З цього приводу є багато праць, які стали класичними – Р. Мертона. П. Штомпки, М. Арчер. Є. Гіденса. Сама по собі теорія соціальної дії дає різні варіації відповідей на це питання. Узагальнюючи і в цілому слід зазначити, що інституційно найперше поява інноваційних практик пов'язана з науково-технічним прогресом людства і появою нових винаходів, які вдосконалюють і полегшують життя людини. Однак інноваційних практик, які виникли на хвилі технічних нововведень, мабуть, лівова частка серед всіх

практик, які ми можемо назвати інноваційними. Але є багато інших факторів, які детермінують появу інноваційних практик. Це фактори інокультурного, зовнішньокультурного впливу, культурного запозичення і моди. Перше часто виникає внаслідок культурної колонізації, культурної дифузії, друге є наслідком внутрішньо культурних трансформацій, мікрокультурних вибухів у середині субкультур соціуму. Інноваційні практики, стверджує Радаєв, – це типові дії людей, з одного боку, не дуже поширені (принаймні на поточний момент часу), але вже достатньо помітні, а з іншого боку, такі, що є новими способами дій, які, скажімо, ще десятиліття тому існували суто в обмежених масштабах або були відсутні зовсім [9].

Алгоритм розповсюдження інноваційних практик триває за дифузною теорією Е. Роджерса. Так, на думку американського дослідника Е. Роджерса [10], за ступенем сприйняття нових ідей і товарів виокремлюють п'ять груп людей:

1. Інноватори (2,5 %), які швидко «схоплюють» абстрактні ідеї, є мобільними і комунікабельними, схильними до ризику.

2. Ранні приймаючі (13,5 %), які мають певний авторитет і вплив у суспільстві.

3. Рання більшість (34 %), що приймає нові ідеї ще до засвоєння їх пересічними громадянами. Ця група часто орієнтується на думку попередньої групи (лідерів).

4. Пізня більшість (34 %) є скептично налаштованою і сприймає нове після того, як середньостатистичні громадяни вже сприйняли ці новації.

5. Пізні приймаючі (6 %) є традиціоналістами і консерваторами, що погоджуються сприйняти нове в останню чергу [10]. Дифузія інноваційних практик може тривати за подібним алгоритмом, коли спочатку ідею підхоплює креативна меншість, а потім ця ідея стає модою і розповсюджується на все суспільство.

І в цьому сенсі інноваційна практика може розглядатися як нова інформація, яка має певну практичну форму, як алгоритм виконання тієї чи іншої дії. Найпростіші і яскраві приклади – це практики користування мобільним зв'язком, носіння одягу, зачісок і т.д. Однак виникнення інноваційних практик, як внутрішньокультурно, так і під впливом інших культур, не зводиться до простого механічного перенесення, копіювання. Часто якщо мова йде про інокультурне запозичення, практика змінюється, певним чином трансформується, що робиться з метою її адаптації під автентичні культурні змісти, пристосування до наявних соціально-культурних умов і запитів.

Так, первинна, інноваційна практика не завжди закріплюється згідно з оригіналом, а дуже часто трансформується, видозмінюється, підпадаючи під вплив тих культурних умов і того культурного середовища, в якому вона опиняється, підлаштовуючись під сенси, змісти, завдання цієї культури. Для прикладу: практики поїдання суши в українських реаліях далека від тотожних автентичних практик матричної для них японської культури. В той же час споживання українського борщу японцями, який переважно продається в Японії в жерстяних банках, відрізняється від практик його споживання в Україні, де обов'язковими супутниками страви є сметана, пампушки, сало і часник, а подається він виключно у тарілці. Однак варіації інтерпретації практик однієї культури мовою іншої, як і дискурси культур відносно тих чи інших практик, видаються окремими темами.

Наведеним же прикладом ми хотіли означити ще один критерій типології – розрізнення практик за географією походження, так би мовити «місцем народження». В цьому сенсі ми можемо як традиційні, так і інноваційні практики ділити на наступні підвиди: матричні, автентичні і інокультурні, дифузні. Так практики можуть бути сформовані в цій культурі, і тоді вони будуть матричні, автентичні для неї, а можуть бути привнесені ззовні, і тоді вони будуть інокультурними. І матричні і інокультурні практики означають лише геокультурну, автохтонно дискурсивну прив'язку, і рівноцінно можуть бути як традиційними, так і інноваційними. Звісно, частіше інноваційні практики є здебільшого інокультурними, але це не заважає їм стати з часом традиційними, а ще пізніше і меморіальними.

Продовжуючи типологізацію, треба сказати, що практики можуть різнитися окремо за критерієм розповсюдження, наслідування. В цьому сенсі практики є масовими і такими, що бувають переважно традиційні, автентичні практики і є елітарними і маргіальними. В контексті топологічного аналізу це може бути розглянуто як ареал просторового розповсюдження практик в локусі того чи іншого інституціонального поля відносно до центра соціального простору. Так елітарні практики будуть практиками прицентрової еліти і маркуватимуть її у приналежності до керівних класів, а маргіальні – практиками периферійних соціальних кіл і груп відповідно. Така співвідносність хоч і дуже спримітизована, близька до розрізнення культури кабаків і храмів, університетів і ринків.

Важливо сказати декілька слів і про популярні практики, які можуть бути як традиційними, так і інноваційними, як матричними так і інокультурними, але означатимуть собою актуальність, соціальний запит на певній алгоритм поведінки, поводження. Популярність певної

практик декларує таким своїм статусом початок процесу власної інституалізації, який у свою чергу полягає у все більшому розповсюдженні і закріпленні. Наближення до максимального розповсюдження переведе практику із розряду популярних в розряд традиційних, зробить її загальноновживаною, що триватиме завдяки поетапній інституалізації.

Щодо поняття інституалізації слід зазначити, що воно суттєво відрізняється від інституаційності. Отже, є практики, які інституалізуються, а є такі, які вже інституалізувалися, закріпилися. Більше того, рано чи пізно абсолютно всі практики не залежно від сфери приналежності проходять цей процес, адже без інституалізації практика не може стати традиційною, а відтак закріпитися, розповсюдитися і бути означеною як практика, адже практика є явищем колективним, масовим, не одиничним, не індивідуальним. Поза процесом інституалізації практика залишається особистісною інтерпретацією рухової діяльності.

Крім того, що практика інституалізується, тобто перебуває в процесі в русі, зміни власних атрибутів, які дозволять її означувати як практику, ми можемо говорити про вже інституалізовані практики, як практики, для яких процес інституалізації завершився, і також розрізняти інституціональні і інституційні практики. І в другому, і в третьому випадку подібне визначення практик означатиме приналежність практик до певного соціального утворення – в цьому випадку соціального інституту і соціальної інституції. Причому якщо соціальний інститут тут буде позиціонуватися як загальне, тоді інституція як часткове. Т. Заславська зазначає: «Соціальні практики являють собою конкретні форми функціонування громадських інститутів, загальної ж формою реалізації кожного інституту служить ... сукупність відповідних соціальних практик» [6, 17].

Прикладом будуть слугувати практики зі сфери медицини, наприклад стерилізації обладнання, які є стандартизованими, як інституціональні (соціального інституту медицини) і мають варіації як приватні, інституційні (наприклад тотожні практики клініки «Борис» і центральної міської лікарні будуть відрізнятися). В цьому сенсі використане нами поняття інституції може розумітися як синонім соціальної організації, і тоді інституційні практики можуть найменуватися і організаційними. Але, власне, для того, щоб не плутати практики окремої соціальної організації і практики, як дії з організації чогось, якогось заходу чи проекту, ми залишимо за собою право найменувати ці практики саме інституційними.

Показовий приклад соціальної практики назводять В. Добреньков і А. Кравченко, вказуючи на чергу в магазині, коли за товаром вибудовується ланцюжок випадкових покупців, які відразу ж підкоряються певним правилам поведінки. Ніякі міністерства або відомства не встановлювали правил стояння і просування в черзі, однак люди добровільно підкоряються неформальним нормам. Черга – специфічна інституціоналізована форма поведінки, або соціальна практика [5, 78].

Поняття інституційних практик дуже близьким є до поняття професійних практик, і тут, звісно, є розрізнення по вертикалі. Так практики інституціональні стосуються всієї агломерації окремого соціального інституту як сукупностей сфер його інституціональної культури, як обрядово-ритуальної, ціннісно-нормативної і знаково-символічної, тоді як професійні практики стосуються виключно напрацьованих алгоритмів професійних навиків. В цьому сенсі класичною традиційною професійною практикою є практики визначення симптоматики апендициту, який має більше ніж 40 симптомів. Професійні практики вбудовані в інституціональні, але можуть розглядатися і окремо.

Можна сказати, що приклад яскравого розрізнення перших від других зроблено в роботах Б. Латура (зокрема в «Пастерізації Франції») які лягли в основу формування концепції АНТ і дозволити її представникам перефокусувати бачення соціального [7]. Не заглиблюючись в цей концепт зазначимо, що важливим для нас тут є процес дослідження повсякденних практик науковців і висновки щодо появи наукових фактів, на виникнення яких впливають чимало обставин. Так унаочнилась функціональна тканина динаміки інституціональних практик на прикладі наукових лабораторій. Поява наукових фактів позиціонується в цій роботі як результат системи почергових інституціональних і професійних практик, виконання системи обрядів і ритуалів, дотримання норм і правил.

Щодо практики інституційні і інституціональні ми не можемо не пошукати їм протилежність, бо такий діалектичний аналіз є нашим методологічним інструментарієм. Якщо інституціональні практики логічно інституалізовані і вбудовані в соціальний простір приналежністю до певних соціальних полів у термінології П. Бурдьо, тобто є такими, які можуть бути формалізовані, систематизовані і визначені [2]. Мова йде і про те, що багато інституціональних практик формалізовані, наприклад, існують держстандарти документообігу, хірургічного втручання, рейтингово-модульного оцінювання і т.д. і т.п. Сукупність, агломерації інституалізованих практик утворюють цілі

комплекси інституціональних обрядів і ритуалів, норм і правил корпоративної, інституціональної культури. Звісно, в інституціональному просторі існує множина практик і неформалізованих, але тут хотілось би звернутися до практик, які і не можуть ніколи будуть формалізовані по причині власної заданої неформальності.

Так впорядкованій культурі соціальних інститутів ми можемо протиставити неформальну, хаотичну культуру молодіжних субкультур. Ця позиція може викликати разом з тим заперечення, адже якщо узагальнювати, звісно, то і культура соціальних інститутів, і професійна субкультура може бути нами розглянута як субкультури, і така позиція теж буде правильна, але оскільки інституціональні субкультури відрізняються від всіх інших субкультур (а під всіма іншими субкультурами ми будемо розуміти всю сукупність культур не інституціональних, як субкультури молодіжні, неформальні, богемні, нью-ейдживські тематично-літературні, околорелігійні, езотеричні і т.д.) саме формалізованістю практик, легітимізованістю діяльності і атрибуціями суспільної значимості, то не інституціональні субкультури, тобто субкультури безпосередньо не прив'язані до будь якого соціального інституту і цих характерних ознак не мають [8]. Відповідно, це накладає відбиток і на функціонуючі в просторі цих субкультур практики. В широкому розумінні цього означення ці практики найперше можна назвати не інституціональними, тобто такими, які залишаючись дискурсивними, тим не менш не є прив'язаними до соціального інституту. Але чи є вони тоді діями впорядковуваними просторово-часовий континуум індивідів в межах цього поля, якими є інституалізаційні практики? Відмінність, на нашу думку, між двома типами практик полягає у тому, що вони діють в межах різноструктурованих дискурсивних просторів. Крім того, практики інституалізаційні в цьому сенсі мають всі шанси бути швидко інституалізованими і широко розповсюдитись (в межах цілого інституту), стаючи навіть формалізованими. На думку Н. Баліч, «різноманітні форми соціальних практик можуть інституціоналізуватися, ставати сталими соціально-нормативними в суспільному житті, інша частина їх залишається за рамками соціальних і культурних норм і формує протестні, контркультурні прояви соціальної активності – революції, війни тощо. Відповідно, соціальні практики можуть сприяти формуванню нових ідентичностей і дають змогу людині гнучко реагувати на соціальні зміни, набуваючи нового досвіду». [1, 73].

В цьому сенсі неінституалізаційні ж практики не можуть стати формалізованими ніколи, бо є локальними і не легалізованими в межах інших спільнот. Щоправда бувають ситуації, коли неінституалізовані практики стають популярними, модними, завдяки чому розповсюджуються і навіть стають традиційними. Яскравим прикладом цього є історія появи чоловічої краватки, яка первинно була атрибуцією одягу неофітів таємного ордеру масонів і призначалася для того, щоб вести останніх таємними коридорами замків для проведення ритуалів посвячення. Так практика локальна, субкультурна потрапила в елітарну бізнес-культуру і стала маркером приналежності до цього класу. Пізніше практики носіння краватки перейшли в масову культуру і стали загальнорозповсюдженими. Є і інші приклади, коли локально-субкультурні практики долають групові кордони автентичної для них субкультури і розповсюджуються далі, часто при цьому гублячи первинний зміст або отримуючи форму, що, однак, видається вже темою окремого дослідження.

Ще один критерій, про якій ми згадували вище, це формалізованість. Практики можуть бути формалізованими, підтягнутими під інституціональні стандарти (держстандарту наприклад, СМЯ і т.д), норми, правила і в цьому сенсі рекомендовані саме в цьому вигляді до виконання, як наприклад практики шеплення, стоматологічного протезування, документообігу і т.д. і неформалізованими, тобто такими які не мають загальноприйнятих, формалізованих норм виконання і виконуються наближено до домінуючих, але не формалізованих норм і правил, наприклад практики гоління, масажу, ландшафтного дизайну, виготовлення витинанок, колядування і т.д.

Практики формалізовані всі є одночасно і інституціональними практиками, адже формалізація, як стандартизація (як подальша фаза стерео типізації і розповсюдження) може відбуватися лише в інституціональному середовищі. Разом з цим не всі інституціональні практики є при цьому формалізованими. Неформальні ж практики не обов'язково є не інституціональними. Тут також можливі варіації, оскільки критерій формалізованості є досить гнучким.

Таким є наше бачення практики і попереднє уявлення щодо можливої типології. Але що таке практика остаточно? Формулюючи своє визначення цього феномену, зазначимо, що пропонуємо лише варіант бачення, підходу. На нашу думку практика являє собою структуровану дію – автоматичну, звичну, повторювану сукупність рухів, які тривають у певній послідовності і має конкретну (утилітарну, прикладу) мету.

Висновки. Підсумовуючи типологію практик слід зазначити, що ми виділили такі окремі дуальні пари практик: традиційні – інноваційні, автентичні – інокультурні, а інституціоналізаційні – неформальні, формалізовані – неформалізовані – це полюси опозиційних векторів осі координат для ідентифікацій будь-якої практики, яку можна розмістити для аналізу в цю дослідницьку матрицю і відповідним чином означити. Незалежно від співвіднесенням практики з певним типом практик вона залишається практикою в силу приналежності їй певних матричних ознак.

Перспективи подальших розробок полягають у концептуалізації тематики практик у контексті глобальної соціокультурної динаміки. Важливим і невизначеним залишається питання детермінації практик, їх наслідування і місця в культурній системі. Розрізненість практик від правил, норм, ритуалів і обрядів, їх роль в окремих культурних інсценуваннях ставить питання про обумовленість практик ідентичністю, стилем життя, смисложиттєвими цінностями особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Баліч Н.* Соціальні практики і їхня роль у сучасному суспільстві // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2013. – № 3. – С. 69-77.
2. *Бурдые П.* Практический смысл / пер. с фр. А.Т. Бикбова, К.Д. Вознесенской, С.Н. Зенкина, Н.А. Шматко; общ. ред. и послесл. Н. А. Шматко. – СПб. Алетейя, 2008.
3. *Вебер М.* Избранные произведения / сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; предисл. П.П. Гайденко. – М.: Прогресс, 1990.
4. *Гидденс Э.* Устройство общества: Очерк теории структуризации. – М.: Академический проект. СПб., 2003.
5. *Добренков В. И.* Социология [Текст] : учебник / В.И. Добренков, А.И. Кравченко. – М.: ИНФРА-М, 2007.
6. *Заславская Т. И.* Поведение массовых общественных групп как фактор трансформационного процесса // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. ВЦИОМ. – 2000. – № 6. – С. 13–18.
7. *Латур Б.* Когда вещи дают сдачи: возможный вклад «исследований науки» в общественные науки // Вестник МГУ. Серия 7. Философия. – 2003. – № 3. – С. 20-39.
8. *Настояща К. В.* Культурна традиція як агент соціальних змін і модератор соціокультурного дискурсу в суспільстві // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Соціологія. – 2012. – Т. 177, Вип. 165. – С. 22-27

9. Радаев В. В. Обычные и инновационные практики в деятельности российского среднего класса // Мир России. – 2003. – № 4. – С. 89-117.
10. Роджерс Э. М. Диффузия инноваций. – 5-е изд., New York: The Free Press, 2003.
11. Штомпка П. Социология социальных изменений. – М.: Аспект-Пресс, 1996.
12. Reckwitz, Andreas (2002), «Toward a Theory of Social Practices: A Development in Culturalist Theorizing» // European Journal of Social Theory, 5 (2). – p. 243-263.

Настоящая К. Социальные практики: попытка типологизации.

Статья посвящена типологии социальных практик, анализа имеющихся типологий и их основным критериям. Задачей статьи является попытка вывести общий знаменатель под этим разнообразием, определить те совокупности, которые можно обобщить. Используя диалектический метод в анализе существующих типологий практик, автор систематизирует последние по дуальным парам: традиционные – инновационные, аутентичные – инокультурные, институциональные – неформальные, формализованные – неформализованные и т.д.

Ключевые слова: практики, атрибуции практик, типологизация, институционализация, традиция, инновация.

Nastoiashcha K. Social practices: attempt of typology by vertical.

The article is devoted to the typology of social practices, analysis of existing typologies and their main criteria. The purpose of the article is to attempt to derive a common denominator under this variety, to identify those aggregates that can be generalized. Using the dialectical method to analyze existing typologies of practices, the author systematizes the latter by dual pairs: traditional – innovative, authentic – other cultural, institutionalizing – informal, formalized – unformalized, etc.

Key words: practice, theory of practice, attribution of the concept, everyday life.

Медведєва Ю.

ДИФУЗИЯ РЕЛІГІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВОСЛАВ'І: СОЦІАЛЬНА МОДЕРНІЗАЦІЯ В ПРОЕКТІ ЄДИНОЇ ПОМІСНОЇ ЦЕРКВИ

Статтю присвячено проблемі співвідношення між чинником політичної залежності православної церкви та дифузійною релігійною ідентичністю як

обставини, яка уповільнює процес модернізації. Авторкою зроблено висновок про те, що Проект єдиної Помісної церкви не можна вважати високорейтинговим і популярним, оскільки рівень його підтримки не перевищує чверті парафіяту, чисельність якого зросла в межах 10 %. Дискусія у відповідних середовищах відбувається синхронізовано із зміною юрисдикції парафій із їх поступовим переходом до УПЦ Київського патріархату. Цей процес активізувався з 2014 року і перебуває в фазі плавного зростання.

Ключові слова: православ'я, українське православ'я, релігійна ідентичність, дифузія ідентичності, соціальна модернізація, помісна церква.

Постановка проблеми. Загальносвітовою тенденцією щодо православного християнства є зменшення чисельності вірян цієї конфесії до планетарної спільноти за останні 100 років. Виключення складає православна громада Ефіопії, чисельність якої, на відміну від інших країн, зросла. Відбувається скорочення відсоткової частини православних серед християнських конфесій з 20 % (1910) до 12 % (2010) при супутньому зростанні чисельності католиків (з 47 до 50 %) та протестантів (з 32 до 38 %) [10, 112].

Наприкінці X століття Русь офіційно приймає християнство в його православній формі. Цей процес, як, втім, і в інших країнах Європи, не був простим. На той час однією з ключових релігій було язичництво. Язичницька культура дохристиянського періоду і досі залишається маловивченою і тому часто ігнорується. Хоча сам рівень розвитку язичницької релігії, який фіксує Нестор у своїй «Повісті времінних літ», свідчить про те, що вона перебувала на досить високій стадії розвитку. В ній був наявний розвинений пантеон божеств, який мав загальнодержавне значення. Цей факт дозволяє краще зрозуміти ті мотиви, якими керувався Володимир, роблячи свій вибір саме на користь православ'я. Наявний матеріал не дозволяє сформувати однозначні уявлення в цьому питанні. Однак можна цілком відповідально стверджувати, що вірування давніх слов'ян, наскільки вони є відомими для сучасної науки, - в ментальному аспекті повністю вкладаються в спільні для всієї Європи індоєвропейські уявлення і є органічною складовою загальноєвропейської культури.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Початкова зв'язаність, наявність елементів індоєвропейської культури в її язичницькому варіанті дозволило прийняти християнство як більш розвинену форму релігійної свідомості, яка вже існувала в інших країнах. Саме загальні індоєвропейські корені нашої свідомості, яка розвивалася в контексті загальних язичницьких вірувань, забезпечили трансляцію християнства як форми загальноєвропейської свідомості в його новому

варіанті в уявленні давніх русичів. Тому вираження схвалення з приводу прийняття християнства в «Слові про закон і благодать» Іларіона Київського, слід, ймовірно, розуміти як радість прилучення до «християнського світу», а не взагалі до світу, з яким язичницька Русь давно вже перебувала у міжкультурній комунікації. На це вказує в своїй фундаментальній праці, яка присвячена православ'ю в світі, И. Мейендорф [10, 46-47].

Через майже два століття після прийняття християнства, настає період, відомий в нашій історії як період «двовір'я», що, безсумнівно, свідчить про його живучість і в сучасному православ'ї. Єдине, що, принаймні поки, не отримало достатньої доказової бази, так це наявність пам'ятників поганської інтелектуальної культури. Хоча в таких широко відомих пам'ятках як «Голубина книга» і «Слово про полку Ігоревім» можна розпізнати ментальні конструкції язичницького походження, а сама наявність народного фольклору говорить про досить розвинену язичницьку свідомість, на що вказує В. Авцинова [1, 222-234].

Саме ця язичницька свідомість і може вважатися одним із ключових чинників дифузії релігійної ідентичності в православ'ї. Під нею мається на увазі, з одного боку, збереженні істотно сильного впливу язичництва на буденну релігійну свідомість, з іншого боку - виражену релігійну індиферентність в питаннях доктринальної розбірливості. У будь-якому випадку, зводити всю православну культуру до християнства є історично неправомірним, навіть за відсутності архітектурних артефактів.

Християнство привнесло в культуру європейські досягнення, в тому числі і кам'яні будівлі, хоча виникнення самої державності при впливі варягів робить нововпровадження християнства лише наступними в шереху інших фактів західного впливу. Звичайно, книжкова культура, давньоруська книжність найтіснішим чином є пов'язаними з православ'ям та з візантійською інтелектуальною традицією. До речі, резонним буде нагадати про джерело, - оповідання про походження церковнослов'янської писемності, - де згадується про існування алфавіту до писемності Кирила і Мефодія. Разом з хрещенням і першими священиками-греками до Русі потрапляє книга. Значення цього факту важко переоцінити, адже саме в той момент суспільство отримує величезний інтелектуальний імпульс. Книжники стимулюють можливість долучитися до візантійської духовної традиції. Зрозуміло, що мається на увазі традиція певного історичного періоду розвитку, своєрідність якого вплинула на формування українського релігійного менталітету [3, 100; 5, 46-51].

Як вважають А. Будов, Н. Зарубіна, Т. Коваль, на Русь потрапляють праці візантійських богословів періоду, коли плідний розвиток самого богослов'я вже завершився і в ньому панував дух схоластики на кшталт Йоанна Дамаскіна. Жорстка цензура новонавернених з боку греків, брак, а точніше, повна відсутність традиції книжкової освіти, створили певний тип мислення, схильного, скоріше, до наслідування і догматичного сприйняття, аніж до самостійної творчості [9, 50-51]. Отже, на такому світогляді було б слабкоімовірним очікувати формування релігійної ідентичності, яка мала б сталий стрижневий образ і відповідала б як духовній автономії церкви, так і цивілізаційній самотності суспільства.

Це зовсім не означає, що на Русі були відсутні мислителі, але пояснює деякі особливості реакції свідомості як кліру, так і, тим паче, пересічного вірянина на засвоєння чужого і на відсутність власної традиції розробки нового та подальшої його трансляції та інтерпретації. Можливо, це був перший історичний внесок православ'я в процес формування цивілізації. Засвоєння візантійського права, прийняття політичного ідеалу образу візантійського імператора Костянтина Великого, - все це формувало «масову свідомість» в певному векторі стійких патернів кесарепапізму. Тут позначалися і особливості формування східного християнства як такого, його відмінність від західного християнства, хоча і в єдиному культурному просторі загальноєвропейської античності.

Державозалежна церква, отже, не змогла стати вірцевим авторизатором ціннісної свідомості, що призвело до стовідсоткового її упокорення цісарській владі. Остання обставина стала доленосною для модернізації. Щоб здійснювати модернізацію в суспільстві, священство повинне мати такі критерії вищої раціональності, які дають йому можливість виконувати наставницьку роль щодо влади при збереженні своєї політичної незалежності щодо неї.

Сама церква при цьому може бути повністю корумпованою, проте, саме це дає можливість відмежувати корумпованість в чистому вигляді від прихованої корумпованості, що має місце в умовах кесарепапізму. Православ'я, таким чином, потрапило в ситуації дифузії ідентичності як за рахунок ментального наслідування пізнього візантинізму та елінізму, з одного боку, та за рахунок всебічної залежності від держави – з іншого.

Тоталітарність, авторитарність і утопічність можна вважати особливостями православ'я, які виявлялися в православній цивілізації. Все православне (і католицьке) богослов'я є побудованим на визнанні Ісуса Сином Божим при периферизуванні Його образу як Сина

Людського. Зрозуміло, що у першого немає історії, немає особистісного начала, немає соціального виміру. Це мало величезне значення для цілісного православного світогляду і його історичної практики, зокрема - в галузі освіти [4, 130-136].

Наприклад, відсутнім є повне видання апокрифічної спадщини, робота над якою стала проводитися лише останні 10 років. Православна патристика практично повністю виключила з кола свого дослідження період земного життя Ісуса, а єдина на цю тему книга Касіяна була написана в 1936 році в Парижі [7, 88-89].

Мета статті – визначення особливостей дифузії релігійної ідентичності в українському православ'ї, а саме:

1) визначення соціокультурних передумов дифузії релігійної ідентичності в українському православ'ї;

2) визначення основних рис проекту єдиної помісної церкви як складника процесу модернізації православ'я.

Виклад основного матеріалу. «Духовне охоронництво», яке ґрунтувалося на винятковому положенні кліру, яке завжди характеризує усвідомлення своєї немічності, страху перед впливом представників інших конфесій, що не сприяло налагодженню міжконфесійного діалогу. Лідерами цього руху стали українські уніати (греко-католики), які привезли з собою велику кількість літератури, яка і слугувала предметом вивчення священства і тим основою, на якій розвивалася світська думка.

Це стало однією з причин того, що влада не відчуває ані твердої суспільної підтримки, ані підтримки з боку релігійних інститутів, зокрема- церкви. Цьому прямо сприяє державозалежний статус православної ієрархії. Після революції гідності в 2014 р. в Україні держава стала істотно енергійніше підтримувати інститути, які однозначно демонстрували свою лояльність і готовність до її захисту.

І виявилось, що таких інститутів насправді досить мало. Вона могла розраховувати на православну церкву, яка, по-перше, почала заявляти про свою лояльність і підтримку державницьких ідей, а по-друге, намагалася переконати державу, що вона є загальноукраїнською організацією, яка має вплив на більшість населення країни.

В результаті соціологічних досліджень було з'ясовано, що близько 60-80 % опитаних вважають себе православними. Наприклад, згідно даних «Левада-центру», в 2009 р. православними протягом року себе називали і 67 %, і 80 % респондентів, а двома роками раніше – 56 %. Аналогічну статистику демонструє також Центр Разумкова, згідно з даними якого 65,4 % опитаних в Україні вважають себе православними [11].

Таблиця 1

До якої релігії Ви себе відносите?

Православ'я	65.4
Римо-католицизм	1
Греко-католицизм	6.5
Протестантизм	1.9
Іудаїзм	0.2
Іслам	1.1
Буддизм	-
Індуїзм	0.2
Язичництво	-
Просто християнин	7.1
Інше	0.2
Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань	16.3
Не відповіли	-

Результати дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 25 по 30 березня 2016 року в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2018 респондента віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3 % [11].

З точки зору соціології релігії, це мало про що говорить: це не означає, що люди ходять до церкви, слухають патріарха, і вже зовсім не гарантує, що вони будуть голосувати так, як скаже патріарх.

В останні вісім років ініціатива в церкві перейшла до табору «прогресистів». Річ у тім, що в церкві приблизно в середині 2000-х років принципово змінився склад вірян. З одного боку, померла значна частина покоління, яке складало консервативну більшість всередині церкви в 90-і роки. Тому зараз колосальною проблемою церкви є порожнеча сільських парафій. Раніше сільські парафії були основними, їх було не тільки багато, але і основна маса вірян практично співпадала із сільськими парафіянами. Протягом 2000-х чисельність віруючих в сільських парафіях років скоротилася в 4-5 разів [8, 114].

Офіційно такі відомості церквою не оголошувалися. Це дані польових досліджень, і це стає очевидним, наприклад, з інтерв'ю зі священниками, які друкуються в православних газетах. Священники описують ситуацію на своїх парафіях приблизно так: у нас ще в кінці 1990-х років відвідувало служби 50-70 осіб, а зараз від них залишилося 5-10.

З іншого боку, наявною є тенденція збільшення кількості вірян в містах. Вона не є істотно значною, проте, наявною. Відбувається також

зміна демографічного складу віруючих містян. У 90-ті роки це були жителі сіл, які перебралися в 50-70-і роки в міста, а нині це в основному жінки після 45-ти із середньою технічною освітою. Це підвищило середній інтелектуальний рівень, оскільки нове покоління потребує вже спілкування із кліром.

Водночас відбулася зміна поколінь священників всередині церкви. Раніше більшістю, особливо на адміністративних позиціях, були консервативні священники, висвячені ще за радянських часів, які вважали за краще не опікуватись питаннями політичної влади та лобювання політичних проблем, а зараз адміністративні посади повсюдно отримали священники у віці між 35 і 47 роками, які прийшли до церкви в період перебудови. Вони є носіями іншого світогляду, що характеризується істотно вищою відкритістю та соціальною чутливістю, більшим досвідом життя в сучасному суспільстві.

Ініціативними групами священства церкви в соціумі стали радикальні священники, які відсунули на периферію поміркованих консерваторів та лібералів. Йдеться про представників «молодої церкви», які приймали участь наприкінці 80-х в «неформальній» діяльності (колишні хіпі, анархісти, учасники інших «неформальних» груп, які в 90-і роки прийшли до церкви, зробили свою священську кар'єру і тепер складають максимально прогресивну частину церкви). Ця група виступає за залучення молоді, відповідність реаліям нового століття. З політичної точки зору, орієнтація цієї групи священства є наближеною до молодіжних напівфашистських організацій 20-30-х років ХХ ст [2, 4-47].

З соціальної точки зору, прототипом цієї модернізації православної церкви можна вважати «консервативну модернізацію» в дусі Беніто Мусоліні. В найближчому до України зарубіжжі її російським аналогом можна вважати Народно-Трудовий союз російських солідаристів, Російський студентський християнський рух. Зазначені релігійні організації відстоюють ідеї І.Львіна, які є популярними у В. Путіна і в церковних колах РПЦ. Йдеться про ідеологію сильного національного лідера, корпоративну державу, де церква має великий вплив і де є місце всім, хто готовий поділяти певні позиції, зокрема - виступати за збереження традиціоналістської моделі сім'ї [6, 202-203].

Сімейна концепція православ'я передбачає відстоювання моделі не стільки традиційної, скільки архаїчної родини. Це вже не нуклеарна сім'я (подружжя пара з дітьми), а велика родина, яка представляє собою громаду з декількох поколінь людей (включаючи старше покоління та родичів по бічних лініях, які спільно проживають в одній оселі і ведуть спільне домогосподарство) [2, 4-47; 5, 46-51].

Ідеологія роду, великої родини, незмінності традицій протягом тисячоліть є похідною від класичного фашизму італійського типу, ретрансльованого через емігрантські кола в 20-30-х р. XX ст. і зрезонованого із масовою свідомістю в державах пострадянського простору в 80-і р. XX ст. Така ідеологія майже повністю співпадає за змістом із націонал-радикалізмом.

Очевидним є зв'язок між православною церквою і державною владою при домінуванні другої над першою. Так, наприклад, РПЦ з моменту її утворення в нинішньому вигляді, тобто, в 1944-1945 роках, перебувала під контролем російських націоналістів. Патріарх Олексій I був головою Тульського відділення «Союза русского народа», багато хто з єпископів і священників, яких він залучив на ранньому етапі, в кінці 40-х р. XX ст. були колишніми учасниками чорносотенних організацій. З того часу домінуюча всередині церкви шовіністична концепція ніколи публічно не висловлювалася, але завжди існувала. Саме в цей момент словами «російський» і «православний» стали послуговуватися як синонімами [7, 66-67].

Сучасна ситуація із православ'ям в Україні може бути охарактеризована як складна і неоднозначна. Очевидним є державоцентричний ухил та відповідна тенденція використання православної церкви у політичних проєктах. Оскільки православ'я в Україні є представленим декількома ворогуючими конфесіями, то міжконфесійне протистояння не сприяє зростанню консолідації та солідарності українського суспільства, а також слугує джерелом соціальної напруженості між представниками різних православних течій в Україні.

На сучасному етапі в українському православ'ї відбуваються процеси стрімкої автономізації як від Константинополю, так і від Москви. Так, напередодні Всеправославного собору Верховна Рада надіслала звернення до Вселенського патріарха Варфоломія з проханням надати автокефалію Православній церкві в Україні. Якщо приймати до уваги відповідні політичні інтервенції РПЦ і доволі хитку рівновагу, то прогноз щодо реакції патріарха був далеко не однозначним. Загальною тенденцією залишається розрив українського православ'я з російським.

Проєктом реформування церкви, який, в контексті модернізації є сумнівним, в сучасній Україні є створення єдиної Помісної церкви. При чисельному переважанні православної конфесії її доктринальна спрямованість буде, звісно, православною, а не католицькою чи протестантською. В соціологічних опитуваннях серед населення спостерігається стійка дифузія релігійної ідентичності. При постановці

респондентам питання «Ким ви себе вважаєте?» з відповідними опціями відповідей (православним, мусульманином, буддистом, протестантом) більша частина відзначає свою конфесію як православну. Таке переважання можна вважати сумнівним, оскільки, якщо респонденти і називають себе православним, це нічого не означає, оскільки православні - це і старообрядці, і послідовники інших православних груп, які теж існують в Україні, а також доволі часто особи, які ототожнюють поняття «православний» із поняттям «слов'янин» [11].

Проте, найголовнішою проблемою є відсутність уточнення щодо способу життя православного, особливо - щодо щоденного вивчення Священного Писання та відвідування церкви. На цьому ґрунті відбувається ототожнення респондентами самих себе із православними методом «виключення». Тому не буддист, не мусульманин і т.п, а отже, православний», з одного боку, просувається в націоналістичних колах та державних медіа, а з іншого - підтверджується даними соціологічних опитувань. Тому респонденти, які не вважають себе прихильниками якоїсь іншої конфесії або переконаними атеїстами, називають себе православними.

Згідно даних Центру Разумкова, чверть респондентів (25 %) вважають себе прихильниками УПЦ Київського патріархату. За останні три роки кількість «київських» православних хоча і неістотно, але зростає. Так, у 2000-му їх чисельність складала близько 11 %, у 2013-му - більше 18 %, а у 2017 - 22,5 %. У політичного антагоніста УПЦ Московського патріархату –спостерігаються протилежні тенденції. Йдеться про певне скорочення кількості вірян в межах 5-15% [11].

За рахунок сепаратистських конфліктів на Сході відбулося істотне зниження чисельності православних вірян в центральному та південно-східному регіонах України. Так, на Сході за останні три роки кількість парафіян зменшилася майже до 15 %. Близько 15 % адептів УПЦ МП перебуває в південних регіонах, їх чисельність також зменшується (за останні 6 років майже на 27 %). Дані того ж центру також говорять про збереження амбівалентності у визначенні власної релігійної ідентичності. На основі статистики можна висловити цілком вмотивоване припущення щодо збереження реліктового двовір'я, а саме - у вигляді поєднання номінальної ритуальної причетності до православ'я із фактичним збереженням язичницького магізму на рівні буденної релігійної свідомості [11].

Таблиця 2

Незалежно від того, відвідуєте Ви церкву чи ні, ким Ви себе вважаєте? (2000-2016) [11]

Віруючим	Тим, хто вагається між вірою і невір'ям	Невіруючим	Переконаним атеїстом	Мені це байдуже	Важко відповісти	
2000	57.8	22.5	11.9	3.2	2.6	2
2010	71.4	11.5	7.9	1.4	4.4	3.3
2013	67	14.7	5.5	2	5.1	5.7
2014	76	7.9	4.7	2.5	4.9	3.9
2016	70.4	10.1	6.3	2.7	7.2	3.9

Відповідь на інше питання дає можливість скласти уявлення про екуменістичні ілюзії парафіяту, які, високоімовірно, складаються на ґрунті недостатньої досвідченості (елементарної релігійної обізнаності) в питаннях віровчення (див. табл. 2).

Таблиця 3

Яке з наведених тверджень стосовно релігії відповідає Вашим переконанням більшою мірою? [11]

Будь-яка релігія, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя і не загрожує існуванню іншої людини, має право на існування	Всі релігії мають право на існування як різні шляхи до Бога	Право на існування мають лише традиційні для нашої країни релігії	Істинною є лише та релігія, яку я сповідаю	Інше	Не відповіли
47.2	28.9	11.1	10.1	2.1	0.6

Висновки. Проект єдиної Помісної церкви не можна вважати високорейтинговим і популярним, оскільки рівень його підтримки не перевищує чверті парафіяту, чисельність якого зросла в межах 10 %. Дискусія у відповідних середовищах відбувається синхронізовано із зміною юрисдикції парафій із їх поступовим переходом до УПЦ Київського патріархату. Цей процес активізувався з 2014 року і перебуває в фазі плавного зростання. Отже, при збереженні подібної тенденції модернізаційний вектор УПЦ буде передбачати наступні інституційні зміни. По-перше, буде відбуватися процес фактичного

інкорпорування парафій Київським патріархатом. По-друге, в самому суспільстві на тлі загострення сепаратизму зростатимуть ксенофобічні настрої щодо російського православ'я, що матиме наслідком його прогресуючу периферизацію і конфесійну маргіналізацію. Це сприятиме зникненню блоkad на шляху здійснення проекту об'єднання церков та створення єдиної Помісної церкви.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Авцинова Г. И.* Особенности западного и восточного христианства и их влияние на политические процессы // Социально-политический журнал. – 1996. – № 4. – С. 222-234.
2. *Андреев В. Н.* Менталитет народа и формирование национальной модели хозяйствования / Проблемы управления хозяйственными системами. Сб. научн. тр. – Вып. 10. – СПб.: ПИИмаш, 2002. – С.4-47.
3. *Бачинин В. А.* Христианская мысль: политическая теология и правовая социология. [Текст] / Т. V. – СПб.: Новое и Старое, 2005. – 184 с.
4. *Будов А. И.* Идея гражданского общества в социальном учении православной церкви.- [Текст] // Религиоведение. 2006. – № 1. – С. 130-136.
5. *Зарубина Н. Н.* Самобытный вариант модернизации [Текст] // Социологические исследования. 1995. – №3. – С. 46-51.
6. *Зарубина Н. Н.* Социология хозяйственной жизни: проблемный анализ в глобальной перспективе. [Текст]. – М.: Университетская книга, Логос, 2006. – 392 с.
7. *Ильин И. А.* О грядущей России: Избранные статьи. [Текст]. – М.: Воениздат, 1993. – 368 с.
8. *Коваль Т. Б.* «Тяжкое благо»: Христианская этика. Православие. Католицизм. Протестантизм. Опыт сравнительного анализа. [Текст]. – М.: Истина и жизнь, 1994. – 278 с.
9. *Костюк К. Н.* Человек в своих таинственных глубинах свободен: к возникновению социального учения православия [Текст] // Церковь: шаг в новый век. Итоги дискуссии. – М.: Соборность, 2000. – 96 с.
10. *Мейендорф, Иоанн.* Православие в современном мире [Текст]. – New-York: CHALIDZE PUBLICATION, 1981. – 232 с.
11. Центр Разумкова. Дослідження в рубриці «Релігія»/[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.razumkov.org.ua/ukr/tag.php?t=138>.

Медведева Ю. Диффузия религиозной идентичности в Украинском Православии: Социальная модернизация в проекте Единой Поместной Церкви.

Статья посвящена проблеме соотношения между фактором политической зависимости православной церкви и диффузией религиозной идентичности как обстоятельства, которое замедляет процесс модернизации. Автором сделан вывод о том, что проект единой Поместной церкви нельзя считать высокорейтинговым и популярным, поскольку уровень его поддержки не превышает четверти парафияту, численность которого возросла в пределах 10%. Дискуссия в соответствующих средах происходит синхронизация с изменением юрисдикции приходов с их постепенным переходом к УПЦ Киевского патриархата. Этот процесс активизировался с 2014 года и находится в фазе плавного роста.

Ключевые слова: православие, украинское православие, религиозная идентичность, диффузия идентичности, социальная модернизация, поместная церковь.

Medvedieva Yu. Diffusion of religious identity in Ukrainian Orthodoxy: Social modernization in the project of the Unified Local Church.

The article is devoted to the problem of correlation between the factor of political dependence of the Orthodox Church and the diffusion of religious identity as a circumstance that slows down the modernization process. The author concluded that the project of a single local church can not be considered highly rated and popular, since the level of its support does not exceed a quarter of the parafiata, the number of which has increased within 10%. Discussion in appropriate environments is synchronized with the changing jurisdiction of the parishes with their gradual transition to the UOC-Kyiv Patriarchate. This process has intensified since 2014 and is in a phase of smooth growth. Consequently, while maintaining this trend, the UOC's modernization vector will include the following institutional changes. First, there will be a process of actual incorporation of the parishes by the Kyiv Patriarchate. Secondly, in the society itself, against the backdrop of the escalation of separatism, the growth of xenophobic attitudes towards Russian Orthodoxy will lead to its progressive peripheralization and confessional marginalization. This will contribute to the disappearance of the blockades towards the implementation of the project of unification of churches and the creation of a single local church.

Keywords: Orthodoxy, Ukrainian Orthodoxy, religious identity, identity diffusion, social modernization, local church.

НАШІ АВТОРИ

АЛЬОХІН
МИХАЙЛО
МИХАЙЛОВИЧ

заступник директора з навчально-виховної роботи Криворізької загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 122 Криворізької міської ради Дніпропетровської області

БЕХ
ЮЛІЯ
ВОЛОДИМИРІВНА

доктор філософських наук, професор,
професор НПУ імені М.П. Драгоманова

ГАЛЬЧЕНКО
МАКСИМ
СЕРГІЙОВИЧ

кандидат філософських наук, директор
Інституту обдарованої дитини
НАПН України

ГОРДІЄНКО
НАТАЛІЯ
МИКОЛАЇВНА

кандидат соціологічних наук, доцент,
проректор з наукової роботи комунального вищого навчального закладу «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради

ЖЕНЬ
ЦЗЯ

аспірантка НПУ імені М. П. Драгоманова

ЗАХАРЕНКО
КОСТЯНТИН
ВОЛОДИМИРОВИЧ

кандидат наук, здобувач
НПУ імені М. П. Драгоманова

КАПУСТІН
СЕРГІЙ
ВАЛЕНТИНОВИЧ

здобувач НПУ імені М. П. Драгоманова

КВАШИН
ВОЛОДИМИР
ВАЛЕРІЙОВИЧ

аспірант, Київський університет туризму,
економіки і права

КОЛЕСНИЧЕНКО СЕРГІЙ СЕРГІЙОВИЧ	аспірант, Київський університет туризму, економіки і права
КУДИНОВ ГОР ОЛЕКСІЙОВИЧ	кандидат філософських наук, доцент, доцент Запорізького національного університету
МЕДВЕДЕВА ЮЛІЯ ЮРІВНА	кандидат соціологічних наук, докторант денної форми навчання кафедри соціології та політології Національного авіаційного університету
МИХАЙЛІЧЕНКО МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ	кандидат педагогічних наук, докторант НПУ імені М. П. Драгоманова
НАСТОЯЩА КАТЕРИНА ВАСИЛІВНА	кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та політології НАУ, докторантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
НОВОСАД КРИСТІНА ЯРОСЛАВІВНА	старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи факультету суспільних наук у ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ПЕТРИЧЕНКО НАТАЛІЯ СЕРГІВНА	аспірантка Інституту вищої освіти НАПН України
СИЛАДІЙ ІВАН МИХАЙЛОВИЧ	здобувач НПУ імені М. П. Драгоманова
ЧЕН ЧІ	аспірант НПУ імені М. П. Драгоманова
ЯЦИНА ЮЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА	аспірантка кафедри політології Запорізького національного університету.

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Бех Ю.

Смислогенез як системоутворювальний чинник морфології
мережевого суспільства..... 3

Жень Цзя

Генезис явища планетарної особистості у контексті
цивілізаційного підходу 14

Гальченко М.

Мислення як ресурс творення соціокультурної реальності 25

Михайліченко М.

Автономія університетів як необхідна умова децентралізації
державної влади в освіті України 33

Yatsyna Y., Kudinov I.

Corruption in the higher educational system of Ukraine..... 44

Петриченко Н.

Європейський досвід впровадження плюрилінгвізму
в систему освіти 52

Силадій І.

Педагогічна творчість як основа демократизації освіти 65

Колесніченко С.

Вплив інформаційних технологій на сучасні трансформації суспільства..... 73

Захаренко К.

Глобальна природа інформаційної безпеки 87

Чен Чі

Інтелектуальний капітал у контексті інтелектуальної культури..... 97

Квашин В.

Громадянське суспільство: стан та сучасні трансформації..... 115

Капустін С.

Світглядно-методологічне підгрунття громадянсько-патріотичного виховання молоді 129

СОЦІОЛОГІЯ

Гордієнко Н.

Методологічні засади соціологічного дослідження функціонування освітніх закладів інтернатного типу 137

Альошін М.

Смисложиттєві цінності та орієнтири сучасної української молоді індустріальних регіонів..... 153

Новосад К.

Готовність трудових мігрантів із України до уникнення невизначеності та соціальних ризиків..... 162

Настояща К.

Соціальні практики: спроба типології по вертикалі 172

Медведєва Ю.

Дифузія релігійної ідентичності в українському православ'ї:
соціальна модернізація в проекті єдиної помісної церкви 183

НАШІ АВТОРИ 195

ЗМІСТ 197

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ «НОВА ПАРАДИГМА»

1. Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам до структури наукової статті, згідно з якими стаття повинна містити наступні елементи з обов'язковим виділенням їх назв у тексті:
 - постановку проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання обраної проблеми і на які спирається автор;
 - виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття;
 - формулювання мети та завдань статті;
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
 - висновки із запропонованого дослідження;
 - перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.
2. До публікації в журналі приймають раніше не опубліковані наукові праці. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.
4. Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжують рецензією або доктора наук за фахом публікації або двох кандидатів наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.
5. Рукопис статті подають в одному примірнику (українською або російською мовами) у електронному варіанті у вигляді файлу, виконаний у текстовому редакторі MS Word for Windows (формати *.doc* або *.rtf*). Електронний варіант статті подають електронною поштою за адресою: novaparadigma@ukr.net.

6. **Основний** текст статті має супроводжуватись трьома анотаціями (українською, російською, англійською) ідентичними за змістом. Всі анотації повинні містити прізвище, ініціали автора, назву статті, текст анотації (до 50 слів), перелік ключових слів (див.

УДК	Прізвище І. Б.
Назва статті	
<i>Анотація українською.</i>	
<i>Ключові слова:</i>	
Постановка проблеми в загальному вигляді.	
Аналіз останніх досліджень і публікацій.	
Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми.	
Мета статті – ...	
Виклад основного матеріалу дослідження.	
Висновки.	
Перспективи подальших розвідок.	
<i>Література</i>	
ФИО. Название статьи.	
<i>Аннотация.</i>	
<i>Ключевые слова:</i>	
Name and surname author. Title article.	
<i>Annotation.</i>	
<i>Keywords:</i>	

зразок на рисунку).

Рис. 1. Розташування структурних елементів статті

7. Окремим файлом автори обов'язково подають електронну версію **розширеної анотації статті (1-2 сторінки формату А4 не менше як 2000 знаків) англійською мовою**, яка буде розміщена на web-сторінці видання (кількість сторінок розширеної анотації не входить до загальної кількості сторінок статті). Розширена анотація повинна бути професійно та якісно перекладена англійською мовою, структурованою, містити мету дослідження, застосовані методи, основні одержані висновки.
8. Вимоги для оформлення тексту: всі поля по 20 мм; шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; абзацний відступ – 10 мм. Рисунок й таблиці оформляються згідно з ДСТУ.

9. Перелік літературних джерел розташовують за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком *Література* і виконують мовою оригіналу. Виноски по статті не прийнятті.
10. Обов'язковим є зазначення в переліку посилань загальної кількості сторінок (для книг) або номерів сторінок початку і кінця тексту джерела (для статей). Джерела в переліку посилань нумерують вручну без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований». Посилання на літературу в тексті подають за наступним зразком: [5, 87], де 5 – номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел водночас подають так: [3; 5; 7] або [3, 145; 5, 25; 7, 348].
11. Статтю обов'язково супроводжують *авторською довідкою* із зазначенням прізвища, імені, по батькові (повністю); наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи; а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти.
12. У статтю можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди авторів. Редакційна колегія перевіряє статті на плагіат та залишає за собою право відхиляти статті, які не відповідають вимогам ВАК України.

До уваги авторів!

Електронні версії усіх статей, надрукованих у журналі «Нова парадигма», безоплатно публікують на сайті Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України» та на сайті журналу «Нова парадигма». Автор, подаючи статтю до редакції журналу, надає тим самим згоду на безоплатну публікацію електронної версії своєї статті на зазначених сайтах.

Наукове видання
Журнал «НОВА ПАРАДИГМА»
Випуск 132

- Журнал виходить щоквартально.
- Редакція приймає матеріали від авторів у електронному варіанті у форматі будь-якої версії MS-Word.
Адреса редакції:..... кімната № 211, вул. Саратівська, 20, м. Київ, 04111
E-mail:.....novaparadigma@ukr.net
Web-сайт:.....http://www.novaparadigma.org.ua/
- Редакція залишає за собою право редагування текстів статей, які до неї надходять.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- Редакція матеріали не повертає. Статті до друку підписують за рекомендацією Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.
- У разі передруку посилання на «Нову парадигму» **обов'язково**.
- Журнал регулярно розсилають у бібліотеки за переліком, встановленим МОН України, а також безоплатно публікують на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України» та на сайті журналу «Нова парадигма».

Головний редактор – **В. П. Бех**
Відповідальний секретар та наукове редагування – **Ю. В. Бех**
Літературне та технічне редагування – **І. В. Григоренко**

Підписано до друку 9 листопада 2017 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 11,79. Облік. видав. арк. 10,93. Наклад 300.
Віддруковано з оригіналів

ВИДАВНИЦТВО
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.
01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002
(044) тел. 230-92-85